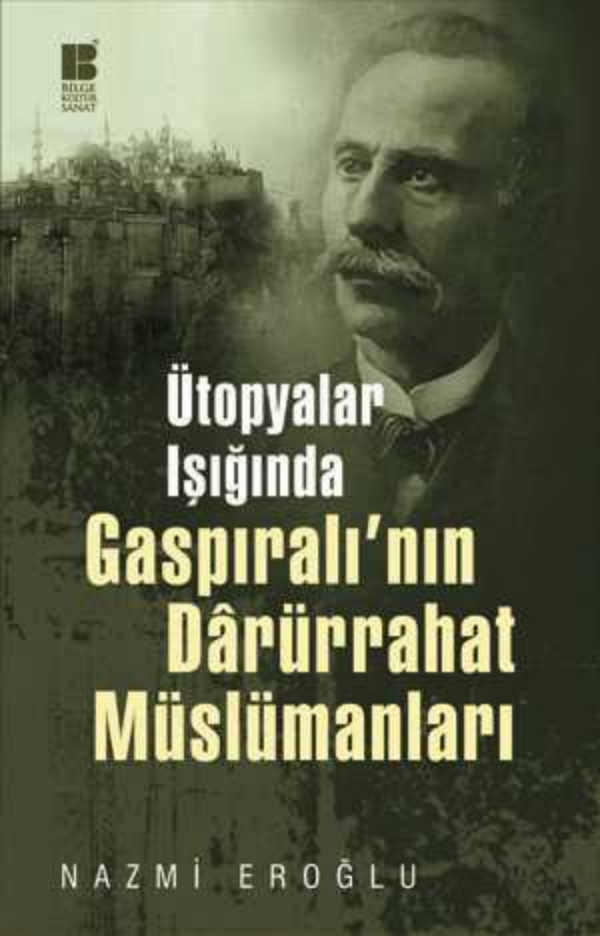

Ütopyalar Işığında
Gaspıralı'nın Dârürrahat Müslümanları
NAZMİ EROĞLU

ÜTOPYALAR IŞIĞINDA

GASPIRALI'NIN DÂRÜRRAHAT MÜSLÜMANLARI

YAYIN NO: 595

ÜTOPYALAR IŞIĞINDA
GASPIRALI'NIN DÂRÜRRAHAT MÜSLÜMANLARI
Nazmi Eroğlu

© Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika No. 16228

1. Basım, Kasım 2013

ISBN: 978 - 605 - 5261 - 95 - 5

Yayın Yönetmeni: *Ahmet Nuri Yüksel*
Kapak: *Kenan Özcan*
Baskı: *Özener Matbaacılık*
Kale İş Merkezi Davutpaşa Cad. A Blok No: 201-202 Topkapı-İstanbul
Tel: (0212) 481 97 88
Kapak Baskı: *Saner Matbaacılık*
Cilt: *Yedigün Mücellithanesi*

BİLGE KÜLTÜR SANAT
Nuruosmaniye Cad. Kardeşler Han No. 3 Kat: 1 34110 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel: (0212) 520 72 53 - 513 85 04 Faks: (0212) 511 47 74
bilge@bilgeyayincilik.com www.bilgeyayincilik.com

ÜTOPYALAR IŞIĞINDA

GASPIRALI'NIN DÂRÜRRAHAT MÜSLÜMANLARI

NAZMİ EROĞLU

BİLGE
KÜLTÜR
SANAT

NAZMİ EROĞLU

1963'te Trabzon'un Of ilçesinde doğdu. İlk ve ortaokulu Of'ta, lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. KÜ Fatih Eğitim Fakültesi'ne bağlı Giresun Eğitim Yüksek Okulu'nu 1985 yılında bitirdikten sonra aynı yıl İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girdi ve 1989'da buradan mezun oldu. Farklı bölümlerden felsefe tarihi, bilim tarihi, sosyoloji tarihi, yirminci yüzyıl Türk edebiyatı vb. konularda dersler aldı. 1990'da memuriyet hayatına başladı. Bunun yanında, askerlik vesilesiyle bir yıl kadar Kars Cumhuriyet Lisesi'nde tarih öğretmenliği yaptı. İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde İktisat Fakültesi Türk İktisat Tarihi Anabilim dalında yüksek lisansını tamamladı. Ayrıca, Osmanlı Arşivi'nde araştırmalar yaptı. Evli ve iki çocuk babası olan yazar, ilk yazılarını 1983-1984'te Giresun'da mahallî bir gazetede (*İleri*) yayımladı. Yakın tarih, medeniyet, siyasî ve iktisadî düşünce, kitap-kritik vb. konularda *Tarih ve Düşünce, Köprü, Biyografi Analiz, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Alternatif, Toplumbilim, Rumeli'nin Sesi, Kültür, Arşiv Dünyası* gibi dergilerde, tarihistan.org sitesinde makaleleri ve denemeleri yayımlandı.

(nazmieroglu@hotmail.com)

Kitapları:

Mehmed Cavid Bey'e Göre Borçlanma ve 1908-1918 Arası Borçlanma Siyaseti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İktisat Fakültesi, 1997.

Medeniyetlerin Ruhu, İstanbul: Birharf Yayınları, Temmuz 2004.

1908'den Günümüze Milli İradenin Kuşatılması, İstanbul: Birharf Yayınları, 2004.

Okundukça Büyüyen Kitap/Seçilmiş Kitaplar Üzerine Düşünceler, İstanbul: Birharf Yayınları, 2004.

Fırtınalı Günlerin Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey, İstanbul: Birharf Yayınları, Mart 2006.

İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavid Bey (aynı çalışma genişletilmiş –büyük boy–) İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.

Atatürk'ün Okul ve Silâh Arkadaşı Miralay Mehmed Ârif Bey (Ayıcı Ârif) adlı kitabı baskıda bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz 7
Ütopya, anlamı ve temelleri 12

I. Bölüm

A. Başlıca ütopyalar 15
1. Platon'un ideal devleti 15
2. Farabî: el-Medînetü'l-Fâzıla 21
3. İbn Tufeyl: Hay bin Yakzan 23
4. Thomas More: Utopia 27
5. Francis Bacon: Yeni Atlantis 37
6. Tommaso Campanella: Güneş Ülkesi 45
7. Voltaire'den mutluluk beldesi: Eldorado 53

II. Bölüm

A. Gaspıralı, hayatı ve faaliyetleri 59
1. İsmail Bey'in ailesi, tahsili ve çalışmaları 59
2. Gaspıralı tarafından halifeye yazılan mektup 66
B. Dârürrahat Müslümanları veya Gaspıralı'nın ütopyası 70
1. Gaspıralı'nın romanları arasında Dârürrahat'ın yeri 70
2. Bazı yazarların roman hakkındaki tespitleri 75
3. Romanın tarzı ve yazılış amacı 77
4. Romanın özeti ve değerlendirmeler 80
5. Ütopyalar ve Dârürrahat'ın niteliklerine dair düşünceler 100
Sonuç 117
Kaynakça 121

ÖNSÖZ

Mütefekkir, yaşadığı toplumun tarihî birikimi ve kültürel ikliminin, ama her şeyden önce çağının çocuğudur. Onun dehası ile ortamın kesişmesi tohumun toprağa atılması gibidir. Toprağın verimliliği, hava şartlarının uygunluğu, bahçıvanın da sulama görevini yerine getirmesi ve tohumların kabiliyeti, meydana gelen ürünün niteliğini ortaya koyar.

İnsan, doğuştan öğrenmeye muhtaç olarak dünyaya gelir. Bu durum, onu diğer canlılardan ayıran en önemli vasıflardan biridir. Zira hayvanlar, âdeta hayata dair bütün bilgilerle mücehhez bir şekilde dünyaya gelir; tabir caizse, gerekli olan her şey onlara ilham edilir. Ancak her insan, ömür boyu öğrenmeye muhtaçtır.

Büyük dönüşümlerin ve gelişmelerin yaşandığı devirlerde doğuştan çok zeki ve yetenekli olan bazı müstesna çocuklar, aile, çevre ve eğitim ortamının verdiği imkânlarla yetişirler. Bunlardan bazıları yaşadıkları dönemde meydana gelen gelişmeleri dikkatle takip ederler ve sosyal, siyasî ve felsefî sorunlar ile derinlemesine ilgilenerek deha çapında bir konuma gelirler. Onlar için en büyük mutluluk, –ehl-i tahkik olarak– düşünce üretimine dayalı bir entelektüel hayatı benimsemek ve bu

çerçevede keşifler, düşünceler ortaya koymaktır. Bu, ilgi duyulan konular bakımından bazen tehlikeli bir durum arz etse de filozof, daha doğrusu bilge kişi faaliyetinden vazgeçemez. Zaten onu ayrıcalıklı kılan temel özellik de bu sırda saklıdır. Bununla beraber ilkelerine bağlı olan filozof, tehlikelere karşı göğüs gererken kendi zaviyesinden insanlığa, halkına faydalı olmanın yanında, hakikatin ortaya çıkması amacı da gütmektedir. Bazen, çoğunluğun görüşlerine ve hatta yönetime dahi ters düşerek araştırmalarını sürdürmekten ve bunun sonucunda geliştirdiği düşüncelerini ölüm tehlikesi dahi olsa haykırmaktan çekinmez. Ancak bu her zaman böyle olması gerekmese de Sokrates ve Thomas More'un hayatında olduğu gibi çekilecek bir durumdur da. Bazıları "sunulan" idam zehrini –çölde bir bardak soğuk su gibi– içmekle aslında en büyük hakikati terennüm ederler. Zira hakikati inkâr etmek, bu çaptaki "hakikat ehli" dâhi insanların nefsine ağır gelir. Bununla beraber, düşüncelerini ifade edebilmek için ölümü göze almanın ötesinde, gayesi uğrunda bütün hayatını feda etmenin, vakfetmenin daha yüksek bir derecesi olduğu kabul edilir. Bu şekilde ömür geçiren âlim ve filozofları düşünce tarihi içinde baki kılan, tesirli ve örnek bir şahsiyet hâline getiren unsur inandıkları uğrunda fani hayatı küçümsemeleridir.

Bunun yanında, düşünürün hitabet ve yazı cihetindeki kabiliyeti, bazen tepki çekecek konuları dahi gayet ustalıkla işleyerek yöneticileri ve toplumu uyarabilme imkânı sağlamaktadır. İşte, ütopyaların yazılmasının bir sebebi de, ülke içinde meydana gelen sorunların "kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit" anlayışıyla "zülf-i yâre

dokunmadan" dile getirilmesi ve alternatif bir çözümün ortaya konulmasıdır.

Halkın sorunları ve insanlığın geleceği ile ilgilenen birçok hakikat ehli, bilge ve filozof örnek verilebilir. Ancak, bilgelik zor bir hayatı işaret etse de mutlu bir insanı, "özü ile sözü bir insanı" tarif etmektedir. Bazen sıradan gibi görünen insanların dahi bilgelik kumaşından geldiğini müşahede etmek mümkündür. Her milletin, her coğrafyanın, bilgeliği şiar edinen insanları bulunmaktadır. Hakikati aramayı amaç edinen bu şahsiyetler, toplumların gelişmesine, barışın ve insanlığın değerlerine katkının yanında, bu değerlerin gelecek nesillere aktarılması ve yayılmasına da hizmet ederler.

İşte, Gaspıralı (veya Gasprinski) İsmail Bey'in, bir ilim adamı olmanın yanında, bu özellikleri ile de anılması gereken bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Onun yaşadığı ülkenin (Kırım-Bahçesaray) Müslüman-Tatar/Türk halkı, yabancı bir devletin işgali altında bir asra yaklaşan bir zaman içinde varlığını sürdürerek, daha doğrusu var olma mücadelesi vererek sembol toplumlardan biri olmuştur. Zira Kırım, işgalden kısa bir zaman sonra bütünüyle Çarlık yönetimi altına girmiştir ve asırlarca süren Osmanlı'ya bağlı özerk yönetim ortadan kaldırılmıştır. Sorun bu kadarla da kalmamış, yabancı bir kültürün kuşatması altında asimilasyon için her türlü şartlar devlet gücüyle dayatılmıştır. Bu noktada halk, medreselerin de tesiriyle kendi kültürel ve dinî hayatını korumanın derdine düşmüş, içe kapanmak zorunda kalmıştır. Esasında, XVIII. yüzyıldan sonra görülen Batı tesiri ve hegemonyası sonucunda bütün İslâm dünyası az-çok aynı sürecin içinde yer almış, benzer sorunlar ortaya çıkmıştır.

Gaspıralı İsmail Bey, İslâm, Rus ve Batı düşüncesini, kültürünü özümsemiş bir aydın olarak, kendi halkının, hatta başka ülkelerdeki Müslüman halkların "geri kalmışlığı" ve yüz yüze geldikleri sorunları genç yaşında kavramıştır. Esasında, Rusya'nın hâkimiyeti altındaki ülkelerde, siyasî ve askerî olarak orta, hatta uzun vadede yapılabilecek bir şeyin olmadığını, o şartlarda yetişen bütün aydınlar gibi Gaspıralı da bilmektedir. Sadece bir çıkış yolu kalıyordu; Rus yönetimi ile iyi ilişkiler kurarak Müslüman halkların eğitim yoluyla bilinçlendirilmesi…

Gaspıralı, evvela Müslüman çocukların temel eğitimlerini kısa zamanda ikmal edebilecekleri yeni bir usul geliştirerek işe başladı. Bu anlayış, daha sonra gazete ve dergi yayınlarıyla (*Tercüman*, *Âlem-i Nisvan*, *Âlem-i Sıbyan*) bir akıma dönüşerek toplumdaki birçok eski kalıbı zorladı. Bundan gelenekçi aydınlar ve ulema hoşnut olmadı. Gaspıralı, bu gerçeği de dikkate alarak ikna yolunu benimsedi. Bir aşamadan sonra da bütün İslâm dünyasının benzer sorunlarına eğilerek değişik ülkelerdeki aydınları etkiledi ve onların saygınlığını kazandı. O, bu süreçte gayesini şu sözlerle özetlemiştir: "Dilde, fikirde ve işte birlik."

Elinizdeki kitabın ortaya çıkmasını sağlayan temel saik, Gaspıralı'nın kaleme aldığı *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanıdır. Bu eseri okuduktan sonra ütopik bir romanla karşı karşıya olduğumu anladım. Ve konuyla ilgili bir dergi veya gazetede küçük bir makale yayımlamayı tasarladım. Bu maksatla çeşitli metinleri okumaya başladım ve bazı dostlarımla konu üzerinde müzakere etme ihtiyacı duydum. Bunun sonucunda daha geniş bir

metin yazmam gerektiğini düşündüm. Daha sonra belli başlı ütopyaları tekrar ele aldım ve onların perspektifinde Gaspıralı'nın ütopyasını değerlendirmeyi uygun buldum. Böylece bir makalenin boyutlarını aşan bu deneme ortaya çıkmış oldu.

Metin yazımında yararlandığımız kaynakları sayfa numaralarıyla kaynakçada belirttik. Ancak zorunlu görülen yerlerde parantez içinde referans vermeyi tercih ettik. Zira, belli başlı ütopyalar ile Gaspıralı'nın eserinin tamamı kritik edildiğinden, ilgili olabilecek yerlerde bu eserleri dipnotta verme gereği duymadık; ancak, kaynakçada bahsi geçen eserlerin tam bir künyesini kaydettik. Neticede, "ütopyalar" konusu hayli geniş bir sahayı ihtiva ettiğinden belli başlı eserleri inceleyerek Gaspıralı'nın ütopyasını ortaya çıkarmakla konuyu sınırlandırdık.

Bu eserin oluşmasında, değerli bazı dostlarımdan teşvik ve yardım gördüğümü belirtmeliyim. Özellikle araştırmalarım esnasında Gaspıralı ile ilgili bazı arşiv vesikalarından beni haberdar eden Abdullah Demir, dostluğu ve teşvikleriyle bana güç veren Dr. Ali Osman Çınar, metni baştan sona okuyarak tashih eden İbrahim Küreli ve ayrıca kitabın ihtiva ettiği konuları fikrî veya felsefî bağlamda inceleyen Yard. Doç. Dr. Osman Özkul beylere teşekkürü borç biliyorum. Ayrıca eserlerinden istifade ettiğim, metinde referans verdiğim değerli araştırmacılar ve düşünürlerin hayatta olanlarına şükranlarımı sunuyorum. Bu fani dünyada görevini tamamlayıp ahirete irtihal edenlere rahmet diliyor veya toprağı bol olsun diyorum.

ÜTOPYA, ANLAMI VE TEMELLERİ

Ütopya (outopos: olmayan yer), Yunanca "ou" (değil) ve "topos" (yer) kelimelerinin birleşiminden oluşan bir kavramdır. *"Yaşayanlarına kusursuz bir düzen içinde var olma olanağını sağladığı kabul edilen ideal ülke"* anlamına gelmektedir. Ancak, XVI. yüzyılda İngiliz düşünürü Thomas More'un kaleme aldığı esere koyduğu *Utopia* adı ve konunun muhtevası ile kelime bugünkü anlamına kavuşmuştur.

Ütopyalar, gerçekte var olmasalar da ifade ettikleri düşüncelerle gelecekte uygulanabilirlikleri ihtimal dâhilinde bulunan tasavvurlardır. Bu bakımdan ütopya, düşünen her insan açısından geçerli olabilecek bir kavramdır. Zira insanların arzu ve istekleri nihayetsizdir; bunun yanında imkânlar dairesi sınırlıdır. Realite ve hayal arasında insanlar kendilerine bir yer bularak hayatlarını sürdürürler. Gelecekleri için hayal kurarlar, ancak mevcut imkânların ve imkânsızlıkların veya kötü şartların dayattığı reel duruma göre kurdukları hayallerin olabilirliği konusunda düşünerek adımlarını atarlar. Her insanın; aile efradı, yaşadığı toplum, ayrıca milleti ve ülkesi, hatta dünyanın geleceği ile ilgili arzu ve emelleri vardır. Bu sayede fertler ve dolayısıyla toplumlar hayatlarını anlamlı kılabilmektedir. Çağımızın ünlü filozofu Garaudy konuyla ilgili şu ifadelere yer verir:

"Ütopyası olmayan dünyanın ve ütopyası bulunmayan hayatın pek bir anlamı kalmazdı. Ütopya, biz ilerledikçe sürekli geri çekilen bir ufuktur. Fakat bakışlarımızı o uzak ideal üzerine dikilmiş tutmazsak, yaptığımız eylem körü körüne bir eylem olur. Bu düzenleyici, yön verici postulatları olmayan dünya, yalnızca kaostur, anlamsızlıktır, hayatımız ise, 'yararsız bir tutku'. Ya saçmalığı seçeceğiz ya da imanı".

Diğer taraftan, bir insanın "gaye-i hayali" (ülküsü) aynı zamanda onun kişiliği ve kimliğine dair işaretler taşır. Ancak, insanların geneline teşmil edilebilecek gaye-i hayallerin hakikat âleminde tezahür etmesi beklenemeyeceği gibi, bu ülkülerinin gündeme gelip ilgiye mazhar olması da söz konusu olmamaktadır. Şu hâlde "gerçek" bir ütopyadan bahsedebilmemiz için bu ütopyayı hayal eden şahıs tarafından çağının veya ülkesinin problemlerine alternatif bir şekilde görüşlerini sistematik hâle getirmesi ve kendi içinde genel bir tutarlılığı bulunması gerekir. Bu ise düşünürlere/filozoflara has bir özelliktir. Esasında, fikir sahibi bir okuyucu veya dinleyici, bir düşünürün ütopyasını okuduğu veya dinlediği zaman ifade edilen bu tasavvura ya katılacak ya da kısmen veya tamamen reddedecektir. Bu da gösteriyor ki, toplumsal hayatta elde edilen bilgi, birikim ve tecrübeler birçok insanda benzer düşünceleri akla getirmektedir. Bir ütopyanın tutarsız bulunması ve karşı argümanların dile getirilmesi, karşı bir ütopya/hayal veya düşüncenin varlığına işaret eder. Ancak, tekrar altını çizmemiz gereken husus, ortaya çıkan ütopyanın derin bir düşüncenin gücüyle inşa edilmiş olmasıdır. Nitekim felsefe tarihi çerçevesinde konuya yaklaştığımızda, Platon'dan başlayan bir ütopya anlatımı mevcuttur, ancak bunların sayısı azdır. Ayrıca, birçok ya-

zarın eserlerinde kullanılan her hayalî anlatımın ütopya olarak değerlendirilip düşünce/felsefe tarihi içinde yer almadığını belirtmeliyiz.

Bu yazımızda bahis konusu edeceğimiz "Dârürrahat Müslümanları" Ülkesi, ünlü düşünür ve âlim İsmail Gaspıralı'nın (8 Mart 1851-24 Eylül 1914, Kırım) ütopyası olarak değerlendirilmelidir. Zira, Gaspıralı'nın bahsi geçen ütopik eseri incelendikten sonra felsefe/düşünce tarihi içinde önem atfedilecek bir metin olduğunu erbabının teslim edeceğinde şüphe yoktur. Ancak, söz konusu romanı incelemeden önce önemli ütopik düşüncelere ve klasik ütopyalara temas edip kritik etmek durumundayız. Bunlar; Platon'un *Devlet*, Farabî'nin *el-Medînetü'l-Fâzıla*, İbn Tufeyl'in *Hay bin Yakzan*, Thomas More'un *Utopia*, Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis*, Tommaso Campanella'nın *Güneş Ülkesi* ve Voltaire'in *Eldorado*'sudur.

I. BÖLÜM

A. BAŞLICA ÜTOPYALAR

1. Platon'un ideal devleti

Platon (MÖ 427-347), üstadı Sokrates ve talebesi Aristoteles ile birlikte Batı felsefesinin temelini oluşturan filozoflardan biridir. Ana ve baba tarafından soylu bir aileye mensuptur. Erken yaşta ünlü bilge/filozof Sokrates'i tanımış ve idamına kadar ona sadık bir talebe olarak kalmıştır; hatta bu sadakatini daha sonraki hayatında da sürdürmüştür.

Onun yaşadığı döneme gelinceye kadar yüzyıllar boyunca Yunanistan yarımadasında siyasî ve sosyal yönden birçok gelişme kaydedilmiştir. MÖ VI. yüzyıldan itibaren klasik çağına ulaşan Eski Yunan medeniyeti içinde (Ege coğrafyasında) birçok şehir devleti kendini göstermiştir. Yunanistan'ın stratejik konumu; arazisinin önemli bir kısmının dağlık olması, işlenebilecek toprağın yetersizliği ile meydana gelen nüfus yoğunluğunun getirdiği dinamizm, karanın denizle girintili-çıkıntılı biçimi ile oluşan doğal limanları, sakinlerinin denizcilikte Eskiçağ toplumları arasında erken dönemde önemli bir seviyeye ulaşması, –dezavantajların yanında– burada yaşayan sakinlere önemli imkânlar sunmuştur. Ulusal sınırların ötesindeki kıyılarla irtibatın sağlanması ticaretin gelişmesi ve kültür akışının temini yönünde önemli katkılar sağlamıştır.

Yunanlılar, kurdukları kolonilerde ana karadaki kültüre ve sosyal yapıya uygun olarak yönetimler geliştirmişlerdir. Bununla beraber, Yunanistan'daki şehir devletlerinin yönetim biçimlerinde zamanla farklılıklar oluşmuştur. Şehir devletlerinden en önemlileri Sparta ve Atina'dır. Platon bu şehirlerden Atina'da hayatının önemli bir kısmını geçirmiştir. Bu site devletinde meydana gelen çalkantılara, iktidar mücadelelerine tanık olmuş, Atina oligarşisinin yıkılması sonucu kurulan "demokratik" yönetimle umutlanmıştır. Ancak, MÖ 399'da çok sevdiği hocasının bahsi geçen rejimin figüranları tarafından idam edilmesi umutlarını tüketmiştir. Böylece Sokrates yanlısı dostlarıyla beraber bu şehri terk ederek Atina yakınlarında Megara'ya gitmiştir. Daha sonra, Yunanistan, Mısır ve İtalya'ya seyahat etmiş, bilgi ve tecrübelerini artırmıştır. Nihayet Atina'ya dönmüş ve MÖ 387'de Akademia'sını kurmuştur.

Platon'un *Devlet*'i *(Poletia)*, "ideal devlet" düşüncesi konusunda yazıya geçen ilk eser olarak kabul edilir. Eser, "özellikle ideal bir devlet imajını, bir toplum ütopyasını içermesi bakımından, sonraki dönemler üzerinde çok etkili olmuştur" (Asters, s. 203). Ancak *Devlet*'te kurguladığı "ideal devlet" ile ilgili görüşlerinde zamanla değişim meydana geldiğini ve bu görüşlerini de *Kanunlar (Nomoi)* adlı eserinde ıslah ettiğini belirtmeliyiz.

Filozof, "diyaloglarında" devletle ilgili çeşitli açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre "insan sosyal bir hayvandır" ve diğer insanlarla toplumsal bir ortamda yaşamak zorundadır. Toplumsal hayat iş bölümünü gerekli kılar ve bu da güven ortamıyla mümkün olur. Dolayısıyla insanı, yaşadığı toplum ve hatta devlet şekliyle

kavramak mümkündür: *"Mükemmel devlet mükemmel bireyler oluşturur, eksik ve yapmacık bir yapıya sahip devlet ise kusurlu ve eksik yapılı bireyler oluşturur."* Filozof, bundan dolayı iyilik, erdem ve adalet kavramına önem vermektedir. Bu kavramlara tâbi olan veya bu çerçevede hayatını tanzim eden bir insan, yapacağı iyi işlerle toplumun nazarında güven kazanır ve kendisine iyi bir ortam, iyilik göreceği bir dünya hazırlamış olur. Diğer taraftan, *"devlet denilen kuruluş birlikte yaşayan insanların bir toplamı değildir, aksine o bir organizmadır. Bir organizma olan devlet, insan ile aynı yapıdadır, yani devlet büyük çapta bir insandır. Aynı şekilde insan da, küçük çapta bir devlettir"* (Aster, s. 225-227).

Platon, kendi ideal devlet ve toplumunu izah etmeden önce "yanlış devlet şekilleri" üzerinde durmaktadır. Bunları ise üç kısma ayırmaktadır; askeriyenin (timokratie), sermayenin (plutokrasi) ve halkın hâkim olduğu (demokrasi) devletler.

Askerin hâkim olduğu devlette "şan ve şeref" en yüksek erdem olarak görülür. Bundan dolayı fertler kendilerini savaşçılığa adarlar ve devletin en önemli amacı da savaşçılık olarak teşekkül eder. Buna örnek, Sparta devletidir. Platon, bu yapıyı eleştirmesine rağmen, Spartalıların cesaret ve disiplinini takdir eder.

Tarihçi Clive Ponting'in tespitleri bu noktada ilginçtir:

"Sparta sistemi o sırada ve daha sonra, devleti bireyin üzerinde tutanlara hitap ediyordu. Hem Platon hem Aristoteles bu sisteme hayrandı –askerî cesarete sadece eğitimde yapılan vurgudan daha kapsamlı bir amaç istiyorlardı– ve Platon'un eseri olan Devlet, Sparta kurumlarının hafif eleştirel bir onayına dayalıdır."

Platon, Sparta'daki disiplinli devlet düzeninde olduğu gibi Atina'daki istikrarsızlığın da ancak iyi bir askerî/devlet disiplini ile giderilebileceğine inanmıştır.

Sermayenin hüküm sürdüğü devlette en önemli ölçü kazanma hırsıdır. Bundan dolayı zenginlerle fakirler arasında husumet had safhadadır ve iki zümre arasında büyük bir uçurum meydana gelmektedir. Kuzey İtalya'daki Yunan kolonilerinde görülen böyle bir toplum ve devlet şeklinde "kazanma ve para hırsı" ön planda olduğundan toplum arasında "nefret" tohumları ekilmektedir.

Halkın (hür olanlar) hâkim olduğu rejimde ise, "Halk Meclisi" devletin kaderini belirlemektedir. Bu da demagogların etkisi ve esen hava ile, sürekli görüşlerin değişmesine sebep olmakta, –Atina örneğinde olduğu gibi– devlet bundan zarar görmektedir. Böyle bir toplumda yaşayan vatandaşlar, akıldan ziyade his, tutku ve heyecanlarının esiri olmaktadır. Bundan da anlaşılıyor ki, "birey, içinde yaşadığı devletin karakter ve doğasını taşır," yani, "yanlış devlet şekillerinden her biri kendine has yanlış bir insan tipi oluşturur."

Platon'un bu yanlış devlet şekillerine alternatif olarak gördüğü devlet şekli ise erdemlilerin, daha doğrusu askerî eğitimden de geçen filozofların yönettiği aristokratik devlet şeklidir.

Devleti canlı bir organizma olarak gören Platon, vazife ve yükümlülükler açısından toplumu sınıflara ayırmaktadır. Bunlar; köylüler, işçiler, zanaatkârlar ile kölelerden oluşan hizmet ve üretici sınıfıdır ki, erdemleri "çalışmak ve itaattir". Yani, kendilerine verilen vazifeleri sorgulamadan yerine getirmek ve itaat etmekle

yükümlüdürler. Toplumu içeride ve dışarıda koruyacak olan güvenlikçilerdir (bekçiler=askerler). Görevleri halkı korumakla sınırlıdır. Erdemleri "cesaret" olan bu askerî sınıf, önemli ve ayrıcalıklı görevlerinden dolayı halkın efendisi konumunda kendilerini görmemelidirler. Güvenlikçi sınıfın iyi bir şekilde yetiştirilmesi için beden, irade ve müzik eğitiminden geçirilmesi gerekmektedir. Ayrıca, özel mülkiyet ve servet sahibi olmalarına izin verilmemelidir. Bunun yanında, köylü, zanaatkâr ve işçilerde olduğu gibi istedikleri tarzda evlenemezler. Evlilikleri devlet tarafından seçici bir şekilde sağlanır ve doğan çocukların aileleriyle irtibatı kesilerek resmî görevliler tarafından yetiştirilmeleri temin edilir.

Yönetici zümre (aristokratlar zümresi) ise, devletin zorunlu uygulamalarına karar veren sınıftır. Bu kararlara diğer sınıflar uymakla yükümlüdür. Bundan dolayı, eğitimleri çok yönlü tasarlanmalı, diğer sınıfların durumunu en iyi kavrayabilecek, sevk ve idare edebilecek donanıma sahip olmalıdırlar. Platon, tek hükümdarın değil; aristokratlar zümresinin yönettiği bir devlet şeklini savunmakta ve "filozoflar hükümdar olduğu gün" ideal devletin gerçekleşeceğine inanmaktadır (Aster, s. 227-243; Weber, s. 64-67; Russell, s. 115-124; Ponting, s. 201).

Platon'un devlet kuramı ve benzeri devlet projeleri, çağımızın en önemli filozoflarından biri olan Karl Popper tarafından eleştirilmiştir. Düşünürün, *Açık Toplum ve Düşmanları* adlı eserinde konuyla ilgili yer verdiği çarpıcı ifadelerden bazıları şöyledir:

"Ütopyacı yapıcılar arasında çıkacak herhangi bir görüş ayrılığı, akla uygun yöntemlerin yokluğundan ötürü,

akıl yerine güç kullanmaya, yani şiddete başvurmaya gitmek zorundadır. (…) Kazanılan başarı, örneğin, önderlerin iyiliğinden ileri gelebilir; fakat unutmamalıyız ki, iyi önderler akılcı yöntemlerle meydana getirilemez, şans sonucu ortaya çıkarlar."

"Ben, ideali, bir ideal hiçbir zaman gerçekleştirilemez, hep bir ütopya olarak kalmak zorundadır diye eleştirmiyorum. (…) Benim ütopyacı yapıcılık adı altında eleştirdiğim yaklaşım, bir bütün olarak toplumun yeniden kurulmasını, yani bizim deneylerimiz sınırlı oldukları için, pratik sonuçlarını hesaplamanın güç olacağı çok geniş değişiklikler yapılmasını öngörür. Elimizde, böylesine iddialı bir işi başarmak için zorunlu olgusal bilgiler bulunmamasına rağmen, bu tutum toplumun bütününü akla uygun olarak planlamak emelindedir."

"Ütopyacı yöntem zorunlu olarak, uğrunda sayısız fedakârlıkların yapıldığı bir projeye tehlikeli bir dogmatizmle bağlanmaya götürür."

"Platon bir sanatçıydı; en iyi sanatçıların birçoğu gibi, eserinin bir modelini, 'tanrılık aslı'nı gözünün önünde canlandırmaya ve onu sadakatle 'kopya etme'ye çalışmıştı. (…) Onun eğitilmiş filozofları, 'güzel, adaletli ve iyi olanın gerçeğini görmüş' ve onu gökten yere indirebilecek niteliğe erişmiş kimselerdir. Siyaset, Platon için Kralca Sanattır. (…) Platoncu siyasetçi güzellik uğruna şehirler bir araya getirir (besteler)." Ancak, bu anlayış yanlıştır. İnsanlara, *"başkalarının çok karışmadığı ölçüde, kendi yaşayışını dilediği gibi düzenleme hakkının verilmesi"* gerekir (Popper, s. 158, 159, 161).

Platon'un ideal devleti, şartlarını kendinin belirlediği bir toplum düzeni vadetmektedir. Bunu bir filozofa has

düşünce sistematiği içinde ortaya koymaktadır. Ancak, bu düşüncelerini hayalinde canlandırdığı bir mekân üzerinden kayda geçirmemektedir. Bu bakımdan düşünürün ideal toplum/devlet modeli, tasavvurların açıklanması olarak anlaşılmaktadır. Zira bu düşünceler, ütopik bir romanda işlenmemiştir.

2. Farabî: el-Medînetü'l-Fâzıla

Platon'un ideal devlet anlayışından sonra büyük İslâm düşünürü Farabî'nin *el-Medînetü'l-Fâzıla* adlı eserinde yer verdiği ideal topluma/devlete temas edebiliriz. Filozofun asıl adı Ebû Nasr Muhammed'dir. 871'de Türkistan'ın Fârâb şehrinde doğdu ve tahminen 950'de Dımaşk'ta vefat etti. Doğduğu şehre izafeten Farabî olarak anılmaktadır.

el-Medînetü'l-Fâzıla'nın bir bölümünü oluşturan ideal devleti ve ilgili diğer eserleri ile Farabî, İslâm düşünce tarihinde siyaset felsefesine en çok ağırlık veren filozof olarak kabul edilir. O, bu çalışmaları ile "ahlakî ve fikrî erdemlere dayalı ideal bir devlet düzenini" ortaya koymaktadır.

Farabî, şehir anlamına gelen "medine" kavramını, Antik Yunan'daki "polis"ten daha geniş anlamda ele alır. "Öncelikle devlet denen ve üst düzeyde teşkilatlanma fikrini insana ilham eden sebepler üzerinde" durur. Düşünür, toplumları ihtiyaç, iş bölümü, dayanışma ve erdemleri gerçekleştirme yönüyle sınıflandırır ve buna göre gelişmiş veya gelişmemiş olarak iki kısma ayırır. Bu bakımdan, *"Gelişmiş olanlar küçük (şehir), orta (devlet) ve büyük (birleşik devletler) olmak üzere üç grupta incelenir.*

Gelişmemiş olanlar aile, sokak, mahalle ve köy topluluklarıdır."

Ayrıca, devlet şekillerini erdemli ve erdemsiz olarak yine iki kısımda inceler. Farabî, Platon'da olduğu gibi erdemli devleti organik açıdan sağlıklı bir bedene benzetir. Bedende her organın bir görevi vardır ve bu görevler yerine getirildiği zaman beden sağlıklı olarak fonksiyonlarını icra eder. Aksi düşünüldüğünde ise beden hastalıklı bir organizmaya dönüşür ve tedavi edilmezse ölür. Devletin işleyişinde de böyle bir münasebet söz konusudur. Bununla beraber, bilge devlet başkanının yönetiminde hiyerarşik bir şekilde bütün kurumlar veya burada çalışanlar görevlerini yerine getirdiği zaman erdemli bir devletten söz edilebilir. Devlet başkanında bulunması gereken on iki vasıf ise şunlardır: *"Mükemmel bir fizikî yapı, sağlıklı anlama ve değerlendirme yeteneği, güçlü hafıza, kıvrak zekâ, ifade ve üslup güzelliği, bilim sevgisi ve tutkusu, yeme, içme, oyun, eğlence ve cinsel ilişki gibi geçici kaba hazlara düşkün olmama, doğruluk ve dürüstlük sevgisi, kişilik sahibi ve insanlık onuruna düşkün olma, adalet sevgisi, kararlılık ve uygulama cesareti, gönül zenginliği ve tokgözlülük."*

Dolayısıyla erdemli devlet, ahlak ve hukuk kuralları ile iş bölümü ve dayanışmanın gerçekleştiği, bilge insanların yönettiği devlettir. Erdemsiz devlet şekillerini ise sapık, fâsık, değişebilen ve cahil olmak üzere dört grupta değerlendirir. Diğer taraftan en çok önem verdiği husus, devleti yöneten kişinin donanımı, daha doğrusu bilge olmasıdır. Devlet başkanının donanımı eksik ise iki liderin (eş başkanın ?) sorumluluğu ele alması

ve idare etmesinden yanadır. Platon'un ideal devletinde olduğu gibi Farabî'nin ideal devlet tasavvurunda da yöneticinin bilge/filozof olması temel bir tercihtir. Neticede, *"Fârâbî'nin erdemli toplum meydana getirmek üzere tasarımını verdiği ideal devletin Eflâtun'un Devlet ve Kanunlar'da sözünü ettiği ütopik devlet anlayışının izlerini taşıdığı görülmektedir."* (Kaya, "el-Medînetü'l-Fâzıla", c. 28, s. 318-320; Kaya, "Fârâbî", c. 12, s. 153-154).

Farabî'nin tefekküründe, insanların mutluluğu için toplumsal düzen ile devletin ne şekilde yapılandırılması gerektiği konusu işlenir. O, bu görüşlerini bir mekân ve toplum tasavvuru ile bir roman veya hikâye (ütopya) tarzına dönüştürmeden üstadı Platon gibi açıklamalarda bulunmuştur. Dolayısıyla İslâm felsefesi dâhilinde konuyla ilgili ilk sistematik düşünceler olarak kabul edilen *el-Medînetü'l-Fâzıla*'nın başlı başına bir ütopya olduğu söylenemez.

3. İbn Tufeyl: Hay bin Yakzan

İbn Tufeyl (1105-1185), Endülüs'te yetişmiş bir filozoftur. Yaşadığı toplum geçmişten gelen birtakım sorunlarla boğuşmakta ve ancak yeni bir toparlanma sürecine girmekteydi. Daha önce, Kurtuba'nın Berberiler tarafından istila edilmesi (1031) sonucu meydana gelen yağma ve talan hareketleriyle devlet parçalandı. Bunun sonucunda İslâm devleti küçük emirliklere bölünürken Hristiyan krallıklar yayılma imkânı buldu. Böylece eski İslâm devletinin başkenti Toledo Hristiyanların eline geçti. Ancak, Kuzey Afrikalı savaşçı bir grup olan el-Murabıtlar yardıma çağrıldı ve 1150'ye kadar bu topraklarda hüküm

sürdüler. Onların yerini el-Muvahhidler aldı. Bu unsur Fas ve Güney İspanya'da hâkimiyet sağladı. İbn Tufeyl ise yaşadığı döneme yakın tarihlerde meydana gelen bu gelişmeler sürecinde –ve İslâm medeniyeti bünyesinde– neşvünema bulan felsefe geleneği etkisiyle kendini yetiştirmiş ve bir filozof olarak tarihe geçmiştir.

Sosyolog Ümid Meriç'e göre, İslâm felsefesi içinde ilk ütopyayı kaleme alan Gırnatalı filozof İbn Tufeyl'dir. Dönemine ait birçok ilmî sahada yetkin olan bahsi geçen büyük filozofun ütopik eserinin adı Hay bin Yakzan (Ruhun Uyanışı)'dır. O, Endülüs'te zirveye ulaşan düşünce ortamında felsefî görüşlerini derinleştirir. Bir tarafta vahyin getirdiği anlayışın, diğer tarafta Eski Yunan felsefesi (Platon, Aristo) ile İslâm felsefesinin (Farabî, İbn Sina, İbn Bâcce ve Gazzalî) etkisinde kalır. İbn Tufeyl'in felsefesi, "düşünceden yola çıkarak keşif ile ilhama ulaşan ve bu nedenle, son noktada tasavvufla birleşen bir zevk yoludur" (Meriç, Sosyoloji Tarihi Ders Notları [Ütopyacılar kısmı]; Kutluer, "İbn Tufeyl", c. 20, s. 418).

Bu felsefî düşünce veya Hay bin Yakzan hakkında Garaudy şu tespiti yapmaktadır: *"Felsefe ile tasavvufun bütünlüğü içinde, düşünce ile hayatın, ilim ile imanın birliğini gösteren Tufeyl'in felsefî romanı, insan, tabiat ve Allah arasındaki ilişkilerin bilincine varılması ve yaratılması hususunda felsefeye Heraklaitos ve Empodokles'ten bu yana on altı asırdan beri Batı'da kaybetmiş olduğu bütün boyutları yeniden kazandırır"* (Meriç, Sosyoloji Tarihi Ders Notları [Ütopyacılar kısmı]).

Felsefeye ilgi duyan Muvahhidî Halifesi Ebû Ya'kub Yûsuf b. Abdülmü'min'in sarayında başhekim olarak

görev yapan İbn Tufeyl, rahat bir çalışma ortamında – bugüne ulaşmış yegâne– eserini kaleme alma imkânına kavuşur. Romanın kahramanı Hay, kendisinden başka bir insanın yaşamadığı bir adada çocukluğundan itibaren tek başına kalır ve bir ceylan tarafından büyütülür. Burada, hayatını sürdürürken tabiatı, canlıları, yeri-göğü (kitab-ı kâinâtı) inceleyerek ve elde ettiği veriler ile tecrübeleri değerlendirerek Tanrı'nın var ve bir olduğunu kavrama aşamasına gelir. Bu noktaya (insan-ı kâmil) elli yıl çile çekerek ancak ulaşabilir. Daha sonra, yaşadığı adaya –ıssız olması sebebiyle– uzlete çekilmek üzere vahye inanan ve sufî eğilimli Absal (Ebsâl veya Asal) adında bir şahıs gelir. Hay ile Absal karşılaşıp ünsiyet ettikten sonra beraber yaşamaya başlarlar. Hay, Absal'dan konuşmasını öğrenir ve bu sayede birbirlerine hikâyelerini anlatırlar. Hayatın anlamı konusunda vardıkları düşünceler ve farklı yollardan elde ettikleri bilgi, tecrübe ve sonuçlarla aynı noktada buluştuklarını görürler. Bu arada dinin emir ve yasaklarını benimseyen Hay, elde ettiği bilgi ve tecrübeleri Absal'ın adasına giderek anlatmaya karar verir... (Meriç, Sosyoloji Tarihi Ders Notları [Ütopyacılar kısmı]; Kutluer, "İbn Tufeyl", c. 20, s. 419).

Bilim adamları tarafından ancak XIX. yüzyılda okunabilen Eski Mısır hiyerogliflerinde geçen (MÖ 2000-1970) "Batan Gemideki Denizci" hikâyesini (Bratton, s. 81-83) saymasak –ki, metinlerin geç bir dönemde okunması sebebiyle benzer adasal romanlara bir etkisinin olmayacağı açıktır– *Hay bin Yakzan*, "Robinsonad" (adasal roman) türünün ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmelidir. Bu gizemli yapısı ve içeriği itibarıyla

Batı dünyasını etkilemiştir ve âdeta bir nasihatname ve ahlak kitabı olarak okunmuştur (Meriç, Sosyoloji Tarihi Ders Notları [Ütopyacılar kısmı]).

"Filozof, okuyucusunu kendi yaşadığı tecrübeler alanına çekmek ve böylece taklitten tahkike ulaştırmak istemektedir. (…) Hay b. Yakzan'daki Hay tipi, esasen fizikî varlığıyla tabiatın bir parçası olmakla birlikte algılama ve bilme imkânlarıyla tabiatı müşahede eden, tabii varlık alanındaki temel düzen ve işleyiş hakkında düşünen, akıllı bir canlı olarak yeryüzündeki mevcudiyetini anlamlandıran, gözlem alanı ötesindeki metafizik varlık fikrine varan ve nihayet manevî tecrübeler sayesinde birtakım metafizik bilgilere ulaşan ideal özneyi temsil eder."

Bununla beraber, *"İbn Tufeyl'in tabiat felsefesinde insanın oluşumu problemi önemli bir yer tutmaktadır. Hay b. Yakzan'ın adadaki mevcudiyetini açıklamak üzere ortaya atılan ilk teori, biyoloji tarihindeki 'kendiliğinden oluşum' (generatio spontanea) teorisini hatırlatmaktadır. Hayy'in tamamen mutedil coğrafî şartlarda mayalanmış çamurdan oluşumu, bir taraftan Hz. Âdem'in topraktan yaratılışı gibi dinî bir açıklamayı telmih ederken diğer taraftan arzda hayatın nasıl başladığıyla ilgili olarak öne sürülen bilimsel teorilerle bir ölçüde karşılaştırılabilir unsurlar taşımaktadır."* (Kutluer, "İbn Tufeyl", c. 20, s. 419-420, 422)

Romanda, ferdin, akıl ve sezgi yoluyla hiçbir eğitim almadan, kendi kendine tabiatı inceleyerek ve gördükleri üzerinde düşünerek dünyanın en büyük hakikati olan Tanrı bilgisine ulaşılabileceği işlenmektedir. Yani, vahyin dışında, akıl ve sezgi yoluyla "insan-ı kâmil" aşamasına

gelinebileceği, dolayısıyla gözlem ve deney yoluyla elde edilen bilgilerin vahiy yoluyla gelen bilgilerle çelişmeyeceği ifade edilmektedir. Bu da felsefe ile din arasında bir uyum olduğunu göstermektedir (Meriç, Sosyoloji Tarihi Ders Notları [Ütopyacılar kısmı]).

Hâsılı, İbn Tufeyl'in, dönemin vahiy ve felsefe tartışmalarının yapıldığı bir dönemde bahsi geçen felsefî ve ütopik "romanı" ile yol göstericilik görevini yerine getirdiği söylenebilir. Diğer ütopyaların temelini oluşturan ideal devlet ve toplum tasavvuruyla insanın mutlu olması arzulanırken, burada ferdin olgunlaşması ve topluma faydalı insan olması yönüyle bir birleşim söz konusu edilebilir. Yani, İbn Tufeyl fertten topluma, diğer ütopik eserlerin geneli ise toplumdan ferde doğru bir yol izlemektedir. Dolayısıyla ütopyacıların amaçları ve ifade ettikleri düşüncelerin sonuçları bakımından bir paralellik kurulabilir.

4. Thomas More: Utopia

Rönesans ve Reform sürecinde kaleme alınan ve klasik olarak kabul edilen ütopyalar; Sir Thomas More'un *Utopia* (basıldığı tarih: 1516), Francis Bacon'ın *Yeni Atlantis* ve Tomasso Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'dir. Bu filozoflar, ütopyacılığı anlam bütünlüğü içinde ortaya çıkarmış, bundan önce ve sonraki dönemlerde yazılan ütopik metinler daha ziyade bu üç eser ölçü alınarak kritik edilmiştir.

Bahsi geçen meşhur ütopya yazarlarının yaşadığı dönem Ortaçağ'ın tarihe karıştığı bir dönemin ardından Yeniçağ'ın başladığı Rönesans ve Reform süreci içinde yer alır. Bu dönemin siyasî özelliği, feodalitenin yerini

merkezî krallıkların almaya başlamasıdır. Bu sancılı değişimde temel dinamik, yeni icatların ortaya çıkardığı silah dengesi (tüfeğin ve topun etkin bir şekilde kullanılması) sayesinde güçlü kralların etrafında merkezî krallıkların oluşmasıdır. Entelektüel sahada ise Antik Yunan eserlerine olan ilgi, bunun Batı ve İslâm felsefesi vasıtasıyla tevarüs edilerek yeni, insan merkezli hümanist düşüncenin ortaya çıkmasıdır.

Diğer iki ütopyadan yüz yıllık bir önceliği olan Sir Thomas More'un (1477-1535) –ütopya kavramının anlamıyla ilk elden bütünleşen– *Utopia* adlı eserinin önemli bir çığır açtığını belirtmemiz gerekir.

More, her şeyden önce bir ada devleti olan İngiltere'de yaşamış bir filozoftur. Latince, felsefe ve hukuk eğitimi aldı. Daha doğrusu klasik temel eğitimden geçtikten sonra hukuk alanında uzmanlaştı ve bu sahada ülkesine hizmet verdi. Bunun yanında hayatının bir döneminde Fransisken tarikatına intisap ederek bir manastırda keşişlerle beraber bulundu. Ayrıca, ticarî danışmanlık yaptı ve bu sahadaki uzmanlığını/ustalığını ortaya çıkaracak faaliyetlerde bulundu. Böylece dikkatleri üzerinde topladı ve daha sonra kralın hizmetine girme imkânı buldu. Bu arada entelektüel çalışmalarına devam etti ve Oxford ile Cambridge üniversitelerini yönetti. Böylece çağdaş düşünürler ve onların çalışmalarını yakından izleme imkânına kavuştu. Bu baş döndürücü kariyerinden sonra hazin bir şekilde gözden düşmesi birtakım saray entrikalarının ötesinde, düşünceleri ve inandığı ilkelerine sadık kalmasıyla ilgilidir. Kral VIII. Henri'nin bir erkek veliaht doğurmayan karısını boşayıp yeniden evlenmesine onay

vermemesi veya meşrulaştırmanın bir aracı olmaktan kaçınması filozofun sonunu hazırladı. Mezhepsel bir bölünmeye sebep olan bu gelişmeye karşı çıkan More'un tutumunda ısrar etmesi üzerine kendisi düzmece bir mahkemede yargılanıp kafası kesilerek idam edildi.

More'un *Utopia*'sı, güney yarım kürede yer alan bir adada kurulan devlet ve toplum düzenini konu edinen bir romandır. Yüz yıl sonra yazılan diğer ütopik romanlarda olduğu gibi (*Güneş Ülkesi* ve *Yeni Atlantis*) konu, doğrudan kendi anlatımıyla değil, bir başka güngörmüş şahıs üzerinden işlenir. *Utopia*'da bu vazife romanın kahramanı –Amerigo Vespucci ile beraber birçok seyahate katılmış olan– Portekizli Raphael Hythlodaeus adlı şahıs tarafından yerine getirilir.

Eser, daha ziyade İngiltere merkeze alınarak –bazen Fransa da dâhil edilerek– çağın yönetim şeklini, toplumsal düzenini ve anlayışını sıkı bir şekilde eleştirerek gelişir. Bu eleştiriler şüphesiz kitabın ikinci bölümünde anlatılacak ideal devlet ve toplum düzenine bir zemin hazırlamak amacı taşımaktadır. Platon'un ideal devletinde olduğu gibi kendi ülkesinde yaşanan sorunlara alternatif bir çözüm üretme gayreti hemen her sorgulamada ve ortaya konan alternatiflerde görülmektedir. Ütopya adası ile İngiltere, ada devleti olmaları ve şehir sayısı yönünden benzemektedir. Ancak, bir tarafta iktisadî, ziraî, adlî, askerî ve siyasî politikaların sorunlu bir mecrada gelişmesi ve yöneticilerin yanlış tercihleri –buna bağlı olarak halka verilen orantısız cezalar, ayrıca aristokrasinin şekillendirdiği sosyal tabakalaşma ile meydana gelen anlamsız ve verimsiz sosyal bir düzen– tasvir edilmekte,

diğer tarafta, bütün bu sorunların suhuletle ve ideal bir şekilde çözüme kavuşturulduğu bir toplum ve devlet düzeni yer almaktadır.

Kitabın ilk bölümünde, bir dost meclisinde cereyan eden uzun tartışmalar içinde dahi Avrupa'nın hukukî, iktisadî, askerî ve sosyal düzeni konusunda yapılan yoğun eleştirilerin ardından Ütopya'da bu alanlardaki sorunların ne şekilde halledildiğine dair örnekler verilmekte, daha doğrusu realitede olduğu varsayılan sorunlara, ideal/hayalî bir düzenden (Ütopya'dan) çözümler gösterilmektedir. Yanlış politikaların, israfın, yöneticilerin halka karşı sevgisiz tutumunun ve sadece kendi iktidarları ile zenginliklerini düşünmelerinin, vergi kaynaklarının kurutulmasının ve nihayet vaktin verimli kullanılamamasının meydana getirdiği toplumsal çöküntü içinde mutsuz insanların yaşadığı bir ülkenin ciddi bir arınma ile bu vahim tablodan çıkması gerektiği işlenmektedir. More'a göre, bu hiç de zor değildir; çözüm sadece bir tercih meselesidir; o da büyük ölçüde yöneticilerin sorunlara bilgece yaklaşımına bağlıdır. Nitekim Raphael bir yerde konuya şu şekilde değinir: *"Masadaki hukukçunun öve öve bitiremediği o katı ve faydasız adalet anlayışından çok daha faydalı olan bu uygulamanın neden bir türlü hayata geçirilemediğini anlayamadığımı söyledim."*

Sorunların çözümünde sadece Ütopya toplumu örnek gösterilmemektedir. Tarihte en büyük devlet tecrübesine sahip olan Roma'dan da delil getirilmektedir. Ayrıca, İran'dan da örnek verilmektedir. More, İran örneğinde, Polileritler diye adlandırdığı bir toplumdan bahsetmektedir. Nitekim bu toplum, *"Her ne kadar İran şahına yıllık*

vergi ödeseler de bunun dışındaki konularda tamamen özgürdürler ve hatta kendi yaptıkları kanunlarca yönetilirler. Denizden uzakta, etrafı dağlarla çevrili bir bölgede yaşarlar; verimli topraklarında kendi yetiştirdikleri ürünlerle yetinirler; diğer topluluklarla çok az ticaret yaparlar; sınırlarını genişletme eğilimi taşımazlar (…) Hiçbir savaşa karışmazlar ve rahat bir şekilde yaşarlar. Üstün ya da ünlü bir halk olarak değil de mutlu bir halk olarak bilinirler."

More, iddialarına delil getirmek üzere bazen Platon'un *Devlet*'ine de gönderme yaparak yönetimde filozofların önemi üzerinde durur veya kralların filozof olmasından bahseder. Ayrıca, Platon'un önerdiği sistem ile Ütopyalıların yaşadığı sistem ve hayat tarzının kendi dönemlerinden daha ileri olduğunu belirtir. More, sosyalist bir düzenin temel bir özelliğini çağrıştıran şu ifadeyi kullanır: *"Çünkü, bizim sistemimiz özel mülkiyete dayanırken bunlarda özel mülkiyet diye bir şey yok."* Bu bağlamda, kitabın vermek istediği önemli mesajlardan birini ihtiva etmesi bakımından şu ifadeler de ilginçtir:

"İtiraf etmeliyim ki mülkiyeti tamamen ortadan kaldırmadıkça, insanlığın bu en faydalı sınıfı üzerindeki bu sıkıntıları da ortadan kaldıramazsınız, ancak hafifletebilirsiniz. Eğer yasalar, insanların sahip olacağı toprağın ve paranın ne kadar olacağını belirlerse, kralın yayılmacılığını dizginlerse, zorbalığı ve bozgunculuğu engellerse ve kamu kullanımında olan şeylere göz dikip onları satarak ya da büyük masraflar yaparak topluma külfetli hâle getirenlerin önünü alırsa bana göre kötülük hafifletilebilir."

Sosyal bilimci Metin Bal, mevcut dünyada gelişen veya geçerli olan siyasî, sosyal ve ekonomik duruma karşı

Thomas More'un aldığı bu fikrî tavrı şu şekilde analiz etmektedir: *"More ile başlayan gerçek ütopyacı toplum tasarıları, gerçekliğe alternatif olarak, üretim, tüketim, soyun devamı, eğitim, ulusal ve uluslararası ilişkiler vb. konular da dâhil olmak üzere, ayrıntılı bir toplum düzeni ortaya koyarlar. More, yaşanan toplumsal düzendeki insanlık dışı olgulardan uzak bir toplum tasarlar. Ona göre toplumun yozlaşmasının nedeni 'zenginlik birikimi'dir. İnsanlar, bugün de geçerli olduğu gibi, edinebildikleri kadar mülk edinmede serbest bırakıldıklarında zenginlik küçük bir azınlık elinde toplanmakta ve geri kalanlar yoksul düşmektedir. Dahası, zenginlik birikimi, insanı açgözlü, güvenilmez, menfaatçi ve bütünüyle yararsız bir karaktere dönüştürerek, kişiyi ahlak ve erdemden yoksun bırakmaktadır. Böylece, More maddi zenginlik birikimi ve erdem arasında ters orantılı bir ilişki kurar. More, insanlıktan çıkan bu iki tarafı da –sayıları giderek artan işsizler ordusunu ve aylaklar ordusunu– ortadan kaldıracak olan tam istihdamı ilk öneren düşünürdür. More bunu gerçekleştirmek için pazar ilişkilerinin bütünüyle ortadan kaldırılmasını önerir. Çünkü ona göre, 'eşitlik, özgürlük ve dayanışma ilkelerinin, kısacası barış ilkesine dayalı bir toplum kurmayı amaçlayan' bir ütopya fikri, kapitalizm koşullarında gerçekleştirilemez. More'un Ütopya'sı, kapitalizm kavramını kullanan ve antikapitalist bir toplum modeli öneren ilk tasarıdır. Ütopya fikri, böylece, doğrudan doğruya kapitalizme karşı bir toplum tasarısıyla başlar"* (Bal, "Ütopyanın Siyaset Felsefesi Tarihinde Evrimi").

Thomas More, idealindeki devleti Utopus adında bir kumandanın kurduğunu, adayı fethettikten sonra buradaki insanlarla kaynaşıp yeni bir toplum oluşturduğunu,

onun koyduğu yasalar çerçevesinde ada halkının mutlu ve esenlik içinde yaşadığını belirtir. Bununla beraber, içerde geliştirdikleri sistemle asayişin sağlandığını, üretimin düzenli bir şekilde yürütüldüğünü, kanun hâkimiyetine dayalı yönetimin seçim yoluyla sorunsuz devam ettiğini, dış saldırılara karşı ise adanın en iyi kalelerden bile muhkem olduğunu ifade eder. Bu durum askerî tedbirlerden ziyade, denizden bir donanmanın adaya çıkarma yapmasının imkân dâhilinde bulunmamasıyla ilgilidir. Zira adayı çevreleyen denizin yüzeyine yakın kayalıkları dışarıdan gelenlerin fark etmesi mümkün değildir.

More, kurguladığı romanında Roma ve Mısır'ın muhtemelen yönetim ve bilgeliğine de (altın çağlara) gönderme yapar. Portekizli denizci Raphael'e göre, bin iki yüz yıl önce Ütopya'nın kıyılarında batan bir gemiden bazı Mısırlı ve Romalı yolcular sağ kurtulurlar. Ütopyalılar başka dünyaların sanatlarını bilen bu insanlardan çok şey öğrenirler. Ancak, adalılar bunlarla yetinmezler; öğrendikleri sanatları geliştirip yeni sentezler ortaya çıkarırlar ve keşifler elde ederler. Geliştirdikleri bu sanatların, dünyanın bilinen ülkelerindeki sanat ve keşiflerden daha önemli olduğu da satır aralarından anlaşılmaktadır. Hatta fen ve sanatlarda Avrupa'nın aldığı mesafenin önünde oldukları belirtilir. Roma ve Mısır bağlantısının yanında, Yunan ve Pers gibi iki köklü, medeniyet kurucu uluslarla irtibatlarının olabileceği de ifade edilir. Raphael Hythlodaeus'un verdiği Yunanca eğitiminde adalıların kısa zamanda Yunancayı öğrenmesi üzerine onların Yunan soyundan gelmiş olabileceği, ancak dillerinin Pers diline benzediği de kaydedilir.

Filozof, eleştiri ve mukayeselerle birlikte ada devleti olan Ütopya hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Bu bilgileri belli bir sistematik dâhilinde kaydeder: Adanın ve yerleşim yerlerinin fizikî durumu, şehirler arasındaki mesafe ve benzerlik, demografik yapı ile şehirlerdeki nüfus dengesinin korunması, evlerdeki oturma kuralları, yardımlaşma, iktisadî faaliyetler, tarım, hayvancılık (otarşik bir ekonomi), aile içi düzen, evlenme, sosyal hayat, yaşlılarla gençlerin ilişkileri, ahlakî durumun mükemmelliği veya ahlakî yozlaşmaya izin verilmemesi, ülke içinde seyahat özgürlüğüne sahip olan vatandaşların bu faaliyetlerinin düzenlenmesi, çalışma disiplini, adaya nadiren gelen yabancıların ağırlanması, çalışma saatleri dışındaki zamanın değerlendirilmesi, yönetim biçimi (başta bir prens bulunur, ancak yöneticilerin seçimi, temsilî demokrasiyi andırır), paranın kullanılmaması ve altın, gümüş ve mücevher gibi bu ülke dışında yaşayan insanların birbirini boğazlamasına sebep olan kıymetli madenlerin burada küçümsenmesi... Bunların yanında en önemlisi, Antik Yunan filozofları örneğinde olduğu gibi bilime son derece önem verilmesidir. Neticede, bütün hayata dair hususlar yöneticiler ile bilge insanlar tarafından planlanır ve hayata geçirilir. Yönetim için herkesin bildiği kanunlar ise çok az sayıdadır. Sistem çok iyi yönetici zümre yetiştirdiğinden, komşu/dost ülkelerde çıkan yönetim krizlerinin halli için "yönetici ihracı" da söz konusudur.

Bununla beraber, ülkede yaşayan insanlar eşit ve özgürdür, ancak bazı hizmetleri yapan köleler de bulunmaktadır. Bu sınıf, belli kurallar içinde hizmet vermektedir. Diğer taraftan kurallara uymayanlara verilen

cezalar ayrım gözetmeksizin tatbik edilmekte, suçunda ısrar edenler köle durumuna getirilmektedir.

Ütopya'da hayat sadedir ve herkes ihtiyacı kadar üretilen mallardan kullanmak durumundadır. İsrafa yer yoktur; giyim-kuşam ve hayatın idamesi için bilumum mallar toplumun ihtiyaçlarına göre üretilir. Üretim fazlası mallar ise komşu ülkelere yardım olarak gönderilir. Böylece halkın bütün ihtiyaçları karşılandığından zevk için avlanma faaliyeti menedilir ve çevre ile doğal düzen korunur.

Eğitim ve bilim, deney ve gözleme dayanır, hurafelere yer verilmez. Adalıların bütün faaliyetlerinde ve düzenin korunmasında esas, insanların mutluluğudur. Bu cümleden olarak mutluluk şu şekilde tarif edilir:

"Ütopyalılar mutluluğa zevkin her çeşidini tadarak değil, sadece iyilik ve dürüstlükle ulaşabileceklerine inanırlar. (…) Asıl erdemlilik doğaya uygun bir şekilde yaşamaktır ve doğa bizi, elimizden geldiğince kendi zevklerimizin peşinden koşmaya yönlendirir, diye düşünürler. Ve doğanın bizi, hayatın zevklerini tadabilmemiz için, toplum içine gitmeye yönlendirdiği kanısındadırlar. Hiç kimse doğa tarafından ayrıcalıklı bir konuma yükseltilmemiştir; doğanın karşısında bütün insanlar eşittir."

Devleti ayakta tutan en önemli organizasyonlarından biri de askerî düzendir. Ütopyalılar, esasında, savaşı hayvanlara özgü aşağılık bir şey olarak görmelerine rağmen mecbur kaldıklarında kadın-erkek kahramanca ülkelerini savunurlar. Bunun için önceden planlı bir şekilde hazırlık yaparlar. Ancak, komşu bir devletle aralarında sorun yaşandığında diplomatik bütün imkânları kullandıktan ve haklı bir gerekçe oluştuktan sonra savaşa girerler. Bununla beraber, savaşta tahripkâr bir tutum içinde

olmazlar, savaş hukukuna sonuna kadar riayet ederler, sadece düşmanlarının azmini kırmakla yetinirler. Bunun için düşman ülkede savaşı körükleyen yöneticileri hedef alırlar ve onları ortadan kaldırmak için her türlü çareye başvururlar. Böyle bir yola başvurmalarının sebebi, birkaç kişinin ortadan kaldırılmasıyla yüzlerce, binlerce kişinin ölümünü önlemektir. Ayrıca, savaşta paralı asker de kullanırlar.

Ütopyalıların kurduğu rejimin en önemli temel dinamiği din ve vicdan özgürlüğüdür. Birçok Ütopyalı farklı inanışlara mensup olmakla beraber kentlerde iç içe yaşarlar. Aya, güneşe, yıldızlara, gezegenlere tapan, politeist inancı benimseyenlerin yanında, büyük çoğunluğu her şeyi yaratan ve idame ettiren tabiatüstü bir tanrıya inanır. Bu tanrının adı Mithras'tır. İbadetlerini, sayıları az olan, ancak son derece görkemli tapınaklarda, yine sayıları az, fakat toplumun en saygın kesimini temsil eden rahip veya rahibelerin yönetiminde yerine getirirler. Bu tapınaklarda sadece Tanrı'ya dua edilip ilahiler okunduğu için bütün inanç sahipleri burada toplanır. Yani bütün dinlerin ortak paydasındaki ayinlerini hep beraber yerine getirirler. Ancak, farklı dinlere mensup Ütopyalılar, inançlarına taalluk eden ritüellerini veya özel ibadetlerini evlerinde bireysel olarak eda ederler. Bundan dolayı, hiçbir inanç grubu diğeriyle sorun yaşamaz, birbirlerine son derece saygılı bir tutum içinde hayatlarını sürdürürler. Düzeni ihlal edenler şiddetle cezalandırılır. Toplumun bütünleşmesine, güçlenmesine hizmet etmesi gereken inançların, ayrılık ile baskı aracı olarak kullanılması nefret ettikleri ve kanunlarla önledikleri bir durumdur.

Thomas More, bu noktadan sonra, roman kahramanının Ütopyalılara Hristiyanlığı tebliğ ettiğinden bahseder. Kendi temel inançlarına uygun buldukları bu dini ve onun peygamberi Hz. İsa'yı kolaylıkla benimsediklerini, Hristiyanlığın bu toplumda süratle yayıldığını ifade eder.

Sonuç olarak, Ütopya'da ele alınan sorunlar ve getirilen çözümler, filozofun yaşadığı çağın veya ülkenin fikir özgürlüğü ve hoşgörü düzeyi ile ilgili olarak yeni bir üslupta vücut bulmuştur. Yazar, doğrudan yönetimi ve toplumu eleştirmeden dolaylı bir yolla bu görevini ifa etmiş ve bir edebî yazım dilinin gelişmesine katkıda bulunmuş, öncüsü olmuştur.

5. Francis Bacon: Yeni Atlantis

XVI ve XVII. yüzyıllarda yaşamış önemli filozoflardan Francis Bacon'ın (1561-1626) *Yeni Atlantis* (yazmaya başladığı tarih: 1610, basıldığı tarih: 1626) adlı eserinin yanında bilimsel alandaki çalışmaları ve yöntemleri, ayrıca devlet adamlığı ile de tanınır. Babası, kralın hizmetinde mühürdar olarak görev yaptı. Annesi ise, I. Elizabeth'in döneminde başbakanlık yapan önemli bir siyasetçinin akrabasıydı. Bacon'ın seçkin bir ailenin çocuğu olması eğitimi ve iyi yetişmesine önemli katkılar sağladı. Hukuk alanında öğrenim gördü ve avukat olarak hayata atıldı. Daha sonra sarayın hukuk danışmanlığı görevinde bulundu ve parlamentoya girdi. Devlet hizmetindeki inişli çıkışlı yıllarından sonra gözden düştü; rüşvetçilikle suçlanarak yargılandı ve bir müddet hapis yattı. Bundan sonra memuriyetten uzak durdu ve bütün hayatını bilim ile felsefeye adayarak birçok önemli eser verdi.

Bacon, *Yeni Atlantis* adlı "romanına" bir gezi/hatırat üslubuyla başlar ve metnin sonuna kadar bu böyle devam eder. Fakat, diğer ütopyalarda olduğu gibi mekânsal tasvirler harita üzerinde bilinen bir yer üzerinden yapılmaz, zaman tarihsel olarak belirtilmez. Ancak, bu durumun ütopyaların yapısından kaynaklandığı ve filozofların bu gizem sayesinde düşüncelerini daha etkili hâle getirdikleri düşünülebilir.

Kitabın kahramanı ile arkadaşları, Peru'da bir müddet bulunduktan sonra buradan ayrılarak Pasifik üzerinden Çin ve Japonya'ya doğru yelken açarlar. Ve böylece hikâye başlar. Ancak, amaçlarına ulaşamadan, aylarca çaresiz bir şekilde denizde kalırlar ve Yeni Atlantis (Bensalem) Adası'na sürüklenirler. Adaya yaklaştıklarında özenle kurulduğu veya mimarlar tarafından planlanarak inşa edildiği anlaşılan güzel bir şehir görürler ve dümeni limana doğru kırarlar. Karaya yaklaştıklarında görevliler kendilerini uyarırlar ve bu arada gemi mürettebatı ile adalılar sorunsuz bir şekilde İspanyolca anlaşırlar. Bu duruma sevinen seyyahlar ada halkının birçok dili bildiğine daha sonra muttali olur.

Misafirler, bir süre sonra ada halkının da kendileri gibi Hristiyan olduğunu hayretle görürler ve bundan sevinç duyarlar. Karantina uygulamak veya bir sağlık sorunu yaşanmadan onlara daha güvenli bir şekilde yardım edebilmek maksadıyla "Yabancılar Evi"ne götürülürler. Bu kontrollü yakınlaşma gemi mürettebatını tedirgin etse de bunun bulaşıcı hastalıklardan korunma, sağlık ve güvenlik tedbirleri yönünden geliştirilen bilinçli bir davranış olduğunu anlarlar. Ayrıca, gemide hayatlarından ümidini

kesen yolcuların gördükleri yardımlar rahatlamalarına sebep olur. Bu hizmetlerin bir karşılığı olduğu düşünülerek bir görevliye para teklif edilince, "bir iş için iki kez para almam" sözüyle karşılaşırlar. Bu tabir, memurların görevleri icabı yaptıkları bir iş için rüşvet almalarının kesinlikle yanlış ve ahlaksızlık olduğu anlamına gelmektedir.

Yolcular, muhteşem bir şekilde döşeli olan konukevine nakledildikten sonra aralarındaki hastalar tedavi edilir ve bütün ihtiyaçları özenle karşılanır. Gemi mürettebatıyla görüşen üst düzey görevlilerin, kendi ülkelerindeki memurlardan çok daha bilgili ve iyi niyetli olduklarını gördükçe kısa zamanda rahatlarlar. Rahip ve vali ile görüştükten sonra burada bulunan halkın ve memurların kendi aralarında son derece uyumlu oldukları, hatta adalarını ziyaret eden insanlara iyilik etmeyi şiar edindikleri ve bunu inançları gereği yapmak mecburiyetinde oldukları anlaşılır.

Bensalem Adası'nda yaşayan halkın kökeni İbraniler, Hintliler, İranlılar ve yerlilerden oluşmaktadır. Ancak, kurdukları sistem sayesinde farklı bir toplum oluşturmuşlardır. Öyle ki, burada yaşayan Yahudi bir tüccar kendi inançları yanında Hz. İsa'nın peygamberliğini de kabul etmektedir. Gemi personeli –dindar olmaları sebebiyle– Bensalemlilerin Hristiyanlığa bağlılığından hayli etkilenirler ve ada halkına layık olmak için gayret gösterirler. Zira, vali ile geçirdikleri bir saatin adaya gelmeden önceki hayatlarında geçirdikleri bir seneye denk olduğuna kanaat getirirler.

Yabancılar Evi'nde bu bilge görevlilerle yaptıkları sohbette, ada halkının âdeta bir mucize eseri Hristiyan

oldukları ve Kitab-ı Mukaddes'e kavuştuklarını öğrenirler. Hatta, adadaki (burada yaşayan halka göre Bensalem Adası) sosyal ve idarî yapının *Hz. Musa'nın kanunları sayesinde tanzim edildiği* bir konuşma sırasında dile getirilir. Diğer ülkelerin adadan haberli olmaması, nadiren gelen yolcuların büyük çoğunluğunun buradaki düzene alışıp geri dönmemesinden, dönenlerin de muhtemelen gördükleri iyilik sebebiyle hayatlarını daha ulvî bir amaca adamalarından kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, Bensalem Adası yetkilileri dış dünyayı tanımak için sık sık çeşitli ülkelere ziyaretler yapmaktadır. Ancak, son derece iyi yetişmiş görevliler, gittikleri yerlerde kendilerini kamufle ederek bütün ilmî gelişmeleri takip etmekte ve bilgi toplayarak yurtlarına dönmektedirler. Bu bilgiler değerlendirildikten sonra sistematik bir şekilde bir sonraki nesle aktarılmaktadır.

Diğer taraftan, dünya tarihi ve yaşayan eski toplumlar hakkında Avrupa'da dahi bilinmeyen veya unutulan birçok malumat ada aydınları tarafından bilinmektedir. Onlara göre, daha önce Büyük Atlantis'te (Amerika'da) yaşayan halklar sayesinde büyük medeniyetler kuruldu; dünyada bilinenden çok daha ileri bir düzeyde mamur ve mesut dönemler geçirildi. Bu dönemlerde Bensalem Adası halkı ile diğer ülkelerin halkları arasındaki ilişkiler hayli gelişti. Büyük Atlantis'in yanında, tarihte bilinen İranlılar, Keldaniler ve Araplar gibi halklar da Yeni Atlantis'i ziyaret etmekteydi. Bu ilişkiler sayesinde meydana gelen bilgi ve tecrübeler adalılar tarafından muhafaza edildi.

Dindar bir kişiliğe sahip olan Bacon, bu noktadan sonra kutsal kitaplarda bazı kavimler için anlatılan kıssalara

–âdeta Nuh Tufanı'na– benzer bir şekilde bu baş döndürücü gelişmelerin akıbetine değinmektedir. Ona göre, Büyük Atlantis halkları ulaştıkları medeniyetin de verdiği gurur ve kibirle nefislerinin esiri oldular ve doğru yoldan ayrıldılar. Tanrı onları sel ve tufanla cezalandırdı. Bütün medeniyetleri tarumar oldu. Yüksek yerlere kaçmayı başarıp buradan sağ kurtulanlar (Kızılderililer) önceki medeniyetlerini unuttular, âdeta ilkel bir hayata döndüler ve böylece geçmiş görkemli medeniyetlerinden eser kalmadı. Bu doğal afetten sonra Büyük Atlantis (Amerika kıtası) ile Bensalem Adası arasındaki irtibat kesilmiş oldu. Ayrıca, Eski Dünya ile de irtibat kesildi. Bunun en önemli sebebi, bağnazlık ve savaşlar yüzünden meydana gelen gerilemedir. Yeni Atlantisliler ise bu eski medeniyetlerden gelen ahlakî ve bilime dayalı düzenlerini koruyarak gelişmelerini Rahmanî bir anlayışla sürdürdüler.

Bacon, Bensalem Adası halkının aile ve sosyal hayatından da bahsetmektedir. Nitekim, romanın kahramanları, kendilerine uygulanan kısıtlamalar kalktıkça yaptıkları gözlemlerde bu mükemmel sistemin iyi bir toplumsal düzenden kaynaklandığını fark ederler. Aile reisinin (tirsan) yönetiminde saygı ve sevginin tüm tezahürlerinin görüldüğü bir ortamda –her sene düzenledikleri bir ziyafette– bütün sorunlar, dargınlıklar giderilmekte, hayata dair çeşitli tavsiyeler verilmektedir. Bu ziyafet, ilahiler ve Hz. İsa'ya dualarla son bulmaktadır.

Bensalem halkı aile ve evlilik kurumuna önem verir. Avrupa'da sarsılan aile hayatı, sefahat, fuhuş ve gayriahlakî diğer âdetler burada geçerli değildir. Evlilikler tek eşliliğe dayanır ve çok eşliliğe asla izin verilmez. Bunun için evlenecek adaylar birbirlerini iyice tanırlar,

hatta çıplak olarak görürler ve iyi bir evliliğin meydana gelmesi için çeşitli tedbirler alınır.

Yeni Atlantis halkının tevarüs ettiği bütün birikimleri özenle korumalarının bir sebebi de –bahsi geçen kanun koyuculardan başka bir de– Kral Süleyman'ın koyduğu kanunlara riayet etmeleridir. Çin'de de o tarihte yürürlükte olan benzer korumacı kanunlar, orada yanlış kullanıldığından halk, aç, cahil, korkak ve budala bir toplum hâline geldi. Ancak, Bensalem yöneticileri akılcı politikalar üreterek ada halkını geliştirdi ve Çin'deki olumsuz duruma düşürmedi. Gelişmelerine en önemli katkıyı sağlayan "Süleyman'ın Evi" (vakıf, akademi, enstitü veya tarikat) gibi önemli bir kuruma sahip bulunmaları onların en büyük temel dayanağı oldu. İslâm medeniyeti içinde önemli bilgi ve ilim merkezleri olan Beytü'l-Hikme'leri çağrıştıran bu ütopik kurum hakkında şu ifadeler kullanılır:

"Süleyman'ın Evi, bizce, dünyanın şimdiye kadar var olmuş kurumlarının en soylusudur ve bu ülkeyi aydınlatan bir fenerdir. Bu vakıf, Tanrı'nın eserleri ve yarattıkları üzerinde çalışma yürütme amacını taşımaktadır." Ve bu gizemli isim, İbranilerin kralı Süleyman peygamberin adından esinlenerek kuruma verilmiştir. İşte, bu akademiye mensup âlimler, dış ülkelere yapılan seyahatlere katılarak ve buradaki işe yarar bilgi, belge ile materyalleri toplayarak döndükten sonra değerlendirmekte ve yeni sentezler çıkarmaktadırlar.

Francis Bacon'ın romanının omurgasını oluşturan Süleyman'ın Evi, esasında onun bilim ve felsefesinin ana eksenini oluşturmaktadır. Filozofun, düşüncelerini daha geniş zümrelere mal etmek için böyle bir hayalî

ada romanı kaleme aldığı açıktır. Bu anlayışını kitabının son sayfalarında ana hatlarıyla işlemektedir. Bunu, Süleyman'ın Evi'nde görevli bir bilginin/âlimin açıklamalarıyla yapmaktadır.

Nitekim bulundukları şehri ziyarete gelen bilge kişi romanın kahramanları olan seyyahlarla görüşmek istediğini bildirir. Bütün resmî görevlilerin yanında halk tarafından da büyük saygı ve sevgiye mazhar olan bu bilgin zatın davetine sevinerek katılırlar. Onlar da huzura kabul edildikten sonra gereken saygıda kusur etmezler ve onun vakur, şefkatli, kutsayıcı ve ilgili tavrına karşılık şalını öperler.

Bilgin, seyyahların temsilcisi olarak seçilen şahsı muhatap alarak dua eder ve *"Sana sahip olduğum en iyi mücevheri vereceğim. Sana insan ve Allah aşkı için Süleyman'ın Evi'nin, bu değerli kurumun gerçek öyküsünü anlatacağım"* der. Bu girizgâhtan sonra *"Vakfımızın amacı, olan biten şeylerin nedenleri ve bilinmeyen yönleri hakkında bilgi edinmek, mümkün olan her şeye müdahil olabilmek için insanın egemenliğinin sınırlarını genişletmektir"* ifadelerine yer verir. Onun anlattığına göre, vakfın çok geniş ve kapsamlı çalışma alanlarının yanında, bütün ilim dallarında derinlemesine ve genişlemesine araştırma imkânları sunulmaktadır.

Çalışma alanları, "aşağı bölgeler", "yüksek bölgeler" ve "orta bölgeler" olarak üç ana kısma ayrılmaktadır. Aşağı bölgeler diye adlandırdıkları çalışma alanları derin mağaralardır. Burada, cisimleri katılaştırma, sertleştirme, dondurma ve koruma, doğal madenlerin taklitlerini yapma, yapay metaller elde etme, porselen üretme, toprağın verimini artırma yönünde çalışmalar yürütülür. Bunun

yanında bazı hastalıkların tedavisi için bu alanlardan faydalanılır. Yukarı bölgeler, yüksek dağların üzerinde kurulan kuleler sayesinde elde edilen daha yüksek yerlerdir. Burada, güneşlendirme, soğutma işlemlerinden başka rüzgâr, yağmur vs. gibi meteorolojik olaylar da incelenir.

Bunun yanında, tuzlu ve tatlı su göllerinde yapılan deneyler ve gözlemlerle su ürünleri geliştirilir, tuzlu su bazı işlemlerden geçirilerek tatlı su hâline dönüştürülür, ayrıca, suların hareketinden enerji elde edilir, kaplıcalardan faydalanılır. Büyük laboratuvar binalarında kar, yağmur, dolu, gök gürültüleri, yıldırım gibi birçok doğal olayın oluşumu, havada uçan böceklerin durumu taklit edilip canlandırılır. Ziraî alanda gerçekleştirilen araştırmalar için özel bağ ve bahçelerde toprağı daha verimli hâle getirme deneyleri yapılır. Çeşitli parklarda beslenen hayvanlar üzerinden insan anatomisini anlamak ve operasyonları doğru bir şekilde yürütmek için deneyler gerçekleştirilir. Ayrıca, bitkilerde olduğu gibi hayvan türleri üzerinde de çeşitli deneyler yapılır, bu çalışmalar sonucunda türler daha verimli hâle getirildiği gibi yeni türler de ortaya çıkarılır.

Diğer taraftan, yetiştirilen ürünlerin değerlendirilmesi için ayrı bir çalışma yürütülür. Burada en iyi ve en yararlı içecekler, yiyecekler bulunur. Ancak sağlığın korunması ve hastalıkların tedavi edilmesi için tıp ve eczacılık alanında da çalışmalar yapılır. Çeşitli imalathanelerde, birçok araç-gereçle kâğıt, bez, iplik, kumaş, boya gibi ürünler kaliteli bir şekilde imal edilir ve yurt çapında pazarlanır. Rasathanelerden astronomi, ayrıca, başka bir birimde optik, ışık, renkler, fosiller, ses ve müzik, kokular gibi değişik uzmanlık gerektiren alanlarda araştırmalar

yürütülür. Savaş için de çeşitli silahlar, makineler icat edilir, kuşların uçuşunu taklit edebilecek cisimler, düzenekler geliştirilir, saatler imal edilir.

Bu çalışmalar, vakıf bünyesinde tartışılır ve insanların pratik hayatında kullanılabilecek buluşlar (hastalıklar, haşereler, kıtlık, fırtına, zelzele, tufan, kuyrukluyıldız hareketleri, havaların yıl içindeki durumu vs.) halka anlatılarak onların bilgilendirilmesi sağlanır.

Süleyman'ın Evi'nde gerçekleştirilen bütün faaliyetler konunun uzmanları tarafından yürütüldüğü için çeşitli alanlarda iş bölümü söz konusudur. Bu iş bölümünde başka ülkelerdeki gelişmeleri takip eden, bilgileri derleyen, yorumlayan ve yeni sentezler ortaya çıkaran uzmanlar bulunmaktadır.

Hâsılı Bacon, bilimin yol göstericiliğinde, Hz. Musa ve Kral Süleyman'ın kanunlarının geçerli olduğu ve bütün hayatın tanzim edildiği ütopik bir ülkeden bahseder. Bu sayede kendi toplumunu bilime teşvik etme ve metot yönünden bilgilendirme amacı güttüğünün işaretlerini de kitabın son paragrafında, bilge kişinin –Avrupalı seyyaha hitaben– şu cümlelerinde özetlemektedir:

"Tanrı, sana verdiğim bilgilerin uğurlar getirmesini sağlasın. Başka halklar da faydalanabilsin diye sana verdiğim bu bilgileri dilediğince yayabilirsin."

6. Tommaso Campanella: Güneş Ülkesi

Tommaso Campanella (1568-1639), More ve Bacon gibi Rönesans ve Reform hareketlerinin Hristiyan Avrupa'yı etkisi altına aldığı dönemde yaşamış olan İtalyalı bir filozoftur. Bu dönemde, siyasî çalkantılar, nüfus hareketleri

ve toplumsal hayatta önemli gelişmeler büyük bir değişimi de beraberinde getirdi. Ayrıca, Yeni Dünya'nın keşfi ile felsefî/ilmî alandaki ilerlemeler yazarların fikirlerini etkiledi ve toplumsal sorunlara çare aramada ayrı bir imkân kazandırdı.

Campanella, genç yaşında Dominiken manastırında dinî eğitim aldı. Okumaya ve araştırmaya istidatlı olması onu felsefî çalışmalara yöneltti ve bu sahada eser verdi. Ampirik ve deneysel bilginin önemine vurgu yaptı. Kiliseye aykırı düşünceleri olduğu gerekçesi ile tutuklandı ise de kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. Döneminin en ünlü düşünürlerinden Galileo Galilei ile tanışma imkânı buldu. Bunun yanında yaşadığı toplumun sorunlarına duyarlılığı, ayrıca merakı onu İtalya'yı gezip bilgisini ve kültürünü artırmaya sevk etti. Bu seyahatinde yaptığı gözlemler, ülkesinin hiç de iyi durumda olmadığını anlamasına vesile oldu. Zira İspanyolların İtalya'da kurduğu sömürü düzeni ile halk perişan duruma düşüyor, bunun yanında işgalcilere karşı yapılan çıkışlar engizisyonla söndürülüyordu. Bunu gören filozof, halkı, aydınları ve rahipleri örgütleyerek bir ayaklanmaya önayak oldu. Ancak başarı sağlayamadan ve hatta Osmanlı donanmasına sığınıp firar etme imkânı bulamadan yakalandı. Böylece işkencelerle geçen 27 senelik hapis hayatı başladı. Bu süreçte vaktini düşünerek, araştırarak, yazarak geçirdi ve meşhur *Güneş Ülkesi* adlı ütopyasını bu şartlarda kaleme aldı. 1626'de serbest bırakılan Campanella, başka bir olay sebebiyle (1634) İspanyollardan korkarak Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı ve Paris'te 1639'da öldü.

Güneş Ülkesi'ni Güney Denizi'nde hayal eden Campanella, Cenovalı bir kaptanın anlatımlarıyla metni inşa

eder. Daha doğrusu, kitap, Cenovalı Kaptan ve Hospitalario (usta-hoca-üstat) arasında geçen diyaloglarla vücut bulur. Son derece meraklı birisi olan Hospitalario, Cenovalı'ya sorduğu sorularla başından geçenleri anlattırır ve Güneş Ülkesi bu anlatımlardan bütün yönleriyle ortaya çıkar.

Göz alabildiğine uzanan bir düzlüğün ortasında yer alan bir tepenin üzerinde kurulan şehir, güvenlik yönünden son derece iyi tahkim edilmiştir. Daha doğrusu Güneş Ülkesi'ni dış saldırılarla ele geçirmek âdeta imkânsızdır. Yedi halkaya bölünen şehrin her bir halkası bir gezegenin adını taşımaktadır. En alt tabakadan yukarıya doğru ilerlerken şehrin duvarlarında yer alan panolar âdeta sanat müzesi görünümündedir. Kitabî bilgilerin buraya aktarıldığı düşünülürse bu panolar aynı zamanda kütüphane görevi de görmektedir. Nitekim "*her bir duvarın iç ve dış yüzeyleri tarihten biyolojiye, teknikten matematiğe, mümkün olabilecek her bilgiyi görsel ve sembolik yollardan"* sergilemektedir. Bu şehir devletinde, büyük tapınaklar ve konaklar bulunmaktadır. En üst tabakadaki düzlüğün içinde yer alan tapınak en görkemlisidir ve şehrin sembolü hükmündedir.

Güneş Ülkesi'nin başında mutlak yetkilerle donatılmış Hoh (metafizikus) denilen bir rahip-hükümdar veya prens bulunmaktadır. Bu yönetici, dünyevî ve uhrevî işleri yürüten başrahiptir. Onun sosyal ve yönetim meselelereriyle ilgili görevlerine vekâlet eden Pon, Sin ve Mor adlı eşit yetkilere sahip üç yardımcısı bulunmaktadır. Bu isimler, Güç/Kudret, Bilgelik ve Sevgi anlamına gelmektedir. Askerlik, savaş ve barışla ilgili işlerin sorumluluğu Güç'ün,

serbest meslekler ve sanatlar, mekanik sanatlar ve bilimlerle ilgili makamlar ve eğitim kurumları Bilgelik'in sorumluluğu altındadır. Sevgi'nin görevi ise üreme ile ilgili alanların tanzimine münhasırdır. Yani, en iyi soyun ortaya çıkması için evlenecek adayların bulunması, bunun yanında yeni doğan çocukların sorumluluğu ve yetiştirilmeleri Sevgi'nin yetki alanı içindedir.

Nitekim on dokuz yaşına gelen kızlar ve yirmi bir yaşına gelen delikanlılar evlenmeye hak kazanırlar. Eski Yunan'da olduğu gibi kız-erkek çıplak bir şekilde, ancak gözetim altında spor yaparlar; burada sağlıklı nesil için birbirine uygun olanlar tespit edilir. Fakat evlilik yaşından önce cinsel ilişkiye girmekten kaçınırlar. Ayrıca sapık ilişki içinde olanlar cezaya çarptırılırlar.

Güneş Ülkesi'nin halkı Hindistan menşelidir. Çok eski tarihlerde gördükleri baskı yüzünden kaçarak bu tepeye sığınırlar. Burada yeni bir şehir devleti ve toplum inşa etmeye karar verirler. Meydana getirdikleri toplumsal düzende her şeyleri ortaktır. Buna kadınlar da dâhildir. Bu sistem yöneticiler tarafından düzenlenir. Eğitim ve öğretim döneminde öğrencilerin başarı ve yeteneklerine göre –büyüklük, cesaret, iffet, cömertlik, çalışkanlık, cezaî ehliyet gibi adlar taşıyan– yöneticiler seçilmektedir. Zira, ne kadar erdem varsa o kadar yönetici vardır. Bu konuda isabetli kararlar verilir. Küçük yaşta kız ve erkek çocuklarına –ayrım gözetilmeksizin– şehrin değişik kesimleri ziyaret ettirilir; duvarlarının etrafında dolaştırılarak burada sergilenen resim ve yazılar öğretilir. Böylece, gerekli temel bilgilerin anlaşılması sağlanır.

Güneş Ülkesi, dışa kapalı bir yapıya sahip olsa da dünyada geçerli olan bütün diller eğitim sürecinde öğrencilere

öğretilir. More ve Bacon'ın ütopyasında olduğu gibi, buradan da yabancı ülkelere uzmanlar gönderilir ve oralarda geçerli olan kanunlar, töreler ve ülkelerin tarihleri hakkında bilgiler toplanır.

Güneş Ülkesi'nde kadın ve erkekler genelin menfaati için çalışmaktan zevk alırlar. Bu bakımdan toplumun dinamiklerinde sosyalist bir anlayış hâkimdir. Bu da yardımlaşma ve dayanışma, topluma yararlı olma isteği ve bilincini doğurur. Tembellik, yüz kızartıcı bir suç gibi algılanmaktadır. İş bölümü yapılarak daha ağır işlerde erkekler, hafif işlerde ise kadınlar çalışmaktadır. Bununla beraber, kadın-erkek, bütün mesleklerle ilgili eşit şartlarda eğitim alırlar; ancak mesleklerin icrasında kadınların daha hafif işlerde istihdam edilmeleri bir nevi "pozitif ayrımcılık" olarak algılanır.

Aile ve sosyal hayat, toplumsal ortaklığın üzerine bina edilmiştir. Evlerin tüm odaları, yataklar ve zaruri eşyaların tamamı herkesin ortak malıdır. Her ayın sonunda kimin nerede kalacağına yöneticiler karar vermektedir. Kadınların da dâhil olduğu bu ortaklık tüm toplumu kuşatmaktadır. Sosyal düzenin bu şekilde yapılandırılması, yöneticiler ve halk arasında bir ayrıcalığın olmadığını gösterir. Kadınların ortaklığı sayesinde de kıskançlık, kin ile ihtirasların önüne geçilir ve kan bağıyla herkes birbirine bağlanır. Campanella, Cenovalı Kaptan'a anlattırdığı bu kadın ortaklığı meselesinin kendi düşüncesinde de makes bulduğu satır aralarından anlaşılsa da bir gün bu âdetin ortadan kalkacağına inandığını belirtmektedir. Campanella, ilkel toplumlar arasındaki kadınların konumunu çağrıştıran bu tarz düşünceleri dile getirdikten

sonra onaylamadığını ifade etmesi, okuyucuların muhtemel tepkisiyle ilgili olmalıdır.

Thomas More'un ütopyasında olduğu gibi Campanella'nın da sosyalizme benzer bir düzen hayal ettiği anlaşılmaktadır. Zira Güneş Ülkesi halkı, en basit mülkiyet duygusunun bile insanlarda ihtirasları kamçılayarak kin ve nefret tohumlarını toplum içinde yeşerteceğini düşünmektedir. Örneğin, bir erkeğin kendine ait evi, karısı ve çocukları olunca mal-mülk derdine düşmesi kaçınılmaz hâle gelmektedir. Dolayısıyla ortak bir toplumsal hayatla bencillik ortadan kalkar ve yerini sevgi alır. Bu bağlamda vatana bağlılık duygusu da şahsî menfaat hırsından kurtuldukça artacaktır.

Çalışma hayatında görev ve yükümlülükler, fertlerin yetenekleri de dikkate alınarak eşit bir şekilde paylaşılır. Herkes yükümlü olduğu işlerde dört saat çalışır. Artakalan zaman, –kumar niyetiyle satranç, kâğıt ve zar oyunları gibi işlerden uzak durularak– faydalı işlerle; ilim, sanat, gezi ve okuma gibi faaliyetlerle geçirilir.

Aralarındaki dayanışmanın bir tezahürü olarak, aynı yaşta olanlar birbirlerine "kardeşim" derler; yirmi ikisini aşanlara "baba", aşağı olanlara "oğul" diye hitap ederler. Gurur ve kibir, cezaya çarptırılması gereken bir kötülüktür. Bu tür olumsuz huylar zenginlik ve fakirlikten kaynaklanır. Zira fakirlik, insanlarda alçaklık, serserilik hissini körükler ve vatan sevgisini azaltır; zenginlik ise, gurur ve kibire, cahilliğe, bencilliğe sebebiyet verir. Bu tür davranışlar ve hisler Güneş Ülkesi'nin halkında görülmez; çünkü her şey ortaktır. Herkesin bütün ihtiyaçları karşılandığından, zengin; kimsenin malı-mülkü olmadığından

da yoksuldur. Bundan dolayı, malın esiri değil; efendisidirler. Zira ihtiyaçlarına göre ondan yararlanmasını bilirler. Bu sade hayat tarzları giyim ve kuşamlarına da yansımaktadır. Kırkını geçen vatandaşlara gençler hizmet etmekle yükümlüdür. Bundan dolayı, gençlerin hizmet ettiği ortak bir sofrada yemeklerini yerler. Mutfak yöneticiliğini ise tecrübeli kişiler yaparlar. Doktorlar, toplumun sağlıklı beslenebilmesini temin etmek için tavsiyelerde bulunurlar ve kontrol görevini yerine getirirler. Bu sebeple ortalama yüz yıl yaşarlar.

Güneş-kentliler, tarıma, hayvancılığa, madenciliğe önem verirler. Ancak ticaretle uğraşmazlar. Diğer ülkelerden ticaret amacıyla gelenleri kabul ederler ve para kullanmadan takas yoluyla alışveriş yapmalarına imkân tanırlar.

Bu ülkenin fertleri denizcilik bilimine önem verdiklerinden, rüzgâr gücü yanında, kürek ve yelken olmaksızın bir mekanizmaya bağlı olarak az bir kuvvetle gemilerini yüzdürmeyi başarırlar.

Diğer taraftan askerî yönetim, Güç adı verilen liderin yönetiminde faaliyetini sürdürür. Kendi aralarında tesis ettikleri barış ortamını bozacak, onları hedef alacak dış saldırılara karşı son derece eğitimli asker ve komutanları bulunmaktadır. Malzeme ve savaş araçları yönünden de iyi donanıma sahiptirler. Savaşta, düşmanın azmini kırmak için kahramanca savaşırlar. Şehrin savunmasında kadınlar da hazır bulunur ve erkekler zor durumda kaldıklarında onların yardımına koşarlar. Yaşı uygun olan herkes her gün silah talimi yapar, ara sıra avlanırlar ve Davut, Sezar ve İskender gibi büyük komutanların savaş

hikâyelerini okuyarak bu konudaki bilgi ve görüşlerine derinlik kazandırırlar.

Meselelerini görüşmek üzere yöneticiler ve değişik sahadaki uzmanlar bir araya gelerek toplantılar düzenlerler. Ülkede geçerli olan hukuka riayet ederler. Yargının en başındaki kişi olan Hoh'un verdiği karar bağlayıcıdır. Bununla beraber her meslek grubunun başındaki kişi de yargıçlık görevi yapmaktadır. Büyük suçlarda, üst düzey yargıçlar görev alırlar. Savunma hakkına önem verirler. Suçu sabit olanlar cezaya çarptırılır ve suça göre kısas uygulanır. Affetme yetkisi ise Hoh'a aittir.

Güneş Ülkesi'nin halkı, tek tanrıya inanır. Ayrıca, inançları Hristiyanlığa benzemektedir. Günah çıkarma, temiz ve günahsız bir şahsı kurban etme âdetleri bulunmaktadır. Burçların, yıldızların hareketlerine göre işlerini tanzim ederler ve bayramlarını da buna göre kutlarlar. Ölülerini, hastalık bulaşmaması gerekçesiyle yakarlar. Güneşle tanrı anlayışını birleştirmelerine rağmen, güneşe saygının ötesinde, tapınmazlar. Ruhun ölmezliğine, öteki dünyanın varlığına inanırlar. Tanrıyı; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlüsü zaviyesinden algılarlar. Ayrıca, Hristiyanlığın ilk günah anlayışı ile ilgili düşünceleri benimserler.

Sonuç olarak, Campanella, hayat tecrübelerini, ülkesinin güvenlik ve sair sorunlarını, yaşadığı yüzyılı da göz önünde tutarak ütopyasını hapishane şartlarında kaleme alır. Yazarın, Aztek kültür ve inançlarını (güneş ve kurban) Hristiyan inançlarıyla harmanladığı tahmin edilmektedir. Güneş Ülkesi, ortak mülkiyet ve toplumcu bir anlayış içinde, akılcılığın da yol göstericiliğinde yaşayan bir halkın hikâyesidir.

7. Voltaire'den mutluluk beldesi: Eldorado

Aydınlanma düşüncesinin öncülerinden ve en önemli filozoflarından biri olan Voltaire'in (1694-1778, Paris), çağının sınıfsal çatışmalarını birçok yönden sorgulayan, dinî konulara şüpheci yaklaşan, daha ziyade hazcı bir hayat tarzını benimseyen bir kişiliğe sahip olduğu kabul edilir. Birçok esere imza atmış olan bu ünlü düşünürün konumuzla ilgisi, *Kandid (Candide)* adlı felsefî romanıdır. Daha doğrusu *Kandid* romanı içinde bahis konusu ettiği ve Eldorado adı altında anlattığı (17 ve 18. bölümler) mutluluk beldesi/ülkesi, yani ütopyasıdır. Zira, romanda bahsettiği ülkelerin aksine Eldoradolular dünya üzerinde mutlu olarak yaşayan yegâne halktır. Eldorado'nun dışında hayatını sürdürmeye çalışan insanların dünyası âdeta bir sefahathane, mezbahahane veya bir işkencehanedir. Nitekim en kötü günlerinden birinde Kandid'in ağzından şu ifadeler gayriihtiyarî dökülür: "Eğer mümkün dünyaların en iyisi burası ise ötekileri nasıldır?" Yani, insanlık dışı olaylara şahitlik ettikten sonra dünyanın geri kalan kısmının da buna kıyasla daha büyük bir cehennem içinde olduğuna işaret etmekte, birbirinden kötü olayların insanların onurunu, kişiliğini ezerken bilfiil bedenini de yok ettiğini belirtmektedir. Fakat Eldorado istisnadır.

AnaBritannica'da "Altın kaplı adam" anlamına gelen Eldorado, bugünkü Bogota (Kolombiya) yakınlarında yaşamış olan bir yerli kabilenin efsanevî reisinin adıdır. Ancak, Voltaire, Eldorado'yu kitabında "yaldızlı ülke" anlamında kullanmaktadır. Bu kelime, zamanla çabuk ve kolayca zengin olunabilecek yerleri belirtmek için ifade edilmektedir.

Hikâye şöyledir: Kandid, Vestfalya'da, Baron Tunderten-Tonk adlı bir aristokratın şatosunda yaşamaktadır. İyi niyetli, temiz ve saf bir genç olmanın yanında, iyiyi-kötüyü ayırt edecek bir zekâya ve olgunluğa da sahiptir. Şatoda, baronun eşi, genç ve güzel kızı Künegond, babasına her bakımdan layık olan oğlu ve onun filozof hocası Pangloss'la günlerini geçirmektedir. Pangloss, Kandid üzerinde büyük tesir bırakan ve daha sonraki çileli hayatında bazen sözlerini hatırladığı bir filozoftur. O, insanların eşit haklara sahip olması gerektiğine inanır. Bir keresinde, *"yeryüzündeki şeyler üzerinde bütün insanların ortak olduğunu ve herkesin her şeyde eşit hakkı bulunduğunu"* belirtir. Künegond ise iyi kalpli ve saf Kandid'in hayatı boyunca kavuşmak için çırpındığı, onunla mutlu olmak istediği bir kızdır.

Künegond'a âşık olan Kandid, sevgilisiyle buluştuğu esnada baron tarafından yakalanır ve o zamana kadar yeryüzü cenneti olarak düşündüğü şatodan kovulur. İşte Kandid'in macerası da asıl bundan sonra başlar. Bir süre sonra şatoyu işgal eden Bulgar askerleri burada yaşayan insanlara dünyanın en kötü işkencelerini yaparlar. Bu süreçte Kandid de Bulgarların eline düştüğü için başına tasavvur edilemeyecek kadar kötü hadiseler gelir.

Roman, bu şekilde gelişir ve Kandid dünyada birçok yeri gezer, daha doğrusu kötülüklerden kaçarken ve sevgilisi Künegond'u ararken akla hayale gelmeyecek başka kötülüklerle karşılaşır; birçok insandan daha beter hikâyeler dinler. Ve dünyada herkesin mutsuz olduğunu belirten dostu Marten'in ifadeleri her defasında haklılığını kanıtlar. İşte bu seyahatlerinden, daha doğrusu bu "kaçışlarından" birinde uşağı Kakambo, Kandid'e:

"Bir adım atamayız artık, epey yol yürüdük. Boş bir kayık görüyorum kıyıda, Hindistan cevizi ile dolduralım, atlayıp içine kendimizi akıntıya bırakalım. Bir ırmak, insanı oturulan bir yere götürür hep. Hoşumuza gidecek şeyler bulamazsak, yeni şeyler buluruz en azından" dedi.

Kandid ise şu karşılığı verdi:

"Haydi, kendimizi alınyazımıza terk edelim."

Ve böylece kayığa binerler ve kendilerini kaderlerine terk ederler. Akarsu onları yüksek bir tâkın/mağaranın içine doğru sürükler, yirmi dört saat sonra ancak gökyüzünü görebilirler. İşte, bu geldikleri büyüleyici ülke Eldorado'dur.

Bahsi geçen ülkede faydalı olan güzeldir. Yollar, farklı coğrafyaların cins atlarından daha hızlı koşan kırmızı koyunların (lamaların) çektiği parlak bir maddeden yapılmış ve güzel kadın ile erkekleri taşıyan arabalarla âdeta süslenmiştir.

Rastladıkları ilk kasabanın girişinde oynayan köy çocuklarının bindiği kaydırakların altın, zümrüt ve yakuttan olması Kandid ile Kakambo'nun dikkatini çeker. Bu çocukların, ülkeyi yöneten kralın çocukları olduğu kanaatine varırlar. Ancak mesele kısa zamanda anlaşılır. Etrafta bol miktarda bulunan bu tür kıymetli madenler, Eldorado'da sıradan maddelerdir ve karınlarını doyurmak, ihtiyaçlarını gidermek için de paraya ihtiyaç yoktur. Özellikle yurt içinde ticareti kolaylaştırmak için kurulmuş olan bütün meyhane ve lokantaların giderlerini devlet karşılamaktadır.

Peru dili konuşan halkla Kakambo rahatlıkla anlaşmakta ve konuşmaları Kandid'e tercüme ederek aktarmaktadır. Görüştükleri yüz yetmiş iki yaşındaki bilge kişi, kendi geçmişini ve Eldorado'nun tarihini onlara anlatır.

Bulundukları krallık İspanyolların yerle bir ettiği İnkaların eski yurdudur. Bu olaydan ders çıkaran ve ana yurtta kalan prensler, bilgece hareket ederek buraya sığınırlar, halkın rızasını aldıktan sonra farklı bir politika geliştirirler. Böylece, ahlak, bilgi ve beceri yönünden düzeyli olduğu anlaşılan Eldoradolular, bu safiyetlerini muhafaza etmek için ülke dışına çıkılmaması yönündeki emirlere itaat ederler. Dışarıdan buraya taarruz etmek isteyen, daha doğrusu altın ve sair kıymetli taşlar ile madenler için bütün halkı yok edebilecek İspanyollar ve İngilizlerin şerrinden ülkeyi, aşılması güç kayalıklarla çevrili olan doğal konumu korumaktadır.

İhtiyar bilge ile misafirler; hükûmet biçimi, örfler, kadınların durumu ve sanat gibi hususlara temas etseler de konular müphem bırakılır. Rönesans dönemi ütopyalarında işlendiği şekilde ayrıntılı bilgilere yer verilmez. Bununla beraber, Eldoradoluların dinî anlayışlarının tek tanrı inancına dayandığı belirtilir. Ancak, ihtiyar bilge, ibadet şeklini öğrenmek isteyen misafirlerine: *"Biz ona asla ibadet etmeyiz,* zira *ondan isteyecek bir şeyimiz yoktur; bize gereken her şeyi vermiştir; durmadan teşekkür ederiz ona"* der. İbadetin özü, nimetleri veren yaratıcıya teşekkür etmek olduğundan Eldoradolular esasında dindar insanlar olarak da kabul edilebilir. Ancak, yazar, "biz ona asla ibadet etmeyiz" ifadesiyle şekil ve ritüellerin burada geçerli olmadığına işaret etmektedir.

Ayrıca, kral ve bütün aile reislerinin rahip olduğunu ve her sabah törenle şükran ilahileri söylediklerini, beş-altı bini bulan müzisyenlerin de bu dualara eşlik ettiğini söyler.

Diğer bir soru, kötülükleri rahatlıkla icra eden ve engizisyon zulmünü yöneten rahiplere, daha doğrusu asırlarca Avrupa'yı kasıp kavuran dinî fanatizme bir eleştiri mahiyetindedir: *"Nasıl? Sizde ders veren, kavga gürültü çıkaran, yöneten, hile yapan, entrika çeviren ve kendi düşüncesinde olmayan insanları yaktıran rahipler yok öyle mi?"* İhtiyar bilge bu soruya şu karşılığı verir: *"Deli olmamız gerekirdi; burada hepimiz aynı düşüncedeyiz; ve rahip demekle ne kastettiğinizi de anlamıyoruz."*

Kandid ve arkadaşı ülkenin kralı ile de görüşürler. Asıl şaşırtıcı olanı, –kralları ilahlaştıran protokol kuralları burada geçerli olmadığından– kralın, misafirlerini bir arkadaş veya kendisiyle eşit insanlar gibi kucaklamasıdır.

Eldorado halkı, hakkını-hukukunu bilen ahlaklı ve bilgili insanlardan oluştuğu için ülkede hapishane ve adalet sarayına ihtiyaç duyulmaz. Fakat bilime verdikleri önemi gösteren, adına "Bilimler Sarayı" denen, içi matematik ve fizik aletleriyle dolu olan iki bin adım uzunluğunda bir galeri bulunur.

Dış dünyaya kapalı bu ülkede Künegond'suz bir ay vakit geçiren Kandid ve uşağı ülkeden ayrılmak istediklerini krala bildirirler. Kral ise özgür olduklarını belirttikten sonra, geçilmesi imkânsız gibi görülen dağları ve engebeli arazileri aşmak için fizikçilerine on beş günde hazırlattığı bir makine ile ülkenin dışına çıkmalarını sağlar. Ayrıca, misafirlerin kırmızı koyunlara (lamalara) yükledikleri değerli taşları da götürmelerine müsaade eder. Zira Eldorado'da önem verilmeyen bu mücevherler, diğer bütün ülkelerde her kapıyı açan anahtar, her ihtiyacı karşılayan birer vasıta hükmündedir. Nitekim Kandid, daha

sonraki maceralı hayatında bunun faydasını (ve hatta zararını da) görür.

Voltaire, kitabının bir bölümünde anlattığı bu ütopya ile felsefî düşüncelerini pekiştirmektedir. Yaşadığı çağda değer verilen ve geçerli olan servet hırsı, tarafgirlik, tahakküm, taassup ve zulüm gibi insanları mutsuz eden birçok duygu, düşünce ve alışkanlıkların hiçbiri ütopyasında (Eldorado'da) bulunmadığı için buradaki insanlar mutludur.

II. BÖLÜM

A. GASPIRALI, HAYATI VE FAALİYETLERİ

1. İsmail Bey'in ailesi, tahsili ve çalışmaları

Gaspıralı İsmail Bey, 21 Mart 1851'de Kırım'ın Bahçesaray şehrine yakın Avcıköy'de doğdu. Babası, Çarlık ordusunda subay olarak görev yaptı. Annesi ise Mirza ailesine mensuptur. İsmail Bey, Müslümanların açtığı bir mahalle mektebini bitirdikten sonra yazıldığı Akmescid Erkek Gimnazyumu'ndan mezun oldu. O da babası gibi Rus ordusunda yükselmek ve kendisini geliştirmek için evvela Voronej'de bir askerî okula devam etti, daha sonra Moskova'da bulunan bir harp okuluna girdi. Ancak, Yunan İsyanı'nda Osmanlı saflarında savaşa katılmak ve gizlice Türkiye'ye geçmek niyetinde iken Odesa'da yakalanması, askerî öğrencilik hayatını bitirdi.

Bu teşebbüsü, onun gençlik yıllarından itibaren İslâm dünyasının problemlerine ilgi duyduğunu, aktif bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında, Rus aydınlarını ve düşünce dünyalarını yakından tanıması, askerî eğitimi esnasında edindiği izlenimler, 1868'den sonra Bahçesaray Zincirli Medrese'de Rusça muallimliği ve çok yönlü okumaları Gaspıralı'yı olaylara farklı açılardan bakabilen bir aydın/düşünür seviyesine yükseltti. Ayrıca Viyana ve Münih gibi şehirlere seyahat etmesinin, Paris'te iki yıllık

ikameti süresinde Rus yazarı İvan Turgenyev'e asistanlık yaptıktan sonra İstanbul'da da bir yıl kalmasının, düşünce dünyasının ve ufkunun daha ziyade gelişmesine sebep olduğu muhakkaktır. İstanbul'da iken Osmanlı ordusunda subay olarak hizmet etme düşüncesi ilginçtir. O zamanın en büyük Müslüman ülkesinde, hilafet makamını temsil eden bir devlette görev almak istemesi ve burada yükselme arzusu idealleri ile ilgili olmalıdır. Ancak, İsmail Bey, –Rus yanlısı Mahmud Nedim Paşa'nın etkisiyle– talebine karşılık bulamayınca Kırım'a döndü.

Bahçesaray'da 1878'den sonra belediye başkan yardımcılığı ve daha sonra başkanlık görevinde bulundu. Ayrıca, Rus hâkimiyeti altında Panslavist politikalar neticesinde asimilasyon baskısına maruz kalan ve bu sebeple kendi kabuğuna çekilen, taassup ve cehalet içinde hayatını sürdürmek zorunda bırakılan Müslümanları uyandırma, eğitme ve bilinçlendirmenin yollarını aradı. Bu maksatla *Travida* adlı Rusça yayımlanan bir gazetede "Rus Müslümanlığı" başlığı altında yazıları tefrika edildi. Türkçe bir yayın organı çıkarmak için yaptığı müracaatlar kabul edilmeyince Tiflis'te bazı varakalar yayımladı. 5 Ağustos 1882'de *Mir'ât-ı Cedid* adlı bir mecmua çıkardı. Nihayet, Rusça ve Tatarca haftalık bir gazete yayımlamasına Rus makamları izin verdi (1905'ten itibaren Rusça terk edildi). Böylece, 22 Nisan 1883'te Bahçesaray'da *Tercüman* gazetesi yayın hayatına başladı. Gazete, Ekim 1903'ten itibaren haftada iki gün, 1912'den sonra günlük olarak yayınını sürdürdü.

Bunun yanında, 1905 yılı sonlarında kızı Şefika Hanım'ın yönettiği *Âlem-i Nisvân* adlı kadınlara yönelik bir dergiyi yine Bahçesaray'da yayımladı. Çocuklarla

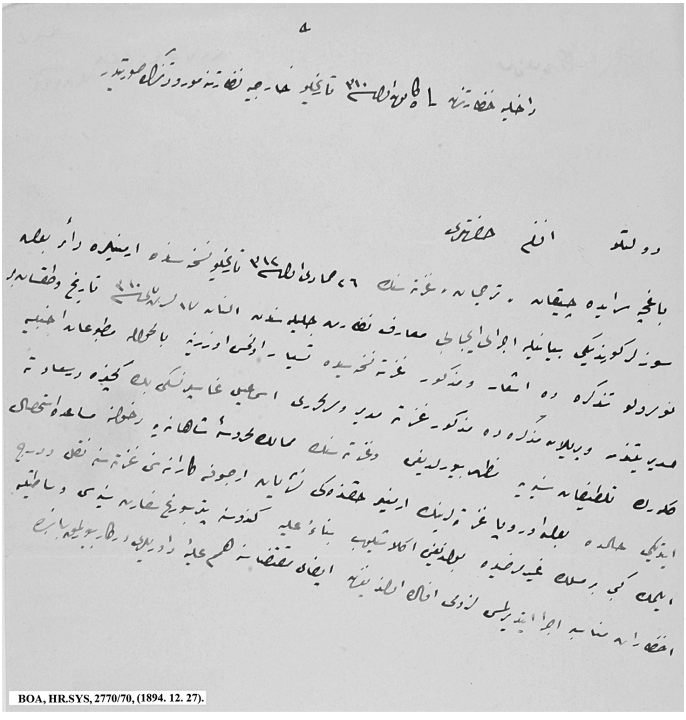
ilgili *Âlem-i Sıbyân* veya *Hoca-i Sıbyân* dergisi *Tercüman* gazetesinin ilâvesi olarak verildi (Mart 1906-1915). Ayrıca, mizah dergisi *Ha Ha Ha* Nisan 1906'da yayın hayatına girdi ise de fazla ömürlü olmadı.

Ailesinin de büyük fedakârlıklarla iştirak ettiği bu yayın faaliyetlerine ilave olarak, –gazetenin de etkisiyle– yeni usulde bir eğitim projesini halka benimsetmenin yollarını aradı. "Usûl-i cedîd" adı verilen ve ilk mektep seviyesindeki öğrencilere hitap eden bu projeye zengin aileler destek çıktı. Zira, eğitime tâbi tutulan çocukların kısa zamanda okuma ve yazmayı öğrenmesi projenin cazibesini arttırdı. Gaspıralı, kızlar için de benzer mektepler açılmasına önayak oldu ve Rusya'da kurulmasına vesile olduğu bu okulların sayısı 1895'te 100'e, 1914'te ise 5000'e yükselmiştir. Bunun yanında, ortaokul seviyesindeki rüştiye mekteplerini faaliyete soktu ise de Rus hükümeti bu okulların devamına izin vermedi. Bununla beraber, İsmail Bey'in medreseler için hazırladığı projeye mollalar karşı çıktığından bu arzusunu hayata geçirme imkânı bulamadı.

Gaspıralı, yazılarında son derece dikkatli bir üslup kullanarak düşüncelerini açıklamak durumunda kalmıştır. Rus idaresinin uygulamalarını tenkit ettiği zaman Müslümanların hak ve hukukuna dikkatleri çekmiş, Slavcıların Türkiye aleyhindeki aşırı düşmanlıklarına karşı ise daima Rusya'nın selametini ileri sürerek tenkitlerde bulunmuştur.

Bir belgeden öğrendiğimize göre, Gaspıralı, Osmanlı hükûmeti ile de ilişki kurmaya ve gazetesinin yurda girmesini temin etmeye çalışmıştır. Ancak, mesleği gereği Ermenilerle ilgili Batı basınında çıkan bazı haberleri

iktibas etmesi Bâbıâli tarafından hoş karşılanmamıştır. Belgede (BOA, HR.SYS, 2770/70) konu ana hatlarıyla şu şekilde geçmektedir:

BOA, HR.SYS, 2770/70, (1894. 12. 27).

Tercüman gazetesinin 25 Kasım 1894 tarihli nüshasında Ermenilerle ilgili bazı ifadelere yer verildiği için gerekenin yapılması 29 Kasım 1894 tarihli tezkirede bildirilmiştir. "Matbuât-ı Ecnebiye Müdüriyeti"nden verilen bilgiye göre, İsmail Gasprinski Bey "geçende" Dersaâdet'e geldiği ve padişahın taltiflerine mazhar olduğu belirtilmektedir. Gazetesinin serbestçe yurda girmesi için izin aldığı hâlde,

bazı Avrupa gazetelerinin Ermeniler hakkındaki yalan haberlerine yer vermek gibi rıza gösterilmeyecek bir yol tuttuğu anlaşılmıştır. Bundan dolayı, Petersburg Sefareti vasıtasıyla kendisinin uygun bir şekilde uyarılması gerektiği ifade edilmiştir.

İsmail Bey'in büyükelçilik tarafından uyarılıp uyarılmadığını bilemiyoruz. Ancak, basının sıkı bir şekilde kontrol altında bulundurulduğu bir dönemde, Avrupa basınında çıkan haberlere dair Müslüman kamuoyunu bilgilendirmek niyetiyle yapılan bir haberin rahatsızlık vermesi aşırı hassasiyetten olsa gerek. Gaspıralı, neticede gazetecilik yapmaktadır ve Osmanlı aydınları ve toplumuyla ilgisini hiçbir zaman kesmediği de bilinmektedir.

Diğer taraftan Gaspıralı, 1905'te Rusya'daki iç dengelerin değişmesiyle meydana gelen serbestî ortamından yararlanarak Müslümanları örgütlemeye çalıştı. Nijniy Novgorod'da bir nehir gezintisi görüntüsü altında gemiye topladığı temsilcilerle başkanlığını kendisinin deruhte ettiği "I. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi" yapıldı (28 Ağustos 1905). Burada alınan kararlara uygun olarak Akmescid'de, "Bütün Kırım Müslümanları Kongresi" (3 Aralık 1905) ve St. Petersburg'da "II. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi" toplandı (Ocak 1906).

Böylece Rusya nezdinde varlığını kanıtlayan Müslümanlar, 10 Mayıs 1906'da açılan Devlet Duması'nda yirmi beş vekille yerlerini aldılarsa da faaliyetleri fazla uzun sürmedi. Zira iki ay sonra Rus çarı Duma'yı dağıttı. Bunun üzerine ağustos ayında Rusya Müslümanları sekiz yüz delege ile üçüncü kongrelerini yaptılar. Bu kongrelerde Gaspıralı'nın görüşleri hayli etkili oldu. Nitekim son kongrede siyasî parti mahiyeti arz eden İttifâk-ı Müslimîn

grubu oluşturuldu. Bu grubun programında, *"Rusya'daki bütün Müslümanların maarif sisteminin birleştirilmesi, kız erkek bütün Müslüman çocuklarına ilköğretim mecburiyeti konulması, rüştiyelerin açılması, öğretim dilinin sadeleştirilmiş Osmanlı Türkçesi olması"* gibi düşünceler yer almaktaydı.

1907'den sonra daha ziyade hâkim olmaya başlayan istibdat ortamı Gaspıralı'yı yurt dışına, dünya Müslümanlarıyla buluşmaya yöneltti. *Tercüman* gazetesinde (Eylül 1907), Müslüman ülkelerde yaşanan sorunların benzerliğine ve bu sorunların bir araya gelip tartışılmadığına dikkat çeken yazıları ilgiye mazhar oldu. Fakat 1907-1908'de Mısır ziyaretleri, hatta düşüncelerini açıklamak maksadıyla Kahire'de Arapça olarak çıkardığı *en-Nehda* gazetesi gibi teşebbüsleri ve Osmanlı sarayından destek talepleri arzu ettiği neticeyi hâsıl etmedi. İsmail Bey'in, düşüncelerini halifeye bildirmek maksadıyla Mısır dönüşü İstanbul'a da uğradığı anlaşılmaktadır. Nitekim sultana yazdığı bir mektubu, arşivde bulunmaktadır (Mektubun geniş bir hulasası bir sonraki başlık altında yer almaktadır).

Diğer taraftan, Gaspıralı, –projesi gündemden düştükten sonra– hilafet merkezinde ilan edilen II. Meşrutiyet'in ardından meydana gelen özgür ortamdan dolayı ümide kapıldı. Nitekim *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında, dünya Müslümanlarının temsilcilerini bir araya toplama düşüncesinin İstanbul'da gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde yayınlar yapıldı ise de projenin hayata geçirilmesi mümkün olmadı.

Ancak Gaspıralı, daha sonra usûl-i cedîd projesini Hindistan Müslümanlarına benimsetme gayesi ile 1912'de

Bombay'a hareket etti. Encümen-i İslâmiyye adlı teşkilat ve önemli şahsiyetlerle temasa geçerek onları etkilemeyi başardı. Neticede, Bombay'da açtığı bir usûl-i cedîd mektebinde "kırk günde okuma yazma öğretme" metodunu uygulayarak arzu edilen neticeyi gerçekleştirdi.

Diğer taraftan, 1908 öncesinde Jöntürkler'le temas hâlinde olan İsmail Bey'in düşüncelerini yakından takip eden Osmanlı aydınları kendisine büyük saygı duymaktaydı. Nitekim, *"İslâmcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi farklı fikir akımlarının hemen hepsi değişik açılardan da olsa Gaspıralı'da kendilerine uygun noktalar bulabiliyordu."*

Türk Derneği'nin (1908) kurucu üyeleri arasında yer alan ve bazı İstanbul dergilerinde yazıları yayımlanan İsmail Bey'in, Türk Yurdu Cemiyeti ile onun yayın organı üzerinde de önemli etkisi bulunmaktaydı. 1912'de kendisine İttihatçılar tarafından teklif edilen ayân üyeliğini –muhtemelen siyaset üstü kişiliğinden dolayı– kabul etmedi.

Büyük bir enerji ile yürüttüğü faaliyetlerin yanında eğitim, tarih ve kültürel alanda birçok önemli eser telif eden İsmail Bey, 24 Eylül 1914'te Bahçesaray'da hayata gözlerini yumduğunda Türk-İslâm dünyası büyük üzüntüye gömüldü. Bundan dolayı, Türk basını aylarca onun hizmetlerinden bahsetti. Kurduğu *Tercüman* gazetesi beş yıl daha yayın hayatını sürdürdü. Bahçesaray'da Hacı Giray Han'ın türbesine yakın bir yerde bulunan mezarı 1944 sürgününde tahrip edildi. "1990'da Kırım'a dönen Kırım Tatarları, Gaspıralı'nın tahminî mezar yerini yeniden belirleyerek buraya bir anıt taşı diktiler" (Biyografinin tamamı şu çalışmalardan istifade edilerek yazıldı: Kırımlı, "Gaspıralı, İsmail Bey", c. 13, s. 392-396; Kırımer, s. 15-148).

2. Gaspıralı tarafından halifeye yazılan mektup

Osmanlı Arşivi'nde, 1 Kasım 1907 tarihli bir gömlek içinde (BOA, Y.PRK.TKM, 50/45), Gaspıralı'nın Kahire'de verdiği ve daha sonra Arapça olarak bir kitapçık hâlinde neşrettiği konferansı –"Umumi İslâm Kongresi Akdine Davet" (ed-Davetü ilâ akd-i mu'temerin İslâmiyyin âmm)– ile halifeye hitaben bir mektubu yer almaktadır. Bu mektupta düşüncelerinden ve faaliyetlerinden bahsetmektedir. İsmail Bey'in mektubu esasında hayatını adadığı davası ile ilgili görüşlerini, İslâm dünyasını en üst seviyede temsil eden halife ile paylaşması bakımından önemlidir. Bahsi geçen belgede ifade edilen hususlar hayli aydınlatıcıdır. Metnin insicamına uygun bir şekilde İsmail Bey'in değindiği konuları belirtmeye çalışalım.

Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman toplulukların gelişmeleri ve yükselmeleri temin edilmiştir. Fakat ecnebi memleketlerde yaşayan yüz milyonun üzerindeki Müslüman'ın durumu daha başka bir seviyededir. Bununla beraber, sair ülkeler, bilimsel, ekonomik ve toplumsal yönden devamlı geliştikleri hâlde Müslümanlar –teessüf edilecek derecede– gerilemektedir.

İsmail Bey'e göre, mesele bununla da bitmiyor; –bastırdığı konferansta da belirttiği üzere– Müslümanlar siyasî bağımsızlıklarını da kaybediyorlar. Ayrıca, tedricen mevkilerini, sosyal ve ekonomik bağımsızlıklarını da elden kaçırıyorlar.

Osmanlı Devleti haricindeki Müslümanların düşkünlüğü ve aşağılanması bütün gönül ve hâl ehli olanları üzmektedir. Bundan dolayı, sorunun sebeplerini anlamaya ve çözümler bulmaya çalışmaktadırlar. Şöyle ki; Rusya'da, İran'da, Mısır'da ve Hindistan'da fazilet sahibi âlimler ve edebiyatçılar, bu mesele ile uğraşanlar hayli çoğalmış ve

hatta bazı mahallî kongreler düzenlenmiştir. Bu sayede umumi İslâm kongresi niyeti vücut bulmuştur.

Tasavvur olunan Müslümanlar kongresinin siyasetle ilgisi olmadığı, sosyal ve iktisadî işlerle ilgili konulardan bahsedeceği ileride ilan edilecek programdan da anlaşılacaktır.

Gaspıralı, konuya dâhil olması hasebiyle meselenin üstünün açılıp gündeme getirilmesinin kendi üzerine bırakıldığını belirtmektedir. Buna binaen üç ay evvel gazetesinde *(Tercüman)* işi ortaya koyduğunu ve Kahire'de altı yüz kişinin katıldığı bir toplantıda da konuyla ilgili bir konferans verdiğini ifade etmektedir.

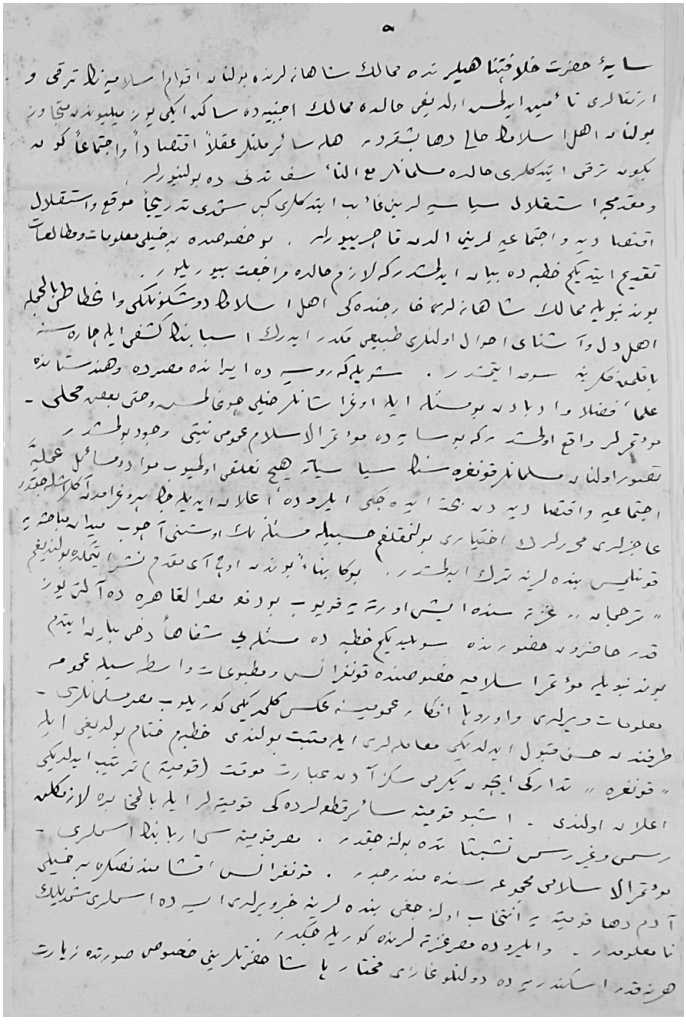
İslâmî kongre hususunda, gerek konferans ve gerek basın-yayın vasıtasıyla genel bilgiler verilmiştir. Ancak, Avrupa kamuoyundan bir yankı gelmemiştir. Fakat, Mısır Müslümanları tarafından hüsnükabul görmüştür. İsmail Bey, konferansının sonunda "kongre"nin düzenlenmesi için yirmi sekiz kişiden ibaret geçici bir "komite" tertip edildiğinden ve komitenin sair kıtalardaki komiteler ile haberleşerek gerekli resmî ve gayriresmî girişimlerde bulunacağından da bahsetmektedir.

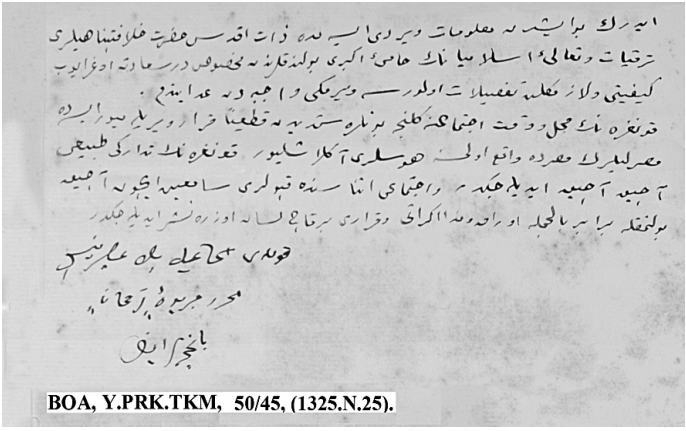
Mısır Komitesi erbabının isimleri *Mu'temer-i İslâmî Mecmuası*'nda münderiçtir. Konferans akşamından sonra bir hayli şahsın daha komiteye seçileceği bana haber verildi ise de isimleri şimdilik bilinmemektedir. Ve ileride Mısır gazetelerinde görülecektir.

İsmail Bey, İskenderiye'de Gazi Muhtar Paşa'yı özel olarak ziyaret ettiğini de belirtmektedir. Ancak, halife hazretlerinin yüce zatına (ilerlemelerin ve İslâm'ın yücelmesinin en büyük koruyucusu bulunduklarından dolayı özellikle Dersaâdet'e uğrayıp) keyfiyeti ve gerekli ayrıntılar olursa vermeyi görev saydım, ifadelerine de yer vermektedir.

Mektubun altındaki imza şu şekildedir:

“Kulları İsmail Bey Gasprinski, Muharrir-i Ceride-i Tercüman, Bahçesaray.”

BOA, Y.PRK.TKM, 50/45, (1325.N.25).

B. DÂRÜRRAHAT MÜSLÜMANLARI VEYA GASPIRALI'NIN ÜTOPYASI

1. Gaspıralı'nın romanları arasında Dârürrahat'ın yeri

İsmail Gaspıralı'nın, *Molla Abbas'ın Avrupa Maceraları* adlı eseri iki bölümden oluşmaktadır. Daha doğrusu iki bölüm hâlinde derlenmiş ve Ercüment Dursun ile Ercan Sarıkaya tarafından sadeleştirilip 2002'de yayımlanmıştır. Dolayısıyla kitapta yer alan *Frengistan Mektupları*'ndan başka, ikinci bölümü teşkil eden *Dârürrahat Müslümanları* müstakil bir ütopya mahiyetindedir. Bahsi geçen romanlar "İsmail Gaspıralı Seçilmiş Eserleri: I/Roman ve Hikâyeleri" içinde aslına uygun bir şekilde çevrilerek Gaspıralı'nın diğer hikâye ve romanlarıyla 2003'te tekrar basılmıştır. *Dârürrahat* romanının, Müslüman toplumların bilime, eğitime ve sosyal hayata modern medeniyet ekseninde dikkatlerini çekme gayesi ile kaleme alınan –bütün unsurlarıyla– bir ütopya olduğu açıktır. Zira, felsefe tarihinde yer alan önemli ütopyalardaki –More, Bacon, Campanella ve Voltaire– iç tutarlılığın ve verdikleri mesaj yöntemlerinin, bahsi geçen roman için de geçerli olduğu görülmektedir. Doğu ve Batı kültürlerine vâkıf olduğu bilinen Gaspıralı'nın, düşünce ve felsefe tarihlerine eğildiği, yukarıda analiz ve kritik etmeye çalıştığımız meşhur ütopyaları büyük ihtimalle okuduğunu eserindeki yansımalardan anlamaktayız. Dolayısıyla *Dârürrahat Müslümanları*'nın düşünce tarihinde önemli bir ütopik eser olduğuna şüphe yoktur.

Diğer taraftan, Gaspıralı'nın romanında, Türk destanlarının izlerini de görmek mümkündür. Bu etkiler, yazarın bilerek yaptığı tercihlere bağlı olmasa da en azından

kültür ortamı veya şuuraltı ile ilgili olduğu düşünülebilir. Zira, Ergenekon Destanı'ndaki düşmanların saldırısından kendini korumak isteyen ulusun, dağlarla kuşatılan doğal ve güvenilir bir sığınağa çekilmesi (kaçışı/göçü); burada yeni bir kültür ve düzen oluşturması, –bir yönüyle– analojisinin/metaforunun romanda ustaca işlendiği görülmektedir. Bu durum, Eldorado, Güneş Ülkesi ve hatta kısmen Ütopya'da da farklı tasavvurlarla yer almaktadır. Bu da, "klasik" ütopyacıların destanlardan etkilendiğinin bir kanıtı olsa gerek. Ancak, Gaspıralı'nın Türk destanlarının tesiriyle böyle bir roman denemesine giriştiğine dair açık bir kayıt veya konuyla ilgili herhangi ifadeye rastlanmaz. Bununla beraber, Serdar Musa'nın vasiyeti gereği, 2097'de nüfusu artacağı düşünülen Dârürrahatlıların güvenli bir şekilde dış dünyaya yönelmelerine dair ifadeleri Ergenekon Destanı'nın son safhasına benzemektedir. Dolayısıyla Gaspıralı'nın romanı, destanda anlatılan her iki olaydan izler taşımaktadır. Buna, Türklerin ve romandaki Endülüslülerin sığındıkları vadilerde kendilerini zanaat ve kültürel yönden geliştirmeleri durumunu da ilave etsek yanlış olmaz.

Hayatını "dilde, fikirde, işte birlik" idealine vakfeden Gaspıralı'nın *Dârürrahat Müslümanları*'nın, onun bu yoldaki amacına hizmet etme gayesi güttüğü açıktır. Konunun bütün boyutları ile ortaya çıkması açısından, önce felsefe tarihinde önem atfedilen klasik ütopyaları kritik etmemiz ve ardından Gaspıralı'nın hayatını ana hatlarıyla ortaya koymamız gerekli idi. Böylece, düşünürün tasavvur edip inşa ettiği ütopyasının (Dârürrahat ülkesi=Dârüssaadet) bu zeminde daha iyi anlaşılacağına kanaat getirdik.

İsmail Bey, *Dârürrahat Müslümanları* romanında işlediği konuları ve dile getirdiği düşünceleri daha sonraki hikâye ve romanlarında da işlemektedir. Bunlardan en belirgin olanı şüphesiz kadınlarla ilgili dile getirdiği hususlardır. Gaspıralı, kadınlarla erkeklerin eşit bir şekilde toplumsal hayatta yerlerini almaları konusunda son derece hassastır ve bu düşüncelerinde iddialıdır. Bu konu *Dârürrahat* romanında gayet ustaca işlenmiş, daha doğrusu kadınlarla erkeklerin toplumsal hayatta –her iki cinsin fıtratı dikkate alınarak– nerede ise eşit oranda yer alması gereğinin altı çizilmiştir. Düşünürümüzün konu ile ilgili getirdiği ikna edici delillerin, Batılıların yaşam tarzından ziyade İslâmî düşünce ağırlıklı olması da önemli bir tutumdur. Zira o, hem Doğu hem de Batı toplumlarının aile hayatlarındaki olumlu ve olumsuz uygulamalar ile sonuçlarına dikkat çekmiş, idealindeki aile düzeni ancak Dârürrahat'ta kâmil manada tezahür etmiştir.

"Kadınlar Ülkesi" adlı kısa hikâyesinde/romanında konu çok ilginç bir şekilde ele alınmıştır. Molla Abbas ve Fransız arkadaşları İngilizlere karşı savaşan Sudanlılara danışmanlık hizmetinde bulunmak ve yardım etmek için Cezayir yoluyla bu ülkeye doğru seyahate çıkarlar. Ancak, Büyük Sahra'yı geçerken yollarını kaybederek kendilerini Kadınlar Ülkesi'nde bulurlar. Bu –hayalî– ülkenin savaşçı kadın askerleri onları esir alırlar. Burada bir süre gözetim altında kaldıktan sonra Molla Abbas ve arkadaşları kaçıp kurtulmayı başarırlar.

Hikâye, *Dârürrahat*'ta olduğu gibi Molla Abbas'ın ağzından anlatılır. Buradaki toplumsal yapıyı kadınlar düzenler veya toplumsal yapı onları merkeze alan bir hayat tarzından neşet eder. Dolayısıyla Doğu ve hatta

Batı kültürlerinde büyük oranda geçerli olan erkeklerin hâkimiyetindeki sosyal hayatın tam tersi bir düzen söz konusudur. Ülkeyi yöneten kadın bir hükümdardır. Askerleri de kadınlardan oluşmaktadır. Erkeklerin hiçbir konuda söz hakkı yoktur ve tepeden tırnağa tesettüre bürünmüşlerdir. Ya hizmetçilik ya da odalık olarak kullanılmaktadırlar. Gaspıralı'nın, bu romanıyla İslâm toplumlarındaki müstebit erkekleri tam tersi örneklerle düşündürme amacı güttüğü bellidir. Romanın bir yerinde, Kadınlar Ülkesi'nde geçerli olan aile hayatından şu şekilde bahsetmektedir:

"Bu acayip ülkede er kişiler hemen bizim kadınlar hâlinde olduklarını yazmış idim. Şöyle ki çocuğu doğurduktan sonra bakmaya er kişiye veriyorlar. Her bir kadının iki-üç esir kocası olduğundan biri çocuk bakmak, biri aş pişirip sığır sağmak, üçüncüsü ip eşip (tarayıp) öreke çevirip, elbise ile meşguldür. Çocuk aç olsa anasına verip emzirtip gene er kişi alıp gidip bakmaktadır. Kadınlar ise bizim erkekler makamında olup ok atmak, güreşmek gibi şeyler ile vakit geçirip genç erkekleri bizim kızlar makamında oynatıp, şarkılar söyletip temaşa etmektedir. Cümle işler ve hükûmet hep kadın-kız elindedir. Erkeklerin yüzleri örtülü, bizim kadınlar gibi ev içinde işlerler…"

Diğer bir örnek de, "Aslan Kız" hikâyesidir. Burada Müslüman kadınların fedakârlığı işlenmektedir. Aslan Kız'ın (Gülcemal), ülkesini (Kaşgar'ın Üçturfan şehri) Çinli askerlerin taarruzlarından kurtarmak için âdeta Jan Dark misali yaptığı fedakârlık ve kahramanlık anlatılmaktadır.

Gaspıralı, –kadınlar konusunda olduğu gibi– *Frengistan Mektupları* veya *Dârürrahat Müslümanları* adlı romanlarında temas ettiği bazı konulara, daha sonraki

hikâyelerinde de temas etmiş, muhtemelen okuyucularının da ilgisini dikkate alarak denemelerini sürdürmüş ve gazetesinde tefrika ederek düşüncelerini pekiştirmiştir.

Sudan Mektupları, Dârürrahat ile "Kadınlar Ülkesi" romanı arasında âdeta bağlantıyı sağlayan bir metin durumundadır. Bu bakımdan, *"Frengistan Mektupları-Dârürrahat Müslümanları-Sudan Mektupları-* 'Kadınlar Ülkesi'-'Molla Abbas Fransevî'ye Tesadüf' " adlı roman veya hikâyeler birbirinin devamı mahiyetindedir; hatta bir bütünlük arz ettikleri de söylenebilir. Ancak, *Dârürrahat,* bu roman veya hikâyelerin içinde başlı başına bir ütopya olarak yer almaktadır. Bu bir yönüyle Voltaire'in kaleme aldığı romanın kahramanı Kandid'in seyahatleri esnasında ziyaret ettiği Eldorado'ya benzetilebilir. İsmail Bey'in hikâye ve romanlarının ya bu ütopyaya mukaddime veya buradaki düşünceleri tahkim etme amacına yönelik olduğu akla gelmektedir.

Nitekim, Molla Abbas'ın Gül Baba Türbesi'ni ziyaret etme arzusunun da böyle bir ihtiyaçtan doğduğu söylenebilir. Ancak Gaspıralı'nın bu hikâyesi "Molla Abbas Fransevî'nin Şakirdi" imzasıyla tefrika edilmiştir. Hikâyede, İstanbul'da yaşayan bir gencin Molla Abbas'ın seyahat yazılarından –*Frengistan Mektupları* ve *Dârürrahat Müslümanları*'ndan– etkilenerek Budapeşte'deki Gül Baba Türbesi'ni ziyareti işlenmektedir. Orada karşılaştığı ak sakallı, ak sarıklı, cübbeli hoca dikkatini çeker. İhtiyar, türbeyi ziyaret eden bu gence, "Ben, Molla Abbas Fransevî'yim" der. Genç talebe bu zattan birçok hususta malûmat edinir. Daha doğrusu, aynı ideali paylaşan hoca ve talebenin buluşup hemhâl olması anlatılır.

2. Bazı yazarların roman hakkındaki tespitleri

Dârürrahat Müslümanları'nı inceleyip çalışmaya başladıktan ve hatta taslak metni oluşturduktan sonra konuyla ilgili taradığımız bazı dergi ve makalelerde romanın ütopik niteliğine bazı yazarların da dikkat çektiğini gördük. Sadık Usta imzasıyla *Bilim ve Ütopya* dergisinde yayımlanan ve "İsmail Gaspıralı'da Ütopya" başlığı altında incelenen yazıda, Gaspıralı'nın romanlarına (*Dârürrahat Müslümanları* ve "Kadınlar Ülkesi") dayanarak bahsi geçen konu işlenmektedir. Bu denemede yazar, kendi zaviyesinden Gaspıralı'nın hayatını kısaca anlattıktan sonra, ütopik görüşlerine temas etmekte ise de, mütefekkirimizin ütopya geleneği içinde önemli bir yeri ve sistematiği olan *Dârürrahat Müslümanları* adlı eserinin bu yönü bir ölçüde perdelenmektedir. Bununla beraber, yazarın bir makale içinde konuyu ele alması ve Gaspıralı'nın ütopik görüşlerine dikkat çekmesi önemlidir. Ancak, Gaspıralı'nın bahsi geçen romanının klasik ütopyalar göz önüne alınarak incelenmediği, makaleden anlaşılmaktadır (Usta, s. 16-19). Hâlbuki, More, Campanella ve Bacon gibi yazarların metinleri gözden geçirilmeden konunun bütünlük içinde vuzuha kavuşması müşküldür.

Gaspıralı'nın edebî eserlerini inceleyen ve bu bağlamda *Dârürrahat Müslümünları* romanına temas eden Yavuz Akpınar; *"Dârürrahat'ın belli başlı özellikleri, ilgi çekici bir tarzda ve açık bir şekilde anlatılır. Bu tam bir ütopyadır; İsmail Bey, hayal ettiği İslâm toplumunu belli başlı özellikleri ve müesseseleriyle bu romanında anlatma imkânı bulmuştur*" ifadelerine yer vermektedir. Yazar, romanın bu yönüne dikkat çekerek eseri kısaca özetlemektedir. Böylece Gaspıralı'nın eserleri içinde bahsi geçen

romanın ayrı bir özelliği olduğuna vurgu yapmaktadır. (Yavuz Akpınar, "Gaspıralı'nın Edebî…", s. 339-357).

Dârürrahat Müslümanları romanı hakkında bir deneme kaleme alan Zeynabidin Abdürreşidov ise eseri incelemenin yanında edebî tesirlerine temas etmektedir. Ancak, ütopik olduğuna dair bir ifadeye yer vermemektedir. Yazar, roman hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: *"Eser bir macera romanı karakterindedir." "Dârürrahat Müslümanları Rusya'daki Türk halkları edebiyatının yeni döneminin ilk numunesi idi. Bu nedenle onun tesiri Volga boyu ve Türkistan halklarının yeni edebiyatının şekillenişinde mühim rol oynadı. Bu aynı zamanda Özbek edebiyatı için de geçerlidir."* (Abdürreşidov, s. 633-642).

Firdevs Canbaz Yumuşak, "Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği" adlı bir makalesinde, Ayşenur İslam'ın makalesini de referans göstererek meseleyi birkaç satırda gerçek boyutları ile ifade etmektedir:

"İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) Dârürrahat Müslümanları'ndaki (1887-1889) Dârürrahat, Türkçe edebiyatın ilk ütopik ülkesidir. Ayşenur İslam'ın dediği gibi eser hem Türkçe yazılmış ilk ütopik roman olmak hem de Doğu ve Batı ütopyacılığını sentezlemek bakımından oldukça dikkat çekici özelliklere sahiptir" (Yumuşak, s. 55).

Ayşenur Külahlıoğlu İslam'ın "İsmail Gaspıralı'nın Dârürrahat Projesinde Ütopik İzlekler" başlıklı makalesi ise konu hakkında yazılanlardan ayrı bir önemi haizdir. Zira, yazar, *Dârürrahat Müslümanları* romanının klasik ütopyalardaki anlamına uygun bir şekilde başlı başına ütopik bir metin olduğu bilinciyle ilmî bir makale yazmayı gerekli görmüştür. Bahsi geçen makalesinde klasik ütopyaların özellikleri dikkate alınarak belli başlıklar altında

sistematik ve önemli ölçüde isabetli bir şekilde karşılaştırmalar dahi yapılarak konu incelenmiştir. Ancak yazarın yetkinlikle kaleme aldığı metindeki karşılaştırmalarda benzerlikler ve aykırılıklar işlenirken konunun örtüşmeyen tarafları da bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Bu durum muhtemelen More'un Utopia'sının daha çok göz önünde bulundurulmasından veya ütopya eleştirmenlerinin etkisinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, *Kandid* romanı içinde bir bölümü teşkil eden ve Dârürrahat'la özellikle mekânsal benzerlikler arz eden Eldorado ülkesi akla gelmemiştir. Klasik ütopyalarda toplumun seküler olduğu veya dinî yapının belirgin olmadığı ve bilimsel anlamda statik bir sistem arz ettiği düşünülerek Yeni Atlantis'te yaşayan Hristiyan halkın dinlerine bağlılığı, ülkede geçerli olan kanunların kaynağı ve sürekli bilimsel gelişme tutkusu dikkatlerden kaçmıştır. Bunun gibi başka örnekler de vermek mümkündür (Ayşenur İslam, s. 291-307). Bu hususlara çalışmamızın ileriki bölümlerinde temas edeceğimizden burada kesip *Dârürrahat*'a dikkatlerimizi yoğunlaştıralım.

3. Romanın tarzı ve yazılış amacı

Rönesans dönemi ütopyalarında olduğu gibi Gaspıralı da ütopyasını bir kahramanı vasıtasıyla işlemektedir; daha doğrusu kitabın kahramanı Molla Abbas adlı şahsa tasarladığı ütopyayı anlattırmaktadır. Rusya'da yaşayan Müslüman toplumlar arasında âdeta öğretmenlik/hocalık misyonu bulunan İsmail Bey'in böyle bir eseri kaleme almasında, bir roman denemesinin ötesinde, ütopyacılığın mantığına uygun bir şekilde kurguladığı toplumsal

düzen üzerinden Rusya'daki Müslüman halkları, hatta umum İslâm toplumlarını aydınlatma gayesi güttüğü açıktır. Ancak, İsmail Bey, Kırım, Türkistan ve sair bölgelerde yaşayan Müslümanların eğitim görmüş kesimini oluşturan medreselilerin taassubu ile Rus idaresinin tepkisini çekmeyecek bir üslup geliştirmek mecburiyetinde olduğu "Molla Abbas'ın" özenle kullandığı ifadelerden ve referanslarından anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan, Molla Abbas'ın Dârürrahat ülkesini ziyareti, –roman kurgusu ve hatırat üslubuyla kaleme alınmasının yanında–, burada yaşadıkları, seccadesi üzerinde uykuya dalan Abbas'ın gördüğü bir rüyayı da andırmaktadır. Romanda bu izlenim zımnen verilse de daha sonra yaşananların gerçek olduğuna dair hususlara yer verilmektedir.

Bu bağlamda ilave edilmelidir ki, rüya veya benzer bir haletiruhiye ile meramını anlatma, bu dönemin yazarları tarafından başvurulan bir yöntemdir. Örneğin, Filibeli Ahmed Hilmi'nin *A'mâk-ı Hayâl* adlı ütopik izler taşıyan felsefî romanında da farklı dünyalarla benzer bir rabıta kurulmakta, daha ziyade romanın kahramanı Raci, bilge insanların yaşadığı dönemlere rüya âleminde seyahat etmektedir. Burada müşahede ettiği hakikatleri ve yaşadığı nefis terbiyesini bir seyyahın üslubu içinde halkına dersler çıkararak anlatmaktadır.

Frengistan Mektupları'nda Molla Abbas, Batı'nın modern şehirlerini ve burada oluşturulan toplumsal yapıyı "göstermelik" eleştirilerle beraber, büyük oranda övücü bir üslup ve hayranlıkla anlatmaktadır. Ancak, Batı'nın işgalci ve sömürgeci tarafına değinilmemekte, zenginliklerinin kaynağında sömürünün bulunduğuna dair her-

hangi bir analize rastlanmamaktadır. Bununla beraber, Gaspıralı'nın düşüncesinde Batı Medeniyeti'nin böyle bir sorunu olduğundan veya zenginliklerinde gayrimeşru bir servetin bulunduğu algısından şüphe etmemek gerekir. Bu hususu göz ardı etmesinin bir sebebinin de kitabının yazılışındaki gayede saklı olduğu düşünülebilir.

Bunun yanında, onun çapında ve sorumluluğunda bir aydının yapacağı bu tür sorgulamalar ve eleştirilerin Batı'nın bir nevi uzantısı ve sömürgeci anlayışını tevarüs eden Rusya hegemonyası için de fazlasıyla geçerli olacağı açıktır. Bu da Rus yetkililerinin dikkatini çekeceğinden meydana gelen açığı tarihte Müslümanların bilim ve medeniyetteki üstünlüklerini sıkı bir şekilde gündeme getirerek ve o dönemdeki Batı'nın geriliğini dillendirerek bir ölçüde gidermektedir.

Nitekim, *Dârürrahat Müslümanları* kitabıyla ilgili Cafer Seydahmed Kırımer şu tespitlerde bulunmaktadır: *"İsmail Bey şeriat tamamen tatbik edilse Garp medeniyetini gölgede bırakacak bir medenî İslâm cemiyetinin kurulabileceğini tasvir ediyor ve bu suretle hem İslâmiyet'in terakkiye mâni olmadığını ispata ve hem de kendisini kâfirlikle itham edenlere cevap vermeye çalışıyor"* (Kırımer, s. 62).

Bununla beraber, kitabın başında, ilgiyi artırmak ve işleyeceği konuları –halk açısından– daha meşru bir zeminde kabul ettirmek düşüncesiyle olacak, Macaristan'da Gül Baba Türbesi'ni ve Puvatya şehri yakınlarında Kırk Azizler'in bulunduğu yeri ziyaret etme niyetiyle yola çıktığı belirtilir. Dârürrahat'ta bulunduğu esnada ise bir de hacca gitme arzusundan bahseder. Bu ulvî arzu ve isteklerini zaman zaman tekrarlar da. Bunun yanında, bilgisini, kültürünü ve ilmini artırma gayesini de ilave etmektedir.

4. Romanın özeti ve değerlendirmeler

Molla Abbas, Taşkentli bir gençtir. Medrese eğitimi aldıktan sonra Rusya'yı ve özellikle Avrupa'yı gezme hayali içindedir. Kendisine babasından yüklüce bir miras kalmıştır ve maddi yönden kendini rahat hissetmektedir. Taşkent'ten molla kıyafetiyle yola çıktığında henüz yirmi iki yaşındadır. Orenburg ve Moskova şehirlerini ziyaret ettikten sonra nihayet Odesa'ya gelen Molla Abbas, buradan İstanbul'a gitmek gibi bir düşünce aklına gelse de tiyatroda tanıştığı ve arkadaş olduğu Fransız kızı Jozefina'nın etkisinde kalarak önce Avrupa'ya seyahat etmeyi tercih eder. Böylece, İstanbul'da bulunan ve burada bir vezire ders verecek kadar Türkçeyi iyi bilen bu kızın da yardımı ile Avrupa'nın içine doğru trenle yola çıkar. Jozefina ile arasındaki ilişkinin tasviri, Müslümanlar açısından kadın-erkek ilişkilerinin sorgulanması ve bu konunun yeniden düşünülmesi amacına yönelik olduğunu akla getirmektedir. Zira, romanda geçen başka örneklerde olduğu gibi, yazar, kadın kahramanlarını özenle seçer. Dolayısıyla başlı başına böyle bir maksada matuf bir tercihle hareket ettiği kuvvetle muhtemeldir. Bunun yanında, –içki içmenin haram olması hasebiyle– Jozefina'nın kendisine alkolsüz içecekler ikram etmesi "mutaassıp" çevrelerin tepkisini ortadan kaldıracak bir zekâvet örneğidir. Hatta kızın, "molla kıyafetini bırakıp Avrupalı erkekler tarzında giyinmesi" teklifi ve Abbas tarafından bu teklifin reddedilmesinin de bu maksatla işlendiği açıktır. Ayrıca, kadınların serbestiyeti ve yüzlerinin açık oluşu, erkeklerle medenî ölçüler içinde münasebeti ile ilgili tasvirlerin akabinde İslâmî hassasiyeti okşayacak konulara yer verilmesinin de bu cümleden olduğu tahmin edilebilir.

Daha sonra Jozefina ile evlenecek olan Molla Abbas, Odesa'dan trenle yola çıktıktan sonra –Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris'i hayranlıkla tasvir ettiği gibi–, o da, batıya doğru ilerledikçe medeniyet ve ilmin ziyasının sosyal hayata, şehirlere, bağ ve bahçelere nasıl nüfuz ettiğini hayranlıkla anlatır. Viyana'da otellerin tertip ve düzeni, görevlilerin giyimi ve hizmet anlayışları, insanların birbirine olan güveni; üniversitelerdeki kürsülerde okutulan ilimlerin kapsamı Molla Abbas'ı son derece etkiler. Hatta Şarkı'n parlak dönemlerinde meydana gelen bilgi ve kültür birikimlerinin dahi Müslümanlardan ziyade Batılılar tarafından takdir gördüğüne hayıflanır.

Molla Abbas, Gül Baba konusunda bilgi almak gayesiyle Budapeşte'de görüştüğü ünlü şarkiyatçı Vambery ile de "Şark-Garp" mukayeseleri yapar. Bu sohbette, Doğu'nun toplumsal yapısının ilkel olduğu, ilim-irfan namına âdeta hiçbir şeyin bulunmadığı anlatılmakta, buna karşılık "Frengistan, dünyanın umumi dershanesi, ilim ve marifet hazinesi" olarak taltif görmektedir. Bununla beraber, Batı'nın bütün bu başarılarının altında bir zamanlar medeniyetin ve ilmin beşiği olan İslâm ülkelerinin katkılarının bulunduğuna işaret edilmektedir. Bu vurgu yeri geldiğinde Molla Abbas'a yaptırılmakta ve –Batı medeniyetinin temelinde Müslümanların bulunması hasebiyle– böyle bir medeniyeti kabul etmenin Müslümanlığın bir gereği olduğu zımnen anlatılmaktadır.

Hâsılı, Molla Abbas, *Frengistan Mektupları*'nda, Avrupaî hayatı birçok yönüyle tasvir etmektedir. Burada maksadı, bahsi geçtiği üzere Avrupalıların medeniyette terakkisi, kadın-erkek ilişkileri, cemiyet hayatı gibi konulara dikkat çekmektir. Bununla beraber kendi yaşadıkları da roman

tadındaki güzelliklerdir. Ancak, tatsız şeyler de yaşamıştır. Örneğin, Paris'e vardıklarında eşinden ayrılması, parasının çalınması, ders verdiği tüccar arkadaşının kızına zamanla âşık olması ve onunla beraber bulunduğu bir gün başka yaşlı bir hanım arkadaşının öldürülmesi, ayrıca suçun üzerine yıkılması gibi olaylar bu cinstendir. Tabii ki bu olumsuz olaylar ve ayrıca ilim tahsili, ticaretle iştigali, gezip gördüğü yerler vs. gibi yaşadığı olumlu gelişmeler, hep hemşehrilerine dersler vermek için birer vesiledir.

Molla Abbas, nihayet suçsuzluğu ispatlanıp hapisten tahliye edildikten sonra bir müddet daha Paris'te kalır. Burada son kez bazı temaslarda bulunur; en önemlisi çarşı-pazar ve borsada vakit geçirir. Bu gezileri esnasında Palais-Royal pazarında yürürken bir kenarda tezgâh açmış, kokulu krem, sular ve bazı yemişler satan yaşlı bir ihtiyar Arap'a rastlar. Onunla tanışması düşüncelerinde önemli bir dönüm noktasını oluşturur. Zira, Şeyh Celâl adındaki bu "seksen-doksanlık" ihtiyar, on beş seneden beri Avrupa'yı gezen ve gördüklerini sıkı bir şekilde kritik edebilen büyük bir âlim/filozoftur. Hem Şark hem Garp düşüncesine hâkimdir. Bununla beraber her iki coğrafyanın tarihleri, medeniyetleri konusunda araştırmaları olduğundan, derin bilgiye sahiptir.

Avrupa medeniyeti ile Dârürrahat'ta olması gerektiği şekilde hayat bulan İslâm medeniyeti konusunda önemli bağlantılı düşünceler bu ihtiyar bilge tarafından dile getirilir. Molla Abbas onunla yaptığı sohbetlerde Şeyh Celâl'in "Oğlum, medeniyetin ve usûl-i maişetin derece-i âliyesi insanlara bahş ve temin edebildiği rahat ve saadet nispetindedir" ifadeleri kalkınma ve ilerlemenin amaçları açısından önemli bir ufuk çizgisidir. İhtiyar bilge, Avrupa

medeniyetinin gelişmişliğine, sermaye birikimine, teknolojik üstünlüğüne ve kısaca geldiği baş döndürücü seviyeye rağmen, insanları Eski Yunan ve Roma medeniyetlerinden daha mutlu edemediğini belirtmektedir. Avrupa'nın *"Her kıyısında sene ve sene milyonlar ile akçe tayin ve sarf olunup mekteplerde nice türlü ilim ve marifet talim olunur. Bu tahsil ve taallümden muratları yalnız kesp ve kâr için alet-i maddiye ve akliye peyda etmektir. Tahsil ve mektepleri ile Frenkler birinci üstatlar, birinci işçiler oluyorlar; ama birinci insanlar olmak için tahsilleri kâfi ve yeterli değildir… Şöyle ki marifet, terbiyeye; akıl, ahlaka; bencillik ve nefs, hakkaniyete galip geliyor! Malın çokluğu ve kesreti zanaat ve hünerin terakkisi insanları saadetli edemez. Saadetin çeşmesi birdir ve bu da hakkaniyettir! Ulum ve tahsil ve terbiye, hakkaniyet intişarına hizmet etmedikçe nev-i beşer (insanoğlu) saadetten uzak kalacaktır. Avrupa'nın gürültüsü, şamatası ve parlaklığı ancak sanayi ve teknik sayesindedir ve saadet-i umumi semeresi değildir."*

İhtiyar bilge, mevcut durumun bu şekilde yürüyemeyeceğine, bütün yaşananlar ve ilerlemelerden toplumların ders çıkararak daha insanî bir hayata kavuşacağına işaret eder. Molla Abbas, Şeyh Celâl'le yaptığı bu sohbetler neticesinde Avrupa medeniyetine daha dengeli ve hatta tenkitçi bir açıdan bakmaya başlar.

Molla Abbas, ihtiyar bilgenin tavsiyelerine uyarak İslâm medeniyetinin en doruk noktalarından birini temsil eden İspanya topraklarındaki Endülüs medeniyetinin izlerini aramak sevdasına düşer. Miladi 731'de Müslümanlarla Fransızlar arasında cereyan eden savaşın yadigârı olan Kırk Azizler Kabristanı'nı ziyaret etme arzusuna rağmen bu vicdan borcunu eda edemez. Zira, Şeyh

Celâl'den kabristanla ilgili herhangi bir kalıntının olmadığını öğrendikten sonra bu "kutsal mekânı" ziyaret etme isteği gündeminden düşer. Böylece Endülüs'ten kalan diğer eserleri, mekânları ziyaret etmek ve incelemek üzere İspanya'ya doğru hareket eder.

Molla Abbas, hikâyesinin başında Endülüs İslâm Devleti'nin kuruluşu, fetihten sonra viranelik durumda bulunan İspanya'nın kısa zamanda mamur hâle getirilmesi ve dünyaya üstatlık edecek filozoflar ile âlimlerin böyle bir düzen ve medeniyet içinde yetişmesinden bahsetmektedir. Ayrıca, ilme intisabın, sosyal düzende İslâmî ilkelere bağlılığın devam ettiği dönemlerde, Müslüman ve gayrimüslim ahalinin huzur ve mutluluk içinde yaşadığını belirtmektedir. Düzenin bozulması ve ilmin zayıflaması ile İslâm'ın emirlerinin savsaklanmasının gerilemeye sebebiyet verdiğini vurgulamaktadır. Abbas, Müslümanların Hristiyanlar karşısındaki trajik yenilgisinden, atalarının kurduğu ve geliştirdiği medeniyetin meyveleri hükmündeki eserler ile toplumsal düzenin İspanya'dan âdeta tamamen silinmesinden ıstırap duymaktadır. *"Endülüs İslâm Devleti yıkılmayıp devam etmiş olsaydı, bugün Avrupa medeniyetinden yüksek, insanlar için faydalı ve huzur veren bir medeniyet olacaktı"* ifadeleriyle sadece Müslümanların değil, Avrupa'da yaşayan diğer halkların da kaybının büyük olduğunu belirtmektedir.

Molla Abbas, bir hafta Kurtuba'da kalır ve Halife Abdurrahman tarafından 1368'de yaptırılan Cami-i Kebir'i ziyaret edip incelemelerde bulunur. Daha sonra, Granada'da Mâlik bin Ahmed tarafından yaptırılan Elhamra Sarayı'nı ziyaret eder. Bu eser karşısında o kadar hayranlık duyar ki, Granada'da bir ay sadece bahsi geçen eserle meşgul olur.

Türkistan'dan bu eser için geldiğini düşünen sarayın bekçileri Molla Abbas'a son derece iyi davranırlar ve ziyaretlerinde bu medeniyet sevdalısı için ellerinden gelen bütün kolaylığı gösterirler. Hatta geceleri dahi orada kalmasına izin verirler.

Bu merak ve huzur dolu zaman içinde, o, bir gün, âdeta kutsal bir mekânı ziyaret eden mümin safiyetinde dilinde dualarla sarayı yeniden gezer. Birçok kez geçtiği koridorlardan tekrar geçer, birçok odaya ve salona girer. Burada yaşayan Endülüs hanedan ailesi, hizmetliler ve misafirlerin maddi-manevi ihtiyaçları düşünülerek inşa edilen sarayın muhteşem bir sanat eseri olduğunu bir kez daha müşahede ederek haz alır, mutlu olur. Endülüslü mimar ve sanatkârların bu eşsiz eseri karşısında tefekküre dalan ve hatta trans hâline geçen Abbas, zamanın nasıl ilerlediğinin farkında olmadan gününü verimli bir şekilde geçirerek akşamı eder.

Artık karanlık bastığı için "Aslanlı Meydan"da huşu içinde namaza durur ve selam verdikten sonra günün getirdiği yorgunluktan âdeta kendinden geçercesine seccadesinin üzerinde uykuya dalar. Gecenin bir saatinde uyanır; ay ışığında bu ihtişamlı saraya ait meydanı seyre dalar ve hayalen geçmişe yolculuk eder. Ancak, gecenin sessizliğinde "Gülbahçe Avlusu"ndan gelen ayak sesleri ve konuşmalarla irkilir. Hayret ve korku içinde kuytu bir yere çekilip beklerken birbirinden güzel, peri yüzlü on iki Müslüman kız görür. Kızlar havuzun kenarına gelir ve ellerini semaya açıp dua edince havuza su dolmaya başlar. Molla Abbas gördüklerinin büyüsüne kapıladursun, bu kızlar namazlarını eda ederler ve geldikleri avluya doğru süzülürler. Bu arada, havuzun suyu da çekilir (yazar, bu

tasvirleriyle âdeta namaza dair bir keramete işaret eder). Molla, merak saikasıyla kızları takip etmeye başlar, ancak kızlar onu fark ederler ve bir "Frenk" olduğunu zannedip korkuya kapılırlar. Fakat o, Müslüman olduğunu, kendisinden çekinmemeleri gerektiğini ifade eder.

Bu arada, Paris'ten tanıdığı ve kendisinden hayli istifade etmiş olduğu Şeyh Celâl adında yaşlı ve bilge zat çıkagelir ve korkmamalarını söyler. Böylece, gecenin ilerleyen saatlerinde Molla Abbas'ı da yanlarına alarak sarayın içinden yer altına inen gizli bir yoldan saatlerce yürürler. Bu karanlık dehlizlerden rahatça geçerler, zira kızların ellerinde ilginç bir şekilde elektrikle yanan lambalar bulunmaktadır. Nihayet, yüksek dağlarla çevrili bir ara dinlenme yerine gelirler. Burada Molla Abbas'la Şeyh Celâl arasında şu şekilde bir diyalog cereyan eder:

"Ey oğlum! Şimdiden bahtiyar bir cemaate katılmaya nâil oldun. Bak karşıdaki dağın dibinde, yine karanlık bir yol var. Bu yol ile on beş dakika yürürsek, Dârürrahat isimli ülkeye ayak basarız."

"Ey şeyh! Bu ülke dünyada mıdır?"

"Evet oğlum! Fani dünyadadır ancak Doğu ve Batıdakiler, tarih ve coğrafya ilimleri bu ülkeden habersizdir."

Molla Abbas, Şeyh Celâl'in söylediklerini anlamlandırmaya çalışır ve Avrupa'nın ilmî sahada geldiği düzeyi de düşünerek böyle bir yerin meçhul kalmasına hayret eder. Buna karşılık o: *"Aklını zorlama, tarif ederiz, anlarsın. Sabret oğlum!"* der. Bu ifadeler onu bir nebze teselli eder.

Bu arada, kızları yanına çağırır ve Molla Abbas'la tanıştırır. Molla Abbas'ı takdim ederken şu ifadeleri kullanır: *"Sizlerin karşılaştığı Abbas Efendi dahi, Taşkent'te ve daha sonra Paris'te bir hayli ilim tahsil etmiş biridir. Şöyle*

ki, bizim hâl ve ahvalimizi anlayıp idrak edebilir sanıyorum. Kusurlarını görmeyin, cehaletini affedin, adaletli ve insaflı davranın. İslâmî ve medenî bir topluma katılmaya gayret edip buna layık olur ümidindeyim. Görmediğini görür, bilmediğini öğrenir, zihni açılır…"

Bu ifadelerden de anlam çıkarmaya çalışan Molla Abbas, Taşkent'te gördüğü medrese tahsili yanında, Avrupa'da da eğitimini sürdürerek bilgisini ve görgüsünü geliştirdiğini, hatta memleketinde olsa en önemli âlimlerden biri olabileceğini düşünerek, Dârürrahatlıların kendisini alfabeye yeni başlayan bir talebe gibi görmelerine bir karşılık bulamaz.

Diyaloğun ilerleyen bölümlerinde Şeyh, beraberinde bulunan kızların üniversite öğrencisi olduklarını ve sınıflarını birincilikle geçtikleri için mükâfat amacıyla –yer altı geçidinden geçerek– atalarından kalma Elhamra Sarayı'nı ziyaret ettiklerini söyler. İşte böyle istisnaî bir ziyaret esnasında kendisine tesadüf ettiklerini, ayrıca, göreceği halkın şehir kurucu Müslüman bir halk olduğunu ve Arapça konuştuklarını ilave eder.

Şeyh Celâl, geri kalmış İslâm ve gelişmiş Batı ülkelerinden dahi üstün bir topluma tanıklık edeceğine Molla Abbas'ı (daha doğrusu Müslüman okuyucuları) hazırlamaya çalışır. Böylece bu üstünlüğün, ilme ve âdetullah kanunlarına riayetten ve Müslümanlığın emrettiği şartlara bağlılıktan kaynaklandığını; bu düsturlara riayet etmesi gerekirken taassup gösteren –Rusya ve diğer İslâm beldelerinde yaşayan– Müslümanların nasıl geri kaldıklarını etkili bir şekilde işleme fırsatı bulur. Bu bakımdan, yazarın İslâm ülkelerinin genelinde kızları okutmanın düşünce aşamasında dahi olmadığı bir dönemde, Dârürrahat'ta

çarpıcı bir örnekle kızların üniversite tahsili görmelerinden bahsetmesi ilginçtir.

Molla Abbas ilk intibalarında, kullanılan fenerlerin mum ve çıra ile değil de, o zamanlar dahi Avrupa'da henüz yeni kullanıma sokulan elektrik enerjisinin el fenerine tatbiki ile aydınlanmanın sağlanmasından etkilenir. Böylece, medeniyetin bir nevi sembolü olan elektrik konusu işlenerek Avrupa'nın geldiği teknik aşamanın ilerisinde bir düzeye Müslümanların dahi ulaşabileceğine işaret eder. Ayrıca, Müslüman kızların yüzleri açık bir şekilde sade bir giyim ve tesettürle dolaşmalarına, hatta erkeklerle seviyeli ve rahat bir şekilde konuşmalarına da dikkat çeker. Bu iki örnekle ilmin ve teknik gelişmelerin Müslümanların sahip çıkması gereken bir kazanım olduğunu ve kadınların serbest bir şekilde sosyal hayata katılmasının da elzem olduğu düşüncesini kuvvetlendirir.

Molla Abbas ve beraberindekiler, gizliliği temin edecek bazı kurallara riayet ederek ve yarım saat yürüyerek Dârürrahat'a gelirler. Molla Abbas, burada, cennetten bir köşede bulunan bir insanın şaşkınlığı içinde kalır. Etrafı yüksek dağlarla çevrili olan bu belde, âdeta bağ ve bahçelerle süslenmiştir, sular şakır şakır akmaktadır ve her tarafta bir düzen görülmekte, her mekândan güzellik tezahür etmektedir. Büyük bir şehrin sınırları ölçüsünde olan –deyim yerindeyse– bu site devletinin alanı, bir uçtan diğer uca üç saatlik mesafededir.

Bu beldenin hikâyesini ise yol arkadaşlarından biri olan Feride Banu adlı genç ve kültürlü kızdan dinlemesi daha da ilginçtir. Diğer ütopyalarda bu vazife daha ziyade yaşlı ve bilge kişiler veya şehrin önde gelen yöneticileri tarafından –gelen misafirlere anlatılarak– yerine getirilirken,

Gaspıralı'nın ilk etapta bir kızı tercih etmesi yine kadınlara verilmesini istediği rolü pekiştirmek amacından kaynaklandığı tahmin edilebilir.

Feride Banu Dârürrahat'ın hikâyesini şu şekilde özetler:

Önce, İspanya'ya geçen Müslüman atalarının yapmış olduğu fütuhattan, kıtaya getirdikleri anlayış ve kurdukları medeniyetle ilgili olaylardan bahseder. Ancak, asırlarca süren hâkimiyetin ve terakkinin bir de tedennî dönemi bulunmaktadır. Bu noktada Feride Banu, bir filozof, âdeta bir İbn Haldun edasıyla olayları tahlil etmektedir. Bu tahlillerde bir yönüyle Büyük Atlantis'te insanların doğru yoldan ayrılması sebebiyle medeniyetin çöküşüne, bir yönüyle de Kandid'in kaderciliğine benzer ifadeler bulunmaktadır:

"Hikmet-i İlâhî ve Kader-i İlâhî'nin ne yazdığına insan aklının ermesi mümkün değildir" ifadeleriyle bu çöküş sürecine tasavvufî bir anlam da yüklemektedir. Ona göre, *"Her başlangıcın bir de sonu vardır. Her şey aslına dönecektir. (…) Varlığın ve yokluğun, ilerleme ve çöküşün sebepleri kendi içimizde vardır. Yok oluşumuza sebep olan acı ve zehir, mutluluğumuza sebep olan manevi kuvvet içimizdedir. Doğruluk ve nefsaniyet, hakkaniyet ve zulüm, merhamet ve zalimlik, tembellik ve çalışma, ilme muhabbet ve cehalete meyil, yiğitlik ve alçaklık, cesaret ve korkaklık hep insanlara mahsus şeylerdir."* Dolayısıyla Endülüs'te kurulan muhteşem medeniyet de bu kaidelerden nasibini alır, daha doğrusu, ilerlemesini ve gelişmesini temin eden hasletlerin yerini zıtları alarak, –isyan, tembellik, sorumsuzluk, kir, kin, ayrılık– milletin ve devletin vücudunu yok etmeye başlar. Bunun akabinde millet ve devlet bölünürken düşman krallık güçlenir.

Böyle bir aşamaya gelindikten sonra, muhtemel bir kuşatma ve yok olma tehlikesine karşı halifenin danışmanlarıyla yaptığı müzakerelerde, Granada şehri yakınlarındaki dağların ötesine geçip halkın kurtuluşunu temin edecek, sarayın içinden kazılacak gizli bir tünel açılmasına karar verilir. Mecliste bulunanlardan başka hiç kimsenin haberi olmadığı bu karar uygulamaya konur ve böylece tünel kazma işlemi hayata geçirilir. Fakat dağlarla kuşatılmış bir alana çıkan tünel, kurtuluş için istenilen neticeyi hâsıl etmez. Aradan onlarca yıl geçtikten sonra hayatta kalan birkaç kişi dışında bu tünel işi tamamen unutulur.

1491 yılı, Granada şehrinin ve hatta Endülüs medeniyetinin sonunu getiren olayların yaşandığı yıl olarak tarihe geçer. Zira İspanyollar Ferdinand ve İzabella'nın liderliğinde işgal niyetiyle şehri kuşatma altına alırlar. Buna karşılık, Halife Abdullah es-Sagîr'de kuşatmayı yaracak ve düşmanlarını püskürtüp mağlup edebilecek cesaret, kararlılık, daha doğrusu bir komutanda ve liderde bulunması gereken dirayet yoktur. Ferdinand, Arapların savaşçılığını bildiği için rüşvet, fitne ve propaganda ile halkı bölmek ve zayıf düşürmek için her yola başvurur. Bu girişimler önemli ölçüde tesirini gösterir. Ancak, halkın büyük çoğunluğunun hâlâ savaşmaktan yana olduğunu bile bile halife can derdine düşer ve sarayda yapılan toplantıdan şehri teslim etme kararı çıkarır. Ancak, komutanlardan Musa bin Ebü'l-Gazanî savaşmanın mantıklı gerekçelerini ortaya koymasına rağmen mecliste bulunanları ikna edemez.

دار الراحت مسلمانلری

— اثر —

ملا عباس فرانسوی.

« ترجمان » ك اشبو ۱۹۰۶ سنه‌سی جمله مشتریلرینه مجانًا
حدیه اولهرق طبع ایدلمشدر.

Безплатное приложеніе къ газетѣ «Переводчикъ»
за 1906 г.

باغچه سرایده « ترجمان » الکتریق مطبعه‌سنده
باصلدی.

Электро-печатня „Переводчикъ“ г. Бахчисарай.

Kumandan Musa, yapılacak bir şeyin kalmadığını anlayınca, ailesi ve sözünün geçtiği yakın akrabalarını toplayıp şehir teslim edildiği zaman kurtulmaları için nasıl hareket edecekleri, ileride hayatlarını nasıl düzenleyecekleri konusunda açıklamalarda bulunur ve helalleşerek ayrılır. Daha sonra pürsilah atına atlayıp şehir surlarını geride bırakır ve çevresini saran düşman askerleriyle ölünceye kadar kahramanca savaşır. Pek yaman bir savaşçı olan bu zat, birçok düşmanı öldürdükten sonra şahadet şerbetini içerek bu fani dünyaya veda eder. Ancak, Dârürrahatlılar onun söylediklerine asırlar boyu sadık kalırlar. Zira onların gönlünde taht kurmayı başaran Serdar Musa'nın "şahs-ı manevîsini" daima yanlarında hissederler.

Bu arada, 130 kişiyi bulan Musa'nın dost ve akrabaları bahsi geçen tüneli kullanarak temellerini atacakları Dârürrahat ülkesine gelirler. Ayrıca, gerekli kitap, araçgereç ve eşyaları da yeni yurtlarına taşıma fırsatı bulurlar. İşin en önemli tarafı, benliklerini kaybetmezler ve Endülüs medeniyetinin ruhunu da beraberinde getirirler. İşte, bütün dünyadan gizli kalan bu küçük beldede yaşayan insanlar kahraman Musa'nın vârisleri veya akrabalarının çocuklarıdırlar.

Bu hikâye ile diğer ünlü ütopyalarda efsanevî Eski Yunan, Roma, Mısır, İran, Hint medeniyet ve kültürleriyle kurulan rabıtaya benzer bir irtibatı, Gaspıralı, Dârürrahatlılar ve sair Müslümanlar için âdeta ikinci bir "altın çağ" olan Endülüs medeniyeti ile kurmaktadır. Bunun yanında, etkiyi artırmak için birçok Müslüman unsur açısından önemli olan cengâverlik ve cihat ruhundan da faydalanmaktadır. Musa'nın kahramanca düşmana karşı cihadı

bu manada romana renk katmaktadır. Burada, hem kalemin hem kılıcın hakkına işaret edilmektedir.

Nitekim Gaspıralı, ilmî yazılarıyla dile getirdiği veya tartıştığı problemlerle Müslüman-Türk aydın kesimlerine hitap ederken *Dârürrahat Müslümanları* romanı ile de geniş okuyucu kitlesine bu düşünceler çerçevesinde bir ruh kazandırma gayretindedir.

Romana dönecek olursak, Molla Abbas, Feride Banu'nun hikâyesini dinledikten sonra Şeyh Celâl'le diyaloğuna devam eder. Bu sohbetlerden anlaşıldığına göre, diğer ünlü ütopyalarda olduğu gibi Dârürrahat halkı da dış dünya ile irtibatını dikkatli bir şekilde sürdürür; daha doğrusu dış dünyayı takip ederler, fakat beldelerini bu dünyadan saklı tutarlar. Her ne kadar İspanyollar (Avrupalılar) eski vahşi ve cehalet dönemlerini geride bıraksalar da bu kurala sıkı bir şekilde riayet edilmektedir. Bunun en önemli sebebi, Serdar Musa'nın 2097 tarihine kadar buradan çıkmamaları yönünde kaleme aldığı vasiyetidir.

Bu vasiyet kırk kilit altında, kırk imam tarafından korunmaktadır. Bunun sebebi, ülkenin kırk köy, kırk cemaat ve bir beldeden (Dârüssaadet) oluşmasıdır. More'un Ütopya adasında kırk beş şehirden bahsedilmektedir ki, o zamanın İngiltere'sine tekabül eden bir yapı olduğu ifade edilmektedir. Gaspıralı'nın romanındaki köy ve cemaatlerin sayısı ile merkeze verilen adın Dârüssaadet (Dersaâdet=İstanbul) olduğu düşünülürse bir yönüyle Osmanlı İmparatorluğu'nu akla getirmektedir. Mimarlar tarafından planlanan siteler ve eserler nasıl ki küçük bir model veya maket üzerinden somutlaştırılırsa Gaspıralı da âdeta Osmanlı Devleti ve toplumuna benzer ideal ve sağlıklı bir model ülkeyi zihninde canlandırmış, romanın

imkânları ile akla yakın hâle getirmeye çalışmış olmalıdır. Ancak, her iki ülkenin birbiriyle örtüşmeyen tarafları bu benzetmemizi bir ölçüde zayıflattığını da göz önünde bulundurmamız gerekir. O da, Osmanlı Devleti bünyesinde, Müslim-gayrimüslim unsurlar bulunmasına rağmen, Dârürrahat'ta sadece Müslüman Araplar yaşamaktadır.

Diğer taraftan, kanunların ve törenin hâkim olduğu ülkenin yönetimi Musa soyundan gelen bir "emîr" tarafından deruhte edilmektedir. Yani, şeriat ile ortak alınan kararların (hukuk ve istişarenin) uygulayıcı ve takipçisi, en üst yönetici konumunda olan "sultan veya emîr"dir.

Ütopyalardaki yerleşim yerlerindeki simetri ve düzen Dârürrahat ülkesinde de görülmektedir. Köyler, son derece düzenlidir. Köy meydanında bir cami, medrese ve meclis bulunmaktadır. Evler camiye eşit uzaklıktadır, hepsi taş işçiliği ve güzel bir mimari tasarımla hayata geçirilmiştir. Sağlık şartlarına uygun olması bakımından zeminle bina arasında taş kemerler bulunmakta, evler sağlam temeller üzerine oturtulmaktadır. Bu tertip ve düzenle evlerde sıhhî bir hayat ortamı oluşmakta, ayrıca sağlık alanında alınan önleyici tedbirlerle halkın nerede ise hastalıklardan haberi bulunmamaktadır.

Molla Abbas, medrese ziyaretinde hayranlığını bir kat daha artıran bir eğitim sistemiyle karşılaşır. Ama Türkistan'daki medreselerin ne kadar geri olduğunu düşünerek de hüzünlenir. Zira, Türkistan'da sadece dinî ilimler okutulurken burada, tıp, fizik, kimya, mimarlık, mühendislik, sosyal bilimler, siyaset, iktisat gibi her alanda dersler okutulmakta, bu noktada kız-erkek ayrımı yapılmamaktadır. "Köyün imamı" ile arasında geçen diyalogda *"ilimlerin*

tahsilinin fitne ve fesada sebep olduğu" fikri eleştirilir. Köyün imamı, eski Müslümanların ilim tahsili konusundaki hassasiyetinden Türkistan gibi İslâm beldelerinde iz kalmamasına hayret eder ve bunun vahim derecede kötü bir durum olduğunu belirtir. En önemlisi, okuma-yazmanın bütün Müslüman kadın ve erkeklere farz olduğuna bir kez daha dikkat çekilir. Köyde, kız ve erkek çocuklara verilen eğitimde her türlü yöntem kullanılır; nazarî ilimler öğretildikten sonra tatbikata geçilmesi için gerekli araç-gerecin hazır bulundurulduğu da ifade edilir.

Dârürrahat'ta ulaşım raylı sistem üzerinden hareket eden arabalarla sağlanır; ancak, bu arabalarda at kullanılmaz. Avrupa'da kullanılan trenlerde olduğu gibi ateş ve duman da görülmez. Gaspıralı, bu noktada hayal gücünü kullanarak, elektriğin yeni bir enerji kaynağı olmasına rağmen burada geliştirilerek bahsi geçen ulaşım araçlarına tatbik edildiğini yazar. Ayrıca her evde telefonun kullanıldığını işler ki, bu durum romanın yazıldığı tarih itibarıyla hayli çarpıcı bir düşünce olsa gerek. Zira, elektriğin ve haberleşmenin Avrupa'da günlük hayatta bu derece yaygın olmadığı bilinmektedir.

Molla Abbas ile ona arkadaşlık eden ülke sakinleri Dârürrahat'ın merkez şehri olan Dârüssaadet'e hızla hareket ederken son derece mamur beldelerden geçerler. Şehre vardıklarında ne Türkistan'ın yamuk-yumuk eski evleri ne de Avrupa'nın büyük ve zevksiz binalarına rastlarlar. *"Kaldırım boyunca hepsi birbirinden güzel desenlerle süslenmiş parmaklıklar ve bunların arasında da gül bahçeleri içinde evler"* şüphesiz ki mutlu, huzurlu bir toplumun varlığından haber verir. Gece olduğunda şehrin

dış mekânları ile evlerin içi merkezî bir sistemle otomatik bir şekilde elektrik şebekesi sayesinde aydınlatılır. Molla Abbas, gördüklerine ve duyduklarına hayran kalırken ilme intisap ve riayet eden Müslümanların neleri başarabileceğini ortaya koyar:

"Durumu düşünüp hayli kederlenmişsem de Müslümanların bu yüksek derecedeki medeniyet eserlerini görüp ferahlamış; yaşam düzeylerinin Avrupa'dan ileri olduğunu ve biz Türkistanlıların ne kadar geri olduğunu anlamıştım."

Dârürrahatlıların dış ülkelerle ilişkisi olmadığından, ülke içinde yapılan ticarette geçerli olmak üzere dinar, yarım dinar ve çeyrek dinar şeklinde üç çeşit para kullanmaktadır.

Daha sonra tanıştığı şehrin kadısından ülke halkının ne kadar dürüst bir hayat yaşadığını anlar. Kadı, *"Dikkat edin, ülkemizde en büyük suç yalan söylemektir. Cezası çok ağırdır. Yalancıları hapsetmeyiz, hapishane açıktır ancak etrafında bin kişi bile olsa kimse onunla konuşmaz, görüşmez"* der. Çocukluğunda nadiren de olsa hastalık veya başka sebeplerden dolayı eğitimini tamamlayamayan insanlar arasından çıkan suçlular ıslah edilinceye kadar bu durum devam eder. Dolayısıyla, insan onuruna yakışmayan kamçı, hapishane gibi cezalara gerek kalmaz. Eğitimde de pedagojik kurallar uygulandığından, dayak, horlama, sövme gibi cezalar görülmez.

Tarım ve hayvancılıkta modern metotların uygulandığı anlaşılır; örneğin tavuk üretiminde kuluçka yöntemi kullanılır. Halkın bilgilenmesi için ülke çapında gazete yayımlanmaktadır. Molla Abbas, bu gazeteyi tetkik ettikten sonra, Dârürrahat halkının "kendileri bilinmediği hâlde",

dış dünyadan haberdar olduğuna sevinir. Ayrıca ülke içinde yapılan icatlar ve keşifler, gazetede haber olarak yer alır.

Dârürrahat'ta, temizlik, modern tarım ve hayvancılık, çevre düzenlemesi insan odaklıdır ve hayli gelişmiştir. Hayvanlara karşı şefkat duyulur ve More'un *Utopia*'sında olduğu gibi, avlanma gibi âdetlere iltifat edilmez.

Siyaset bilimi ve geleceği ilmî metotlarla tahmin etme (fütüroloji) yöntemleri gelişmiş olan Dârürrahatlı bir kanaat önderinin, Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edileceğinin yüz sene öncesinden tahmin edilebileceğini belirtmesi Molla Abbas'ı hayrete düşürür.

Daha sonra, Feride Banu'nun babası tarafından evine davet edilen Molla Abbas, bu davete icabet eder. Burada, harem-selamlık gibi Şark âdetlerine yer verilmez. Feride, babasının yanında misafiriyle medenî bir şekilde diyaloğa girer ve misafirlerine hizmet eder.

Feride Banu'nun babası, dağlarla çevrili olan ülkenin hangi metotlarla ıslah edilip halkın sağlığına elverişli hâle getirildiğinden bahseder. Bunun ilmî metotlar ve çalışkanlıkla başarıldığının altını çizer. Endülüs Müslümanlarının sahip olduğu bütün ilmî birikimleri tevarüs eden Dârürrahat Müslümanları, bu birikimlerine dünyadaki diğer ilmî gelişmeleri de katarak daha ileri bir seviyede bir bilgi ve ilim düzeyine erişirler. 300 bin nüfuslu olan ülke halkı, ahlakî değerlere bağlılığı ve sosyal sorumluluğu yönünden –ünlü ütopyalarda görüldüğü gibi– son derece titiz bir toplumdur. Molla Abbas bunu şu ifadelerle dile getirir:

"Dârürrahat Müslümanları arasında var olan şenlik, emniyet, temizlik, zevk ve safa diğer insanlarda gördüklerinizgibi değil. Kin, haset, fuhuş, nefsanîlik, zulüm, açlık

ve fakirliğin ne olduğunu bilmezler. Bu kelimeleri ancak sözlüklerde görüp anlarlar. İlim sahibi olma isteği herkeste vardır, hayatlarını bunun üzerine kurup, görülmemiş derecede rahata, tasvir edilmeyecek derecede saadete nâil olmuşlardır."

Türkistan taraflarında her türlü müzik çeşidinin edepsizlik olarak kabul edilmesine karşılık, burada musiki zevki hayli gelişmiş, günlük hayatın içinde yer almıştır. Musikinin iyi veya kötü yönde kullanılması, –bir kimyacının ilaç veya zehir üretmesi gibi– faydalı veya zararlı bir sonucu doğuracağına inanırlar.

Bu arada Feride Banu, bir müzik aleti eşliğinde kendilerine şarkılar söyler. Molla Abbas, bu aileyi tanıdıktan sonra, *"Ne güzel bir hayat! Babası hoca, iki oğlu öğretmen, kızı doktor ve insan suretinde bir bülbül. Ne bahtiyar insanlar bunlar böyle"* diye düşünür. Ayrıca, hizmetçi ve köle kullanmayan, kendi işlerini kendileri yapan bir aile olması da dikkatinden kaçmaz.

Dârürrahat'ın idare merkezi olan Kasr-ı Zühre'de de ağırlanan Molla Abbas'ın, burada gördüğü düzen ve sanat değeri eşsiz süslemeler dikkatini çeker. En önemlisi sarayda gördüğü bir "ekrandan" (kürsüden), aynalar kullanılarak bütün ülkenin yollarını, evlerini görmenin ve halkı izlemenin mümkün olduğunu anlar. Saraydan bütün ülkeyi tarassut etme imkânı sağlayan bu sistem sayesinde, herhangi bir sorundan "emîr hazretlerinin" anında haberi olmaktadır. Ancak emîr, adil ve insancıl bir kişiliğe sahip olduğundan kendi ülkesindeki hükümdarların despotik anlayışı onun dünyasında söz konusu değildir. Bundan dolayı –periskop yöntemiyle– oluşturulan bu düzenek vasıtasıyla halkının sorunlarıyla süratle ilgilenebilmektedir.

Böylece, teknik imkânlar, adil bir idare ile halkın huzur ve mutluluğuna hizmet etmeye vasıta olmaktadır.

Molla Abbas'ın ülkesinde Rus ve Frenklerin hüner ve sanatına karşı ilgisizlikten bahis açılınca emîr, bunun ne kadar yanlış olduğunu –Bacon'ın da *Yeni Atlantis*'te kullandığı– bir örnekle açıklar:

"Çin'in durumu büyük bir ibrettir. Bu millet yalnız kendini insan bilip, ilim ve hünerin yalnız kendilerinde olduğuna inanmıştı, diğer milletleri hep kendilerinden aşağıda ve vahşi zannediyorlardı. Onlarla olan bütün ilişkilerini kesmişlerdi. Ama sonuçta ne hâle geldiler? Hepsi zekâ olarak çocuk seviyesinde kaldı. Koskoca 400 milyonluk bir devlet, Belçika devletinin hâkimiyeti altına girdi."

Dârürrahat toplumunda güçlü bir hiyerarşi, sınıfsal ayrım ve sosyal tabakalaşmadan bahsedilemez, zira hepsi eşit seviyede yurttaşlardır. Yönetimde kadınlar da görev alırlar. Hatta kadı (hâkim) olarak tayin edilen hanımlar da bulunmaktadır. Evlilikte kadının mal-mülk cihetinden hakları vardır. Evlenecek adaylara doktor raporu alma zorunluluğu getirilir. Her aday kendi yaşına uygun bir eş seçme durumundadır; yaşlı erkeklerin genç kızlarla evlenmesi mümkün değildir. Ayrıca, ülkede tek eşliliğin geçerli olduğu emîrin tek eşli olmasından da anlaşılmaktadır.

Molla Abbas, Dârürrahat ülkesinde bir ay kadar kaldıktan sonra buradan ayrılmak ister. Ancak, ülkeye girmenin ve çıkmanın istisnaî bir durum olması hasebiyle konunun mecliste görüşülüp izin çıkması hâlinde bunun mümkün olabileceği kendisine bildirilir. Bununla beraber, kalması hâlinde kendisinin rahat ettirileceği konusunda şüphesi yoktur. Benzer özellik yukarıda işlediğimiz

diğer ütopyalar için de geçerlidir. Gaspıralı dahi ütopyasında bu gizemi işler. Burada önemli olan husus, sorunların tek adamın görüşleri doğrultusunda değil de istişare mekanizmasıyla çözüme kavuşturulmasıdır.

Mecliste yapılan görüşmeler neticelenip izin çıktıktan sonra durum Molla Abbas'a bildirilir. Götürüldüğü mahkeme binasındaki bir odada Dârürrahat'ta kendisine verilen hediyeler, elbiseler alınır ve kendi elbiseleri giydirilir. Bu arada, kendisine mihmandarlık etmiş olan Feride Banu ziyaretine gelir ve böylece vedalaşırlar. Bir süre sonra Molla Abbas buradan esrarengiz bir şekilde dışarı çıkarılır. Gözünü açtığında Granada'daki Agustin Hastanesi'nde olduğunu anlar. Önce güzel bir rüya gördüğünü düşünür; ancak daha sonra gördüklerinin hakikat olduğunu anlar.

5. Ütopyalar ve Dârürrahat'ın niteliklerine dair düşünceler

Daha ziyade rasyonel (akılcı) düşüncenin hâkim olduğu ütopyalar, neticede yazarların müktesebatına göre veya ilgi duydukları farklı konular çerçevesinde kaleme alınırlar. Ancak, bilginin kudretine, eğitimin gücüne önem verilmesi temel dinamiklerdendir. Dolayısıyla akılcılık hayatın tanziminde en önemli ilkedir ve eğitim yoluyla bu anlayış gelecek nesillere aktarılmaktadır.

Ütopyaların mekânlarında ve hayat alanlarında bir tertip ve düzen hâkimdir. Şehirler simetrik olarak inşa edilir; hatta hayat tarzı, giyim kuşam, davranışlarda bile belli standartlar vardır. Bütün ütopyalarda siyasî ve kolektif ahlakın, toplumsal anlayışın sonucu olarak ihtiyaçların karşılanmasını esas alan bir planlamadan söz edilebilir. Halk,

kendi menfaatlerine hizmet ve huzurunu temin eden böylesine "güzel bir düzeni" özenle korur. Ütopik metinlere sinmiş olan bu anlayış aynı zamanda ütopyacıların yaşadığı toplumlarda hükümferma olan hayat tarzını ıslahın ötesinde yeni bir hayat tarzını da empoze eder.

Ütopya yazarları, yaşadıkları topluma ve zamana duyarlı insanlardır. Sosyal hayatı etkileyen kötülüklerden ve onların düzeltilmesinden büyük ölçüde sorumluluk duyarlar. Bu bakımdan, dönemlerinde gerek yönetimden, gerek toplumsal arızalardan kaynaklanan yanlışlıklar karşısında derinden üzüntü duyarlar. Bu yanlışlıkları gidermek, halka ve yetkililere yol göstermek için çözümler üretmeye kendilerini mecbur hissederler. Yani, kendilerini toplumun geleceği konusunda büyük ölçüde sorumlu tutarlar. Ütopya yazarı, bu sebeple duygu ve düşüncelerine uygun bir çözüm bulmanın gayreti içine girer. Tanrı'nın kendisine verdiği bu duygu ve talepler için mutlaka bir karşılığın dahi bulunduğunun, bunu ortaya çıkarmanın âdeta kendi çalışmalarına bağlı olduğunun bilinciyle hareket ederler.

Ütopya yazarının bir diğer özelliği insan sevgisi ile dolu olması ve insanın mutluluğunu hayatın merkezine almasıdır. Hatta, bu sevgi yine hümanist bir anlayışla tüm canlılara da teşmil edilebilir. Zira diğer canlılar hayatın idamesini temin eden varlıklardır. Ütopyacı, insanın idraki, aklı, hafızası ve yeteneklerinden dolayı onun sağduyusuna inanır, güvenir. Geleceğini kendi iradesiyle kurabileceğini, böylece mutluluğa erişebileceğini düşünür. İnsanın, kendi iradesi ve özgüveniyle hareket edince farklı inanç ve düşüncede olanlara karşı hoşgörülü davranacağına dair ümitlenir.

Ütopyalarda herkes çalışmak mecburiyetindedir; tembellik, uyuşukluk, sebepsiz yere işi savsaklama gibi alışkanlıklar söz konusu dahi edilmez. Bununla beraber, eşitlik ve iş bölümü ekseninde yapılan planlama ile tevcih edilen vazifeler, çalışma saatlerinin azalmasına sebep olmaktadır. Böylece çalışanlar, daha az zahmetle toplumda yapılması gereken işleri kâmilen tamamlama imkânına kavuşurlar ve insanlara kendilerini bediî sanatlar yönünden geliştirmek için vakit kalır. Diğer taraftan, tembellik sebebiyle çalışmayanlar, toplumsal hayattan dışlanarak cezalandırılırlar.

Bu genel niteliklerle beraber, Dârürrahat'ın klasik ütopyalarla paralel ve aykırı taraflarının bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Dârürrahat'ta işlenen konular İslâm toplumlarının Avrupa medeniyetini kabul edebileceği kalıp ve ritüellerle sunulmaktadır. İslâmî ritüeller daha ziyade ideal dünya/ülke (Batılılaşma=dünyevîleşme) projesi için âdeta kabullenilebilirliği artıran bir işlev görmektedir. Zira, zahirde her ne kadar İslâmî bir vurgu var ise de meselenin künhünü ortaya koyan "dünya ahiretin mezrasıdır/tarlasıdır" (dünyada yapılan bütün faaliyetlerin gerçek karşılığının ahirete müteallik olduğu) hakikati noktasından zayıf düşmektedir. Yani ahlaklılık ve dindarlığın, daha doğrusu dinî telkinlerin modernist yaklaşımlarla ilgisinin ön plana çıkarılması hususu, dünya cennetine hizmet ettiği oranda önemi hâiz olduğu belirgindir. Yoksa İslâm'ın vaz' ettiği uhrevî bir din anlayışından bahsetmek zordur veya böyle bir temel anlayış açık değildir. Bu cümleden olarak, Gaspıralı, İslâm hukuku, inancı ve kültürüyle yoğrulmuş bir toplumsal yapı ile meydana gelen sosyal düzenin çağa uygun düşebileceği ve İslâm ülkelerinin geri kalışında Batı sömürgeciliğinin fonksiyonu konusunda medrese kökenli

veya geleneksel İslâm düşüncesini özümsemiş münevverler gibi kafası net olduğu şüphelidir. Bununla beraber, ütopyasında İslâmî manada bir devletin renk tonu bulunması, dindar ve mutaassıp Müslümanların Batı medeniyetine karşı soğukluğunun giderilmesi, hatta karşıtlığının kırılması amacına matuf olduğunu akla getirmektedir. Daha doğrusu neyin İslâm'a uygun olduğundan ziyade, Avrupa medeniyetine neyin daha uygun olduğu; İslâmî anlayış ve kültürel kodların hangi cihetle uyarlanabileceği daha ön planda gibidir.

Molla Abbas'ın Avrupa medeniyeti için yaptığı tahlillerden bu durum rahatlıkla anlaşılabilir. Bununla beraber Şeyh Celâl'in medeniyetin ve terakkinin temeline insanlığın mutluluğunu koyması, Avrupa medeniyetinin reddi değil, bu medeniyet içindeki önemli bir soruna dikkat çekmek içindir.

Ütopyalarda eşitlik düşüncesi temel değerlerden birisidir. Kötülüklerin en önemli sebebi olduğu düşünülen "fertler arasındaki eşitliksizlik", tabiatıyla toplumdaki huzursuzluğun da kaynağıdır. Bundan dolayıdır ki, ütopyalar, görev ve menfaat tevcihinde eşitlik temelinde toplumsal yapılarını tarif ederler. *"Esasta herkes aynı haklara sahiptir: Besiyi, (aynı şekilde) giysileri, konutu topluluktan alır, karşılık olarak, yetkilerine uygun bir iş görür. Böylece hiç kimse yoksulluktan korkmaz; toplumsal kin ve nefret olamaz; böyle bir bütün içinde, aldatma (sahtekârlık), çıkarcı yalancılık düşünülemez"* (Vexliard, "Utopia'nın Psikolojisi").

Ütopyaların diğer bir özelliği kolektif bir hayatı öngörmesidir. Bir nevi sosyalist bir anlayışı vaz' eden toplumsal düzen övülmektedir. Bu durum, en belirgin şekilde

Ütopya, Güneş Ülkesi ve Eldorado'da görülmekte ise de bazı ütopyalarda mülkiyet ve kültürel ritüeller dikkate alındığında bu derece öne çıkmaz. Dârürrahat ülkesinde ise evli kadınların mal-mülk cihetinden erkekler gibi hakları bulunduğundan buradaki kolektif hayat ile bahsi geçen ütopyalardaki hayat tarzının bu noktada örtüştüğü söylenemez. Zira, aile başlı başına bir birimdir ve çocuklar devletten önce ailenin bir üyesi olarak görülür. Ancak, toplumun tüm fertlerinin aynı derecede eşitliği ve özgürlüğüne önem verilmesi itibarıyla da bir benzerlik göze çarpar. Diğer taraftan, bazı ütopyalarda para kullanılmamasına rağmen, Dârürrahat ülkesinde –sermaye birikimi yönünde değil– alışverişte geçerli bir vasıta olarak bulunmaktadır. Ayrıca, zenginliğe Güneş Ülkesi'nde olduğu gibi açık ifadelerle olumsuzluk atfedilmez.

Vexliard'ın ütopyalar için yaptığı tespitler Dârürrahat'ın dahi çerçevesini vermektedir: *"Bütün ütopyalar, birtakım karşıtları uzlaştırmayı amaç edinen bir toplumsal sistem kurmaya eğilimlidirler. Bu karşıtlar, örneğin şunlardır: Akıl-içgüdü, bireycilik-kolektifçilik, eşitlik-özgürlük, soyut kurgular-pratik zorunluluklar, (…) maddesel refah, bireysel mutluluk-kolektif mutluluk. (…) Bundan başka, ütopyalar din, evlenme, cinsiyetler arasında ilintiler, suç ve cezalar, bilimlerin, tekniklerin, maşinizm'in etkileri ve bunların boş zamanları değerlendirmede rolleri gibi uzlaşmazlıklar doğurabilecek sorunlara dokunurlar"* (Vexliard, "Utopia'nın Psikolojisi").

Diğer taraftan, Dârürrahat'ta fert ve topluma dengeli bir şekilde rol verilmektedir. Örneğin, *Güneş Ülkesi*'nde işlendiği şekilde ferdi toplum için feda eden ve ev hayatının (karı-koca ilişkisinin) tanzimine kadar müdahale

edilen bir düzenleme görülmez. Aksine, ferdin daha ziyade eğitim yolu, önemli ölçüde de kişisel gayretleriyle olgunlaştırılması sonucu meydana gelen mükemmel bir toplumsal düzen ve bu düzeni sıkı bir şekilde koruyan bir mekanizma vardır. Düzenin bozulmaması için çocukların terbiyesi ve idealize edilmesi gerekir. Bundan dolayı beslenmeye, beden ve ruh sağlığına, eğitime önem verilir. Buna rağmen yanlış yola sapanlar bir şekilde topluma kazandırılarak sosyal düzenin yara almaması temin edilir.

Dolayısıyla Dârürrahat'ta hem toplumsal eşitliğe ve düzene, hem bireysel gelişme ve olgunlaşmaya önem verilmektedir. Ancak, Platon'un *Devlet*'i, *Utopia* ve *Güneş Ülkesi*'ndeki ferdin toplumsal düzen içinde kendini geliştirmesi daha ziyade ağırlık kazanırken, *Dârürrahat*'ta –Yeni Atlantis'te kısmen olduğu gibi– ferdin gelişmesi ile toplumsal yapının müspet yönde tanzimi aynı düzlemde ifade edilmektedir. Bununla beraber, Gaspıralı, ruh terbiyesi ile insanın kendini yetiştirmesi ve "kâmil bir insan" olması yönünden daha ziyade XII. yüzyılda yazılan *Hay bin Yakzan* ile kendi çağdaşı Filibeli'nin kaleme aldığı ütopik romanı *A'mâk-ı Hayâl*'de dile getirilen düşüncelere yaklaşmaktadır. Ancak, bahsi geçen ütopik metinlerdeki tasavvufî ve uhrevî manada Tanrı'yı keşfedip olgunlaşmaktan ziyade dünyevî amaca yönelik bir olgunlaşma söz konusudur.

Klasik ütopya metinlerinde büyük medeniyetlerle irtibat kurulduğu gibi *Dârürrahat*'ın da Endülüs medeniyetinin özünü ve anlayışını tevarüs ettiği görülmektedir. Anlatım yönü itibarıyla da diğer klasik ütopyalardaki gibi bir seyyahın anıları şeklinde konular dile getirilmekte ve böylece yazar kendini muhtemel tepkilere karşı

tabir caizse güvenceye almaktadır. Aynı şekilde, adil ve eşit bir şekilde temelleri atılan toplumda bilimin, rasyonel düşüncenin bütün unsurları yer almaktadır. Ancak, Dârürrahat'ta dinî semboller ve anlatımların fazlaca yer alması klasik ütopyalardaki akılcılıkla görünüşte tezat teşkil etse de yazarın bu tercihinin, –muhtelif yerlerde altı çizildiği şekilde– hitap edilen toplumsal kesimlerin duygularını okşamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Okuyucuların hassas olduğu konularla hemhâl olunduğu, hatta birinci derecede önem verildiği intibaı verilerek asıl amaçlanan hedefler bu sayede içselleştirilmek istenmektedir. Gaspıralı, gerileyen İslâm medeniyeti ile hükmünü icra eden ve geleceğin yegâne mümkün medeniyeti olarak görülen Batı medeniyeti arasında çıkış yolu aramaktadır. Bu çıkış yolunda, Müslüman kalarak, ancak İslâm kültür ve geleneklerini uyarlayarak Batılılaşmak, hatta bu medeniyete iltihak etmekten yana olduğunu söylersek hata etmemiş oluruz. Yazarın düşünce dünyasında bir kısım zorunluluklardan kaynaklanan perdelemeler kaldırıldığında bu hep göze çarpmaktadır.

Bununla beraber, Dârürrahat'ın bir İslâm beldesi olması, dolayısıyla yönetim ve hukukta dinî kuralların tesiri görülmesi dönemin anlayışına da uygun düşmektedir. More ve Campanella, bütün dinlere müsamaha gösteren seküler bir anlayışı ön planda tutarken, Dârürrahat, Yeni Atlantis'le daha ziyade paralellik arz etmektedir. Zira, Yeni Atlantis dindar insanların yaşadığı Hristiyan bir ülkedir. Bunun yanında Ütopya'nın kurucusu Utopus ile Dârürrahat'ın manevi kurucusu Serdar Musa'nın koyduğu hükümlere riayet edilmesi yönünden bir benzerlik de söz konusu edilebilir. Ancak, Gaspıralı'nın, hayata

tutunmak için İslâm'ın birleştirici özelliğinden eserinde yararlandığı açıktır.

Diğer taraftan, Gaspıralı, Batı medeniyetinin ulaştığı merhalenin bütün müspet sonuçlarının temerküz ettiği bir İslâm toplumu hayal ettiği için şeriatın "katı tezahürlerini" ütopyasında görmek mümkün değildir. O, kadın-erkek bütün toplumun faal olduğu bir düzenden yanadır. Müslüman toplumlarda kadının geri planda bulunduğu ve taassubun onları geri bıraktığı düşüncesinden hareketle romanında, yüzlerinin açık bir şekilde ve büyük ölçüde hayatın içinde olması gerektiği yönünde tasvirlerde bulunur. Dârürrahat'ta, kadınların hâkim, yönetici, öğretmen ve sair –o dönemde tamamen erkeklerin elinde bulundurulan– memuriyetler ve mesleklerde hizmet görmesi huzur ve saadetin önemli dinamiklerindendir. Uhrevî bir hayata işaret eden ibadetler, Dârürrahat'ta âdeta toplumsal bir düzene, zamanın tanzimine hizmet eden unsurlar gibi durmaktadır.

Bununla beraber, Rusya'da Hristiyanlarla iç içe yaşayan İslâm ahalisi içinde, erkek ve kadınların giyimi, bunun yanında özellikle namaz ibadeti gibi görünür ritüeller, medrese dışında yetişen aydınların toplum nezdinde meşruiyeti konusunda önemli semboller olmalıdır. Konunun kahramanı olarak Molla Abbas'ın dinî bilgilerle mücehhez bir medreseli olarak seçimi ilginçtir. Bu bakımdan, namaz ibadetine önem atfedilerek ve modern hayatla uyumlu bir Müslümanlığın olabilirliği gösterilerek, "mutaassıp" çevrelerin muhtemel tepkileri daha rahat nötrleştirilmekte veya konu bu şekilde içselleştirilmektedir. Molla Abbas'ın diyalog ve düşüncelerinde Kur'an'ın her zaman referans alınmasını da –önemli

ölçüde– bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Ancak, Kur'ânî anlayışın Hz. Muhammed'in öğretisiyle hayata geçirildiği süreç veya Müslümanlar tarafından "altın çağ" olarak görülen dönem, Molla Abbas'ın referanslarında yer almaz. Hâlbuki geleneksel İslâm düşüncesinde bu dönem, en önemli sosyal referans kaynağını ve modelini teşkil etmektedir. Gaspıralı'nın "altın çağı" ise Avrupa'ya ilmî yönden öncülük eden Endülüs medeniyetinin klasik dönemidir.

Dârürrahatlılar, hayatlarının bütün alanını ilmin ışığında akılcı metotlarla tanzim ederler. Bu durum genel anlamda ütopyacılığın ruhuna uygundur. İsmail Bey, yaşadığı ve tanıklık ettiği toplumun ve medreselilerin geleneksel eğitim anlayışını göz önünde bulundurarak, teoloji, sosyal bilimler ve fen bilimleri alanındaki bilgilerin bütünlük içinde, dengeli bir şekilde Müslümanlara öğretilmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Burada en önemli hususlardan birisi, Dârürrahatlıların eğitim ve ilmî faaliyetlerinde teori, araştırma, inceleme ve uygulama metodunun geçerliliğidir ve skolastik anlayışa yer yoktur. Böylece, daima ilmî bir merak içinde olan Serdar Musa'nın torunları, yapılan çalışmalar ve icatları takip etmektedir; çıkarılan gazetelerde yer alan bu tür haberler halk arasında ilgiye mazhar olmaktadır.

Bu bakımdan *Dârürrahat*, klasik ütopyalar içinde –araştırma, inceleme ve sürekli yeni düşünceler ileriye sürme, yeni buluşlar ortaya koyma yönünden– daha ziyade *Yeni Atlantis*'i andırmaktadır. Bununla beraber eğitim ve öğretim baz alındığında *Güneş Ülkesi* ile de paralellik kurmak mümkündür. More'un *Utopia*'sında ise daha ziyade akılcılık temelinde yapılandırılan toplumda sosyal

düzen, adalet ve eşitlik ön plandadır. İlmî gelişmeler ve eğitim vurgusu bu yapıyı âdeta ikmal etmesi yönünden işlenmektedir.

Özetlersek, *Dârürrahat*'ın, başta Platon ve Farabî ile İbn Tufeyl'in anlatımlarından izler taşıdığı gibi, klasik ütopyalardan da büyük oranda etkilendiği açıktır. Her bir ütopyadan paralel düşünceler, benzer anlatımlar bulunduğu kadar, farklılıklar da bulunmakta ve bunlar *Dârürrahat*'a kendi rengini kazandırmaktadır. Örneğin teknoloji ile ilgili anlatımlar Bacon'ın romanına daha yakın düşmektedir. Âdeta birbirini tutan ifadeler de bulunmaktadır; *Utopia*'daki kuluçka ile civciv üretme, Yeni *Atlantis*'te, Çin'in dış dünyaya kapalı oluşunun toplumda meydana getirdiği olumsuzluklara dair ifadeler gibi.

Klasik ütopyaların tamamında idarî, sosyal, kültürel ve bilimsel altyapı ekseninde tasavvur edilen yerleşim alanlarında bir düzen hâkimdir. Şehirler buna göre üstün bir mimari anlayışla planlanır; toplumun huzuru için kamu ve özel binalar buna göre şekillenir. Aynı şekilde, Dârürrahat'ta kuruluşundan itibaren mühendislik ve mimarlığın temel alındığı titiz bir planlama mevcuttur.

Dârürrahat'ta Avrupa medeniyetinin ortaya koyduğu ilmî ve teknolojik gelişmeler bir adım ileriye taşınmakta, buluşlar ve mühendislik çalışmaları toplumun yararına sunulmaktadır. İslâm dünyasında ilme ve teknolojiye olan ihtiyaca rağmen bunun yabancı ellerde toplanmasının meydana getirdiği yüz yıllık bir hayal kırıklığı Müslüman aydınlarda önemli bir problem olarak görülmektedir. Nitekim, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren bu konuda birçok ilmî tartışma bahsi geçen aydınlar tarafından yapılmıştır. Fakat, Dârürrahat'ta olduğu

gibi, Müslüman yazarlar tarafından kaleme alınmış olan başka ütopyalarda da bu mesele işlenmektedir. Örneğin, Balkan Savaşları'nın ağır hezimeti içinde meydana gelen psikolojik çöküntüye karşı Mustafa Nâzım Erzurumî'nin *Rüyada Terakki* adlı ütopik romanı ilginçtir. Yazar, rüyasında büyük dedesiyle istikbalin İstanbul'unu gezmektedir ve İslâm medeniyetinin teknoloji, ilim, sanat ve sosyal alandaki üstünlüklerini müşahede etmektedir. Batı medeniyeti ise insanî olmayan temel dinamikleri sebebiyle çöküş içindedir. Dolayısıyla Müslüman yazarlar, ütopik görüşleriyle ya alternatif sunmakta ya da İslâm devlet ve toplumlarının çöküşünün verdiği sukutuhayale karşı halka bir teselli ve ümit armağan etmektedir.

Ütopik metinlerin en önemli özelliği, yazıldığı çağın toplumsal sorunlarına karşı alternatif çözümler üretmesidir. Nitekim diğer ütopyaların yazıldığı dönemlerin toplumsal yapısı, düşünce dünyası ve sorunlarının bu metinlere yansıması örneğinde olduğu gibi *Dârürrahat*'ta da, Müslüman toplumların sorunlarına karşı çözümler yer almaktadır. Bu durum, ana hatlarıyla özetlersek teknoloji, eğitim, kadın hakları, terakki, taassup vs. olarak işlenmektedir.

Ütopyalarda en ziyade önem verilen eğitim ve öğretim meselesi sair alanlarla iç içe geçtiğinden, farklı şekillerde konuya daha önce de yeri geldiğinde değinme gereği duymuştuk. Ütopya yazarları, idealize ettikleri toplumsal seviyeyi sürdürme ve geliştirme konusunda eğitime büyük pay ayırmaktadırlar. Dolayısıyla toplumun kurtuluşu veya kendini muhafazası hususunda eğitim temel saiktir ve buna dayanmanın elzem olduğu idrakiyle konuya yaklaşmaları tabiidir. Zira bu durum reel hayatın

gerçekleriyle de bire bir örtüşmektedir. Bununla beraber, Gaspıralı'nın hayatını vakfettiği en büyük ideali, Müslüman toplumların eğitim yoluyla terakki ettirilmesidir ki, bu da kaleme aldığı ütopik romanında en özgün mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Kısaca, gerek aile ve gerek devlet sistemi içinde en önemli yeri tutan faaliyetler; eğitim ve öğretim yoluyla tevarüs edilen bilgi ve becerilerin, kültürel ve sosyal hayatın ileri boyutlara taşınmasını amaç edinen ütopyadır Dârürrahat…

Esasında, Rusya Müslümanları arasında –Gaspıralı'nın yaşadığı dönemde– eğitim ve öğretimle ilgili birçok sorunun bulunması ve bunların modern bir sisteme geçişle çözümlenmesi tartışmaları yapılırken Osmanlı bürokrasisi, daha ziyade II. Abdülhamid döneminde bu konuya eğilmiştir. Sultanın da eğitim meselesinde modernleşmenin yararlarını kavradığı, Batı ölçeğinde sorunların çözümünü istediği ve bu alanda birçok yatırımın yapıldığı bilinmektedir. Kırımlı aydınların halifenin topraklarında yaşanan bu gelişmeleri takip ettiği muhakkaktır.

Gaspıralı ise Kırım ve sair beldelerdeki Müslümanların kabul edebileceği örnek bir model ortaya koyar. Bu çalışmaları ve hatta tecrübeleri ışığında eğitim konusundaki ideallerini romanında yansıtır. Kız ve erkek çocuklara eğitimin mecburi olması, ancak baba olacak erkek çocuk ile anne olacak kız çocuğunun toplumdaki rollerine göre de bir eğitimden geçirilmesi gerektiğini ütopyasında işler. Bununla beraber, bütün müspet ilimler her iki kesim tarafından öğrenildikten sonra toplumsal statüleri belirlenir. Yazarın yaşadığı dönemin Müslüman toplumlarında kadın hâkim, öğretmen, doktor, yönetici vs. bulunması imkân dâhilinde olmamasına

rağmen, örnek olarak gösterilen ülkede bunlar normal, tabii görevler olarak belirtilir. Hatta, emîrin eşinin de yönetimde söz sahibi olduğundan bahsedilir. Çocuklar, bilimsel metotlarla eğitilir ve pedagojik ölçüler dikkate alınarak bu faaliyet sürdürülür. Yazar, *Dârürrahat*'ta tasarladığı eğitim sisteminin savunma hattında da İslâmî referansları yerleştirir ve "ilim müminin kaybolmuş malıdır, nerede bulursa alsın" anlayışını pekiştirir. Böylece, Molla Abbas'ın memleketinde geçerli olduğu düşünülen "skolastik yapı" daha rahat eleştirilir, hele kadınların eğitim ve toplum dışında tutulması son derece ilkel bir düşüncenin ürünü olduğunun altı çizilir.

Diğer bir husus, Dârürrahat'ta kadının toplumsal hayattaki yerinin diğer ütopyalardan daha ziyade ön plana çıkmasıdır. Zira, Gaspıralı'nın üstünde durduğu en önemli konulardan biri kadının bilgi ve becerilerini ikmal ederek toplumda erkekler gibi görünürlüğünün sağlanmasıdır. Ütopyasında dikkatle işlediği bu görüşleri, yine ütopik izler taşıyan "Kadınlar Ülkesi" hikâyesinin omurgasını teşkil etmekte ve ironik bir şekilde –Molla Abbas'ın anlatımlarıyla– konu işlenmektedir. Dolayısıyla toplumda yer verilmeyen kadınların aile ve sosyal hayatın gelişmesine engel teşkil edeceğine işaret edilmektedir.

Özetlersek, Dârürrahat'ta kadınlar, her şeyden önce bireydir. Toplumsal hayatın temelini aile oluşturur ve kadın olmadan bir ailenin kurulabilmesi mümkün değildir. Toplumda tıpkı erkekler gibi kadınlar da statü sahibidir, ve üretime katkıda bulunurlar. Bir evlat, kardeş ve eştir. İffetiyle yaşar, Avrupa'daki bir kısım kadınlarda olduğu gibi –bu argüman Yeni Atlantis'te de aynen kullanılmaktadır– nefsanî bir meta olarak kullanılamaz. Aynı

zamanda Doğu toplumlarında geçerli olduğu gibi sosyal haklardan mahrum değildir. Çok eşlilik, odalık ve cariyelik anlayışı küçümsenir. Zaten, herkes kendi işini yaptığından kölelik ve hizmetçilik kurumu da mevcut değildir. Topluma sunulan bütün hizmet ve görevlerden eşit bir şekilde yararlanırlar. Mal-mülk edinme erkeklerde olduğu gibi kadınların da hakkıdır. *Utopia* ve *Güneş Ülkesi*'nde kadınların toplumsal hayattaki işlevleri ve cinsellikleri konusundaki anlatımlar *Dârürrahat*'ta görülmez. Yazar, kadın hakları, kadınların serbestiyeti ve toplumdaki statüsü konusunda İslâm ahlakı çerçevesinde çözümler üretmeye çalışır. Bu durum, bahsi geçen ütopyalarla Dârürrahat arasında önemli bir ayrımı teşkil etmektedir.

Bir başka konu, Dârürrahat'ın fizikî şartları sebebiyle yurt savunması gibi bir kavramın gündem dışında kalmasıdır. Klasik ütopyalarda, özellikle Utopia ve Güneş Ülkesi'nde savunma amaçlı faaliyetler yapılmaktadır. Gaspıralı'nın inşa ettiği ütopik ülke bu yönüyle realiteden tamamen kopmaktadır. Yazarın, düşman taarruzunun mümkün olamayacağı bir coğrafyada ütopyasını tasarlaması tesadüf değildir elbet. Örneğin, bir ovada hayal edilecek böyle bir ülkenin savunma ihtiyacından bahsedilmemesinin eşyanın tabiatına aykırı olacağı açıktır. Hâlbuki doğal bir korumaya sahip bir ülke hayali, yazarın başka hayatî konulara yönelmesinde daha kolay bir yol olarak ortaya çıkmaktadır. Öncelikle Rusya'nın yönetiminde bulunan Müslüman halklara hitap etmesi bakımından bu tasarının daha uygun olacağı bellidir. Zira, millî bir devlet çatısı altında birleşme umudu kalmamıştır. Bu şartlarda cehalet ve taassubun kemirdiği halkın aydınlatılması, Rus yönetimi tedirgin edilmeden

Müslümanların iktisadî, ilmî yönden ve sanat yönünden geliştirilmesi birinci derecede önemli bir gerçekliktir. Dârürrahat, askerî bir sınıfa ihtiyaç duyulmaması yönünden daha ziyade Eldorado'ya benzemektedir.

Diğer bir husus, ütopya eleştirmenlerinin, metinlerde işlenen tasavvurlardan ziyade, bu düşüncelerin realitede tatbiki hâlinde meydana gelebilecek olumsuzluklar penceresinden konuya yaklaşmalarıdır. Bu çoğu zaman ütopya yazarlarının niyet ve amaçlarının dışında, kastını aşan bir anlamlandırmaya karşı yapılan eleştiriler olarak kayda girmektedir. Örneğin ütopyalar, sorunlarını suhuletle çözümleyen ve ahlakî, iktisadî, ilmî, demokratik, sosyal ve siyasal açıdan iyi işleyen bir düzenden bahsederken, eleştirmenler böyle bir yapının ve düşüncelerin doğuracağı sorunlara değinmektedirler. Daha da önemlisi ütopyacının niyetinin tam aksine bir düzene varılacağına işaret etmektedirler. Böylece, metinlerde söz konusu olmayan totaliter, antidemokratik, baskıcı yönetimlerin –ki, çağımızda faşist, sosyalist ve ulusalcı birçok değişik örnekleri bulunan– teorilerine temel teşkil ettikleri düşünülmektedir. Hâlbuki ütopyaların, tıpkı eleştirmenlerin anlatımlarında olduğu gibi, totaliter, baskıcı ve ayrımcı, hatta ferdin maddi ve manevi gelişimini engelleyici tavır ve düşünceleri sorgulama gayesiyle ortaya çıktığı da bir gerçektir.

Gaspıralı, toplumsal ilişkilerde demokratik bir yapı inşa etse de yönetimin merkezine bir monarkı yerleştirmektedir. Ancak, ülkeyi yöneten emîr, istişareye dayalı, kanun ve kuralların, hukukun hâkim olduğu bir mekanizmanın temsilcisi durumundadır. Toplumun denetlenmesi, idarecilerden ziyade otokontrolör (kendi kendini denetleyen) bir sistemle izah edilebilir. Zira Dârürrahat'ta

ferdin kendini geliştirmesi esastır, ancak özgürlüğün korunması, kadın-erkek herkesin aynı imkân ve haklara sahip olmasına bağlıdır. Bundan dolayı insanların mükemmel bir ahlaka, fazilete önem vermesiyle iyi bir sistemin mümkün olabileceği işlenmektedir. Bu dayanışmacı ve ahlakî temeller bulunmasa veya sadece saat gibi işleyen siyasî bir sistem söz konusu olsa, totaliter yapının ağırlık kazanacağı anlaşılmaktadır. Bu klasik ütopyalar için fazlasıyla geçerlidir.

Yukarıda da değindiğimiz gibi ütopya konusunda yapılan araştırmalarda, daha ziyade yönetim mekanizmasındaki hiyerarşi ile toplumsal ve idarî denetimin güçlü olması sebebiyle bu tasavvurların totaliter yapılar olduğu kaydedilmektedir. Bu düşünceyi besleyen bir husus da dışa kapalı olma durumudur. Zira, sosyalist tecrübelerin ışığında konuya yaklaşıldığında, kapalı toplumların, totaliter bir rejimin ortaya çıkışına zemin hazırladığı da göz önüne tutulmaktadır. Bununla beraber, örneğin More'un ütopyasına –ki, bu metin konuyla ilgili birinci derecede kaynak olarak görülebilir– bakıldığında –Campanella'nın aksine– idarî mekanizmanın başında bulunan yöneticinin doğrudan seçimi belirgin olmasa da devleti çalıştıran organlardaki yöneticiler rızaya dayalı bir şekilde iş başına gelmektedir. Prensin mutlak bir denetiminin olduğuna dair de belirgin bir husus yoktur. Bu bakımdan burada anlatılan siyasal sistem, halkın desteği ile iş başına geçen prensin yönetiminde rızanın da olduğu totaliter olmayan ancak sosyalizme daha yakın tonda bir düzendir.

Dârürrahat'taki sistemde de bu özelliklerin benzeri bir durum söz konusudur. Yönetimin başında bulunan ve

özenle yetiştirildiği anlaşılan –Serdar Musa soyundan gelen– bilge bir kişidir. O, beldeleri temsilen gelen tecrübeli şahıslardan oluşan bir meclis vasıtasıyla ülke sorunlarını istişare ederek neticelendirir. Bu meclisi oluşturanların halkın iradesini temsil ettiğine dair herhangi bir işaret olmasa da rızaya, istişareye ve hukuka dayalı adil bir mekanizmanın işlediği açıktır. Esasında herkesin pozitif düşünmeye odaklandığı bir toplumda ve sağlıklı işleyen bu idarî mekanizmada önemli bir sorunun çıkmaması rejimin demokratik bir karakterde yürüdüğüne işarettir. Bu yapıyı besleyen unsurlar; hukuk sistemi, akılcılık ve halkın desteğidir. Böyle bir rejimin otoriter ve baskıcı bir rejime zemin hazırlayabileceği ütopya yazarı tarafından sadece ihtimal olarak düşünülebilir. Zira, toplumda hükümferma olan adalet anlayışı ve kanun hâkimiyeti ile fertlerin pozitif düşüncesinin buna engel teşkil edeceği açıktır. Diğer taraftan, iktidarın halkın iradesiyle belirlendiği demokratik rejimlerdeki hukukî altyapının zayıf olduğu durumlar, halkın bölünmüşlüğü ve negatif tutumunun da devletin işleyişini olumsuz etkileyeceği açıktır. Bundan totaliter yönetimlerde olduğu gibi halkın menfi şekilde etkileneceği meydandadır. Nitekim Platon'un böyle bir rejime tanıklık etmesi onu farklı bir düşünceye sevk etmiştir.

SONUÇ

İsmail Gaspıralı, XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya ve Osmanlı toprakları içinde yaşayan Müslüman aydınlar üzerinde tesirleri görülen Kırımlı bir düşünürdür. O aynı zamanda idealist bir dava adamı olarak da tarihte yerini almıştır. Rusya'nın yönetimi altında bulunan Müslüman toplulukların, bu ülkenin sıkı disiplini içinde medenî dünyadan kopuk bir şekilde yaşaması, ayrıca "Ortaçağ'dan kalma" gelenek ve göreneklerin içinde hapsolmasını yakından müşahede etmiştir. Bununla beraber, bu olumsuz şartlarda kendi kimliklerini koruma gayesiyle "taassuba" yaslanan halkın ve onlara öncülük eden mollaların tutumunun, Rusya dâhilindeki Müslümanları daha da zayıflattığı kanaatindedir.

Gaspıralı'nın, Rusya'nın politikaları ve kültürel kodlarını gerek tahsil sürecinde ve gerek yurt dışı ziyaretleri sayesinde –muhtemelen fikir dünyasında karşılaştırmalar yaparak– kavradığı anlaşılmaktadır. Tecrübelerine öğretmenlik ve belediye başkanlığını da ilave etmek gerekir. Bu birikimleri, halkını eğitme idealinde siyaset üstü bir metot geliştirmesine vesile oluşturur.

Rusya'da yaşayan Müslümanlar açısından siyasetle mücadelede bir zeminin bulunmaması veya siyasetin

bütünüyle Rus politikalarına endeksli olması, gerek Kırım ve gerek bahsi geçen yönetim altındaki sair Müslüman toplulukların –gelecekleri ile ilgili– iradelerinin ortadan kalktığına işaret etmekteydi. Nitekim, Rusya'da, farklı metotlarla mücadele vermiş olan bazı aydınların Osmanlı topraklarına sığınması bu manada denizin bittiği anlamına gelmekteydi. Zira, Kırım'dan Orta Asya'ya kadar geniş bir coğrafyada yaşayan Müslüman halkların bağımsızlığını kazanması imkânsız gibi görülmekteydi. Dolayısıyla Rusya'nın hegemonyası altında uzun süre yaşamaları mukadderdi. Gaspıralı, şüphesiz bu gerçeklerden ders çıkararak ve Rus yönetimiyle ilişkilerini kendi zaviyesinden tanzim ederek başka bir yöntem geliştirmiştir. O da; Müslümanları ticaret, sanat, eğitim ve kültür yönünden geliştirerek diri tutmaktı. Bu, kültürel anlamda âdeta var olma veya yok olma meselesiydi.

Diğer taraftan Gaspıralı, medreselerden yetişen aydınlardan farklı olarak yaşadığı toplumsal hayatı sorgulayabilme imkân ve donanımına sahipti. Ancak yetişme tarzı ve Batı düşüncesine olan merbutiyeti ona farklı şeyler de ilham ediyordu. Bununla beraber onun faaliyetlerinin temelinde, halkın sosyokültürel açıdan geliştirilmesi ve medenî toplumlar düzeyinde bir yetkinliğe sahip olması fikri yatıyordu. Bu da eğitim ve öğretimden geçiyordu. Ancak, Rusya'daki Müslüman toplumların uygulayageldikleri eğitim sistemi miadını doldurduğundan çağa ayak uydurulamadığı da ortadaydı. Gaspıralı, bu sorunu aşma yönünde gayret sarf etmekte, eğitim ve öğretimde yeni bir sistem geliştirerek fikirlerini basın ve yayın yoluyla açıkça dile getirmekteydi. Bu maksatla, yetişkinler için bir gazete,

kadınlar ve çocuklar için dergiler çıkarmakta ve kitaplar yayımlamaktaydı.

Gaspıralı, toplumun ruh dünyasına girip dönüşümünü gerçekleştirmek ve Müslümanların şevklerini artırmak için, daha doğrusu birinci derecede sanat kaygısı olmaksızın çeşitli hikâye ve romanlar kaleme alarak gazetesinde tefrika etmiş; daha sonra da bu yazılarının bir kısmını kitaplaştırmıştır. İşte bu romanlarının içinde yer alan *Dârürrahat Müslümanları* onun en öğretici edebî eseri olarak görülmektedir. Yazar, yaşadığı toplumun çaresizliğine ve "çağ dışılığına" alternatif bir toplum inşa etmek için bu ütopik romanı tasarlamıştır. Kim bilir belki de farkında olmadan, şuuraltının zorunlu bir çıkışıyla böyle bir roman yayımlamanın okur yazar kesimi üzerinde daha etkili olacağını düşünmüştür.

Gaspıralı'nın romanı, bütün yönleriyle klasik ütopyaların mantalitesini ihtiva etmektedir. Ayrıca, diğer ütopyacılarla İsmail Bey arasında toplumsal sorumluluk açısından da benzer taraflar bulunmaktadır. Platon örneğinde olduğu gibi sair ütopya yazarları da toplumlarını dönüştürmek, onları yaşadıkları kötü hayattan veya kaos ortamından mutlu ve onurlu bir hayata, kozmosa ulaştırmanın gayreti içinde olmuşlardır. Gaspıralı da yüzyıllar boyu içine yuvarlandıkları cehaletin ve geri kalmışlığın pençesinden Müslüman toplumları kurtarmak için âdeta hayatını bu davaya vakfetmiştir.

Diğer taraftan, İsmail Bey'in, bütün Müslüman ve hatta Batılı entelektüeller tarafından "hüsnükabul" gören Endülüs medeniyeti üzerinden ütopyasını temellendirmesi zekice bir tercihtir. Zira, bahsi geçen medeniyet ortamında yapılan ilmî faaliyetler Batı düşüncesini de derinden

etkilemiştir. Müslüman toplumların Batı karşısında zayıf duruma düşmesi ile –ilmî ve iktisadî açıdan, toplumsal hayatın düzeni yönünden– "geri kalmışlık" sürecinde münevverlerin, İslâm düşüncesinin Batı ilmine yaptığı etkileri hatırlaması ve bunun altını çizmesi Gaspıralı'da savunma refleksinin ötesine geçmiştir. Yazar, bu noktada Müslüman kamuoyunun gururunu incitmeyecek bir formül geliştirerek modern hayat tarzına ve ilmî gelişmelere tâbi olmanın zaruretine dikkatleri çekmiş, bu açıdan düşüncelerini romanında işlemiştir. Böylece, klasik ütopya yazarlarının ve filozofların kendi toplumsal gelişmelerinde meydana getirdikleri bilinçlenmeye, "aydınlanma"ya benzer bir sürecin Müslüman toplumlarda da yaşanacağını ümit etmiş olmalıdır.

Hâsılı; Platon, Farabî, İbn Tufeyl, More, Bacon, Campanella ve Voltaire'in metinlerini baz alarak yaptığımız incelemelerden anlaşıldığına göre, Gaspıralı'nın ütopyası, klasik ütopyaların bir başka coğrafyada, iklimde ve kültür dünyasında neşvünema bulması gibidir. Hatta biraz abartacak olursak, bu ütopyaların İsmail Bey'in kalemiyle bâsübâdelmevti (yeniden dirilişi) de denebilir. Ancak, *Dârürrahat*'ın, yazarın yaşadığı kültürel ortam ve dile getirdiği sorunlara bulduğu çözümler yönünden farklı düşünceleri de ihtiva ettiği açıktır. Bu bakımdan eser, felsefe tarihinde diğer ütopyaların konumuna eş değerde özgün bir yeri hak etmektedir.

KAYNAKÇA

ABDÜRREŞIDOV, Zeynabidin. "İsmail Bey Gaspıralı'nın Dârürrahat Müslümanları Romanı ve Türkistan", *İsmail Bey Gaspıralı İçin,* Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, 2004, s. 633-642.

AKPINAR, Yavuz. "Gaspıralı'nın Edebî Eserlerine Genel Bir Bakış ve Dârürrahat Müslümanları Romanı", *İsmail Bey Gaspıralı İçin,* Ankara: Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, 2004, s. 339-357.

AnaBritannica (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994): "Eldorado", c. 11, s. 169; "Endülüs", c. 11, s. 260; "Platon", c. 25, s. 322-323; "Ütopya", c. 31, s. 84; "Voltaire", c. 31, s. 286-287.

ASTER, Ernst von. *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi,* Günümüz Diline Uyarlayan: Vural Okur, İstanbul: İm Yayın Tasarım, 2005, s. 203, 225-243.

AYDIN, Hasan. "Güneş Ülkesi: Eğitim Odaklı Bir Ütopya", *Bilim ve Gelecek Dergisi,* Sayı: 32, Ekim 2006, s. 56-63.

BACON, Francis. *Yeni Atlantis,* Çeviren: Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Bordo-Siyah, 2010.

BAL, Metin. **"**Ütopyanın Siyaset Felsefesi Tarihinde Evrimi**",** [*ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar* / / Sayı: 3 (1) Ocak 2010], *www.ethosfelsefe.com,* (pdf, 12 Mayıs 2012)

BANARLI, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I/Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar,* İstanbul: M. E. B., 1998, s. 25-27.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA), Y.PRK.TKM, 50/45; HR.SYS, 2770/70.

BRATTON, Fred Gladstone. *Yakın Doğu Mitolojisi/Eski Yakın Doğuda Tanrı ve Tarih Hikâyeleri,* İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995, s. 81-83

CAMPANELLA, Tommaso. *Güneş Ülkesi,* Çeviren: Veysel Atayman, İstanbul: Bordo-Siyah, 2010.

CEVİZCİ, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü,* İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

FAHRİ, Macit. *İslam Felsefesi Tarihi,* Çeviren: Kasım Turhan, İstanbul: İklim Yayınları, 1987, s. 102-104, 498-499, 522-527.

Filibeli Ahmed Hilmi. *A'mâk-ı Hayâl*, İstanbul: Sis Yayıncılık, 2012.

GARAUDY, Roger. *Yüzyılımızda Yalnız Yolculuğum,* Çeviren: Cemal Aydın, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2005, s. 319-320.

GASPIRALI, İsmail. *Molla Abbas'ın Avrupa Maceraları (I-Frengistan Mektupları, II-Dâr-ı Rahat Müslümanları),* Sadeleştirenler: Ercüment Dursun-Ercan Sarıkaya, İstanbul: Da Yayıncılık, 2002.

GASPIRALI, İsmail. *Seçilmiş Eserleri: Roman ve Hikâyeleri [Frengistan Mektupları* (s. 81-165), *Darürrahat Müslümanları* (s. 167-273), *Sudan Mektupları* (s. 275-300), *Kadınlar Ülkesi* (s. 301-339), *M. A. Fransevîye Tesadüf: Gülbaba Ziyareti* (s. 341-359), *Arslan Kız* (s. 360-403), *Gün Doğdu* (s. 405-441), *Ahmet Bey Taşkesenli ve Bedros Ağa Karakaşyan* (s. 443-453), *İvan ve Süleyman* (s. 457-463), *Belâ-yı İslam* (s. 467-476)], Hazırlayanlar: Yavuz AKPINAR-Bayram ORAK-Nazım MURADOV, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.

İbn Tufeyl. *Hayy Bin Yakzan,* Tercüme: Babanzâde Reşid, Yayına Hazırlayan: Mustafa Uluçay, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.

İSLAM, Ayşenur (Külahlıoğlu). "İsmail Gaspıralı'nın Dârürrahat Projesinde Ütopik İzlekler", *Edebiyat ve Dil Yazıları Mustafa İsen'e Armağan,* Ankara: Grafiker Yayınları, 2007, s. 291-307.

KAYA, Mahmut. "el-Medînetü'l-Fâzıla", *DİA,* c. 28, s. 318-320.

KAYA, Mahmut. "Fârâbî", *DİA,* c. 12, s. 153-154.

KIRIMLI, Hakan. "Kırım/Rus İdaresi Dönemi", *DİA,* c. 25, s. 458-465.

KIRIMLI, Hakan. "Gaspıralı, İsmâil Bey", *DİA,* c. 13, s. 392-396.

KIRIMER, Cafer Seydahmet. *Gaspıralı İsmail Bey,* Yayına Hazırlayan: Ramazan Baykal, İstanbul: Avrasya Bir Vakfı Yayınları, 1996, s. 15-148.

KUTLUER, İlhan. "İbn Tufeyl", *DİA,* c. 20, s. 418-425.

McNEILL, William. *Dünya Tarihi,* Çeviren: Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s. 207-230, 333-348, 373-378, 380-384, 477-502, 549-589.

MERİÇ, Ümid. *Sosyoloji Tarihi Ders Notları* (Ütopya ve Ütopyacılar kısmı), 1986-1987.

Molla Davudzade Mustafa Nâzım Erzurumî. *Rüyada Terakki,* İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.

MORE, Thomas. *Utopia,* Türkçesi: Sabahattin Eyüpoğlu - Mina Urgan - Vedat Günyol, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.

MORE, Thomas. *Ütopya,* Çeviren: Necmiye Uçansoy, İstanbul: Bordo-Siyah, 2010.

MORE, Thomas. *Utopia,* Türkçesi: Mustafa Okuyucu, İstanbul: Athena Yayınları, 2010.

PONTING, Clive. *Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi,* Çeviren: Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Alfa Yayınları, 2011, s. 200-203, 367-368.

POPPER, Karl. *Açık Toplum ve Düşmanları,* c. 1, Çeviren: Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1989, s. 157-163.

RUSSELL, Betrand. *Batı Felsefesi Tarihi-İlkçağ/Ortaçağ/Yeniçağ,* Çeviren: Muammer Sencer, İstanbul: Say Yayınları, 1983, s. 115-124.

SEPETÇİOĞLU, M. Necati. *Karşılaştırmalı Türk Destanları,* İstanbul: İrfan Yayıncılık, 2004, s. 132-140.

USTA, Sadık. "İsmail Gaspıralı'da Ütopya" *Bilim ve Ütopya*, sayı: 187, Ocak 2010, s. 16-19.

VEXLIARD, Alexandre. "Utopia'nın Psikolojisi", Türkçeye çeviren: Nusret Hızır, *dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/34/965/11887.pdf* (22 Nisan 2012).

VOLTAIRE. *Kandid ya da İyimserlik Üstüne,* Türkçesi: Server Tanilli, İstanbul: Say Yayınları, 1984.

VOLTAİRE. *Candide,* Çeviren: Fehmi Baldaş, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1990.

WEBER, Alfred. *Felsefe Tarihi,* Çeviren: H. Vehbi Eralp, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1991.

YUMUŞAK, Firdevs Canbaz. "Ütopya, Karşı-Ütopya ve Türk Edebiyatında Ütopya Geleneği", *Bilig,* Bahar 2012, sayı: 61, s. 47-70.